

Szépirodalom

Villányi László: Maradék életünk	5
Ferencz Imre versei	6
Borsodi L. László: Szétszórt némaság	9
Lucian Dan Teodorovici: Rágógumi (<i>Szonda Szabolcs fordítása</i>)	15
Bihari Csilla Rozália versei	26
Varga Melinda: Naptárversek. Októberi szentenciák	32
Bartók Imre – Sirokai Máttyás versei	36
Zsidó Ferenc: Hazatérés	39
Fellinger Károly versei	44
Czegő Zoltán versei	46
Temesi Ferenc: Norvég nő Csikban	49
Csíki András versei	57
Szente B. Levente versei	61

BOGDÁN LÁSZLÓ 70

Molnár Vilmos: Bogdán László csodálatos élete	63
Fekete Vince: Vaszilij Bogdanov: Lénával a Balcan szállóban	66
Lövetei László: A Bogdán László-névtár	68
Király László: Új nap. Új napok	70
Király Zoltán: Feljegyzések	72
Vári Attila: 140 év	73

Vox Populi

Demeter M. Attila: A „gyertyamártók” köztársasága: a szegénység politikai perspektívája	77
---	----

Irattár

Demeter Csanád: A lövétei „mártír”	112
--	-----

Ujjlenyomat

Dr. Nagy Lajos: Emlékmorzsák a nagy háború idejéből	125
---	-----

Szemle

Adorjáni Anna: A költészet fiziológiája (Kemény István: <i>Lúdbőr</i>)	136
Lakatos-Fleisz Katalin: Fecsegés és hallgatás (Tompá Andrea: <i>Omerta</i>)	141
Zsidó Ferenc: Választott életek (Tamás Kincsó: <i>Módos asszony üres kézzel</i>)	147
Lőrinczi Dénes: A propagandagépezet hatásai Magyarországon a nagy háború idején	152
Olvasólámpa (Szabó Magda, Elek Tibor könyvéről)	157

Vendégház

Hantz Lám Irén: Búcsú a szentimrei Büdöstől	162
---	-----

Előfizetők listája	181
Székelvöld-pályázat 2018	194

SZERKESZTŐSÉG:

FŐSZERKESZTŐ: Lövétei Lázár László (llovetei@yahoo.com)
FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES: Fekete Vince (feketevince@gmail.com)
SZERKESZTŐK: György Attila (gyorgyattila@hr.astral.ro)
Mirk Szidónia-Kata (mirksz@yahoo.com)
Molnár Vilmos (urbsic@yahoo.com)
SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: Bodor Zsolt (bodorazsolt@gmail.com)
KORREKTOR: Ferencz S. Csilla (achilla76@gmail.com)
GRAFIKAI SZERKESZTŐ: Lestyán Csaba (lestyancsaba@yahoo.com)
ÜGYVEZETŐ: Antal Margit (margital57@yahoo.com)
TITKÁRNÓ: Simon Ildikó (ildiko.simon@ymail.com)
KÖNYVELŐ: Balázs Sarolta (balázssarolta13@gmail.com)

KÜLSŐ MUNKATÁRSAK: Bogdán László, Farkas Árpád, Lakatos Mihály,
Lőrincz György, Nagy Koppány Zsolt,
Tánczos Vilmos, Zsigmond Andrea

TÖRDELŐ: Botár Emőke – Pro-Print

ALAPÍTÓ-FŐSZERKESZTŐ: Ferenczes István (1997–2010)

KIADÓ: Hargita Megye Tanácsa
Hargita Kiadóhivatal
Székelyföld Alapítvány

FELELŐS KIADÓ: Borboly Csaba,
Hargita Megye Tanácsának elnöke

NYOMTA: Alutus Nyomda, Csíkszereda
FELELŐS VEZETŐ: Hajdú Áron igazgató

ISSN 1453-3871

ELÉRHETŐSÉGEINK:

Postacím: 530170 Csíkszereda, Tudor Vladimirescu u. 5. sz. P. O. Box: 149.

Telefonszámok: 0266–311 775, 0266–311 026 (fax), 0746–195 413

E-mail cím: szekelyfold@hargitamegye.ro

Honlap: www.hargitakiado.ro

ELŐFIZETÉSI DÍJ:

Belföldieknek: negyed évre 15,00 lej, fél évre 30,00 lej, egy évre 60,00 lej.

Külföldieknek: negyed évre 22,50 lej (1500 Ft, 7 EUR), fél évre 45,00 lej (3000 Ft,
14 EUR), egy évre 90,00 lej (6000 Ft, 28 EUR).

Belföldi előfizetőinktől a díjat kérjük postai utalványon, a következő címre küldeni:
Simon Ildikó la Editura Harghita, P.O. Box: 149.

Külföldi előfizetőinknek a folyóirat árához hozzászámítjuk a postaköltséget is.

Folyószámláink: RO10 RNCB 0152 0423 6585 0001/RON

RO53 RNCB 0152 0423 6585 0003/EUR

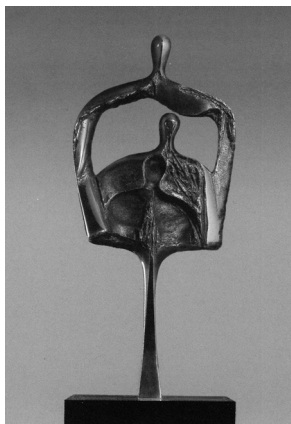
RO26 RNCB 0152 0423 6585 0004/HUF

Fundația Székelyföld, Banca Comercială Română M-Ciuc, Sucursala Harghita

SWIFTCOD: RNCBROBU

Villányi László
MARADÉK ÉLETÜNK

Örömed nélkül nincsen örömöm,
hiába monddod: öreg vagy, én látom
a lányt, csodáлом fájó csípődöt,
újra meg újra megszeretlek, ha rám
nevetsz, hat évtized ráncai kezeden,
de ősz tarkómat simogatja, nap mint
nap hosszan nézhetem szép arcodat,
akárha száz idő óta, suhanok melletted
biciklimmal, merülünk együtt a folyóba,
előtűnik a sziget, ahol együtt éljük le
maradék életünket, ahonnan útra kelünk,
miért is véltük volna úgy, hogy már
elgondolhatatlan a kert, ahol otthon
vagyunk, ülünk a fűz alatt, fénybetűk
érkeznek a levelek résein, szavakká
imbolyognak, olvashatjuk a teljességet.

Lélek (1986, bronz)

Ferencz Imre

FŐHAJTÁS

*„Hajtsd le a fejed, vidéki költő lettél.”
(Radnóti Miklós)*

A nagy népek nagy költői az izmusok expresszein száguldoznak míg a kis népek kis költői vicinálisokon próbálják követni őket a kis népek kis költői mindig késésben vannak lásd Arany Jánost aki lekéste kortársát a világhírű francia Charles Baudelaire-t – a nagy népek nagy költői izmosak utolérhetetlenek világnyelveken írnak míg a kis népek költői soványak furcsa nyelveken irkálnak jóllehet ismerik a világnyelveket és igyekeznek lefordítani a nagy népek irodalmát a világirodalmat próbálkoznak felzárkózni ezért állandóan ott tolatnak a nagyvárosok rendező-pályaudvarain keskeny nyomtávú verseikkel utol szeretnék érni Guillaume Apollinaire-t Walt Whitmant Blaise Cendrars akinek levágott jobb keze ott integet az Orion csillagképében a vidéki költők végvári verebek sasok szeretnének lenni magasán szeretnének szárnyalni tüsténkednek vitézlő arcuk Párizsra vetik Párizs azt mondja nekik nyomjátok le a végtagotokat a feneketeket otthon a végeken ahol véglények vagytok végtelenül sajnáljuk véglányokkal szórakoztok vegetáltok borotok savanyú életetek keserű nekivágtok mindig mint Kassák Lajos fel akartok kapaszkodni a csúcsra holott a csúcs már foglalt a csúcs a számotokra elérhetetlen térjetelek meg takarodjatok haza vidéki költők vagytok azok lettetek ósdi avas divatjamúlt verseitekkel vonuljatok vissza a viganasztalan vidékekre és hajtsátok le a fejetekeket mint a hóvirág tavasszal a hófoltos Tarkón – –

VIDÉKI KÖLTŐ

F. I. emlékére

A vidéki költő vidéki verseket ír gyalupadon
rója a sorokat ács ceruzájával majd régi írógépébe
– amit elmulasztott bevinni az ócskavas-telepre –
papírt csavar és hozzálát átmásolni a piszkozatot
bütykös ujjaival csattogtatja a billentyűket
(tyű be jól szól ilyenekkel írt talán Tolsztoj)

főleg az évszakokról a tavaszról a nyárról az őszeről a téletről
ír vidéki verseket a vidéki költő az életről meg a szülőföldről
meg a nagyszülőkről meg a madarokról az erdőről a csobogó
patakokról és önmagáról mivel önmaga is a természethez tartozik
ha városon jár abroszt terít a térdére a parkban egy padon
csontnyelű bicskával szeleteli a szalonnáját
a cukrászdában kenyeret aprít a feketekávéba

az ő költészete nem modern nem nagyvárosi
nincs kicifrázva a lélek finom nyavalyáival fondorlataival
vagyis valódi vidéki bárdolatlan faragatlan

a vidéki költő vidéki verseiért
vidéki kitüntetések veszik át vidéki vitézekről
előfordul hogy időnként bekopog a szerkesztőségbe
a szerkesztők elbűnnek előle vagy távoznak
a hátsó kijáraton amely a Parnasszusra vezet –

a vidéki költő vidéki imádságokat mormol
vidéki módon káromolja az istent atyaistenel
szerencséjére jó barátja a pap a kántor
a vidéki költő nem issza meg a szenteltvizet
nem téveszti össze a rémeket a rímekkel
a vizes nyolcasokat az ősi nyolcasokkal

amikor eső veri nem törődik amikor kisüt
a nap zekéje párolog köd száll fel belőle az égre
így segíti a víz körforgását a természetben

a vidéki költő vidéken viaskodik
nem akarja befogni vidéki száját
nem akar elhallgatni nem akarja pennáját letenni
papírját eltépni kalamárisát földhöz vágni

végül is vidék nélkül és vidéki költő nélkül is
jól ellesz jól meglesz ez a világ
ha pedig nem akkor Isten intézkedést foganatosít
vagy ha nem akkor hát küld maga helyett
valaki mást

Melankólia II. (1985, bronz)

Borsodi L. László
SZÉTSZÓRT NÉMASÁG

ÜKAPÁM INGE

Gyimesfelsőlok, 372. Itt lakott anyai nagyapám nagyapja (akkor még nem nagyapám nagyapjaként) anyai nagyapám nagyanyjával (aki akkor még nem volt nagyapám nagyanyja).

Két fiatal: egy legény, egy leány. Elkezdtek az életet. Katrincában, pendelyben, ingben, gatyában. Ahogy elképzelték. Folytatták az életet. Ahogy megmondták nekik. Két fiatal. A patakon túli házban, a Gyimesfelsőlok 372-ben. Egy konyha, hol főztek és ettek, ha volt, amit, egy szobácska, hol aludtak, nemzettek, de tisztaszobáról még álmodni se mertek, nem sejtvtén, hogy az az idők teljessége, s hogy egyszer ük-, sőt szépszülők lesznek.

Gyimesfelsőlok, 372. Ükapám reggel imádkozott, egész nap gazdálkodott és káromkodott, de estvéli imáját el nem hagyva, csendben újra asszonyához tért, aki úgy csitította-szította benne a tüzet, hogy megszületett az első, a második, a harmadik, a tizedik gyerek, s még Isten tudja, hány... Köztük majdani dédapám, ki megunván túrni a földet, járni az erdőt, a katonaság után, huszonöt évesen, 1926. november 13-án megnősült. Feleségül vett egy huszonegy éves csángó leányt, későbbi dédanyámat, becsukva maga mögött ajtót, pajtát, csűr-és kertkaput.

Gyimesfelsőlok, 372. Megroggyant kert, bedeszklázott ablakok. Gyimesfelsőlok, 372. A palló sincs meg a házhoz. Gyimesfelsőlok, 372. Csobog, fut a patak. Gyimesfelsőlok, 372. Fűvek zöldülnek, sárgulnak, s kisarjadnak újra.

Ambrus Péter (Tudora)
? - ?

ÜKANYÁM MADARA

A kapálás a karját, a főzés, mosás a derekát, a gyermekáldás, a sok szülés a csípőjét, ágyékát, a köszvény a lábát gyötörte el, majd jött a zsába, recsegték az ízületei, a visszacsapó fa pedig, mikor urának

segített, fél szeme világát vitte el, végül ványadt gyomra ment tönkre a szegényes ételektől.

Jaj, a májam, sóhajtozik, jaj, az epém, a beleim, fonnyadozik, jaj, a vesém, fekszik sírva, jaj, a szívem, fogja, jaj, a tüdőm, nem kapok levegőt! Minden öli mindenem, jaj, a testem, jaj, mi lesz velem, elfogy a lelkem is!

Így cammognak a lusta nappalok, mindig félig alkonyodik, s aztán a végtelen éjszakák. Alig akar virradni, alig, csak nő, egyre nő az árnyék, és nem mozdul az eresztől a madár.

Ambrus Teréz
szül. Fodor
? - ?

ÜKAPÁM ÚJRA, UTOLJÁRA

Hirtelen fényt lát, hangot hall. Valamikor erről beszéltek az Isten házában. Por a porhoz, lélek a testhez, s már mozdul is, indul is – egyedül. A temető felől neki a völgynek, keresse meg a házat, hol asszonyával, gyermekeivel lakott. Az imént még félt, eltéved a sötétben, de petróleumlámpák helyett utcai égők, sáros utak helyén aszfalt. Nem érti. A színes reklámtáblák fényétől hunyorítania kell, nem látja a kicsi faházakat, a szomszédos házak között a kilométernyi távolságot. Téglaházak, emeletes épületek szorosan egymás mellett, közöttük kerítések. Már-már azt hinné, mégis eltévedt, de felismeri a hegyet (a hegy magassága, alakja nem változott), és megismeri a patakot, a görbéjét, az egyenesét. Csak a házat, a régi házat nem leli. Lehet, már feljebb jár a völgyben, mire lassan világosodni kezd: a pisztrángok helyett szemetet hoz a víz, az öreg Gyurka Petri sem halászik hajnalonta, az erdőket keresi tekintete, de csak irtások nyoma mindeütt, és a tehének sehol.

Érdeklődne is, megkérdezné a szembejövőt, nem tudja-e, merre van a 353-as házszám, ahol a ház állt, az ő háza, istállóval s a kicsi kerttel, amelynek a vége felrúgott a hegyre. Bár valamikor mindenki ismerte, most a nevét is mondaná, de kitérnek előle, „Dicsértessék”-jére nem felelnek, s az „Isten áldja”-t nem értik.

Hát még egyszer megnézi a hegyet, az erdőtlen, tar hegyeket, ahol egykor medve, farkas ordított, ahová a gazdáknál garázdálkodó róka,

hiúz menekült. Így menekül most ő is, el, vissza, oda, ahol látni vélte a fényt, ahol talán egy hangot hallott, hogy induljon. Alkonyul, este lesz, mire a régi patak mentén visszatalál nyugalma hajlékába, s mire felgyúlnak újra az utcai lámpák fényei, már nincs sehol.

Csont a csonttól. Lélektől a test. Nem mozdul. Nem remél.

Bodor Péter (Gyurka Petri)

? – ?

ÜKANYÁM HAJA LENFEHÉR

Míg ükapám élő állattal csereberélt, vagy kóboros szekéren elnyikorogott a Regátba égetett mésszel vagy deszkával, hogy onnan búzát, kukoricát, aszalt szilvát, petróleumot vagy degenyeget hozzon, asszonya megfejte a teheneket, a kecskéket, enni vetett a tyúkoknak, kotlót ültetett, vagy két kakast csirkékre cserélt a másik utcában. S aztán hogy legyen miből télen inget, gatyát szőni urának és a gyermekeknek, lepedőt, abroszt a náluk is szegényebb rokonoknak, a lentermészel bíbelődött. Tekintete előtt terebélyesedett a sok len, s mikor akkorára nőtt, kománéival, szomszédasszonyaival kalákában nyútték, gubózták, majd napokig áztatták, tiltották.

Ükanyám a több méteres kendervászon végeket kiterítette a fűre, s addig locsolgatta, addig locsolgatta, míg fehérek nem lettek. Akár a haja, mely évek múlva ott lobogott a messzeségben, valahányszor sóhajtvá, könnyein át az égre nézett ükapám.

Bodor Katalin

szül. Tankó

? – ?

ÜKAPÁM SZÉTSZÓRVA

Ükapám állatokat tart, ükapám az apjától örökölt erdők után adót fizet, legelőre juhot, marhát hajt, adót fizet, kaszál, adót fizet, télre fát vág, adót fizet, építkezéshez a havasról fát húzat, adót fizet, földbe nyomja az ekét, adót fizet, házasodik, adót fizet, gyermeke születik, fizet, meghal anyja, fizet, meghal apja, fizet, ükapám, ha bicskát ránt, fizet, ha nem fizet, megfizet, uraság fenyegeti, fizet, és addig fizet, addig fizet, mígnem egy nap, mikor jön a nagy vihar, eget-földet rázó,

ükapám káromkodva felöltözik, kezébe lámpást vesz, lámpásban lángot gyújt.

Előbb fel a padlásra, be a szép szobába, majd az istállóba, a keservit, a csűrbe, a pincébe, végül megy, felmegy a havasra, be az erdőbe. A völgyben emberek, gyermekek ordítanak, a szomszédok a patakra vízárt rohangálnak, bokrok sisteregnek, a bükkfák s a fenyők csattanva repednek-zuhannak, a rengeteg lángból vadak vágatnak.

Éjjel van, mire szűnik a vihar, de a gyermekek remegnek, sírnak az asszonyok, mert nem maradtak, csak a házából az üszkös falak, a fákból a csutakok, és a hegy sziklás-gyászos pusztaság.

Ükapám nem fizet adót. Ükapám után más fizet. Ükapám csont. Ükapám szétszórt némaság.

Antal Péter (Pisti)

? – ?

ÜKANYÁM CSENDJEI

Túlélt születést és szülést, erdőtüzet, árvizet, nyomort, járványt. Nem jár fiaihoz a falu másik felébe, lányaihoz a szomszéd faluba, nem megy lakodalomba, imádkozóba, temetésre, torba. Csak a hajnali misékre botorkál el adventben, csak a padra ül ki néha. Mert ez maradt: ez a pad, a konyha-szobányi ház, egy kicsi kemence, a kút s az istálló, melyet saját kezével tapasztott újra.

Reggel, ha felkel, imádkozik, Istent hívja déli harangszókor, este ágyában fekvé, ha forgolódik, mert nem jön az álom. S mire elalszik, újra itt a reggel: tüzet tesz, s ki az állatokhoz, a tyúkokhoz, a malachoz, majd a kertbe kapálni, gyomlálni. „Jaj, Szűzanyám”, sóhajtozik, mikor a fájós hátát fogja. S ha már nagyon elfárad, leül a ház előtti padra, az égre néz, a felhők járását figyeli, a szelet hallgatja. Mintha a hegy felől várna valakit estére, mintha a padon felejténé az este.

Antal Terézia

szül. Bodor

? – ?

ÜKAPÁM, A MOZSIKÁS

A messzeségből ide hallik ükapámnak hegedűje, a gardonnak csattogása – hol komája, hol asszonya kontrázza a mozsikáját. Most kanásztánc, most egy csárdás, itt a verbunk, ott a hejsza, a lassú és sebes magyaros, járkák, járkák mind a táncot. Háromsirülős, egytoppantós, balánkéé, csoszogtatós, sánta németes, sormagyaros. Ükapám szeme hunyva, nem gondol kaszára, ekére, nem gondol farkasra, medvére, havasra, gyermekekre, szegénységre. Kérges keze könnyen mozog, a húrokat úgy pengeti.

Hívják lopókalákába, hívogatott s szabad bálba, kora ősztől húshagyatig. Kosaras és regrutabál, mátkatánc vagy épp radina – ahogy húzza, pont úgy járkák, addig húzza, míg a kedve, s míg a Gazda nem int: vége!

Elhal a tánc, kihül a padló, nem égnek a lepelszoknyák, nem lobognak az ingujjak. Fel kalapot, mejjes bundát, kozsókot vagy épp a szokmányt.

Ükapám gyorsba takarja mozsikáját – haza indul, s hajnalban fel a hegyekbe. Bokrok között a szél zenél, holtan fehérlik a táj, de hirtelen egy járatós, egy sirülő, egy járatós, egy sirülő, egy járatós, egy sirülő – táncba kezdenek az árnyak.

Asszonyok siratják a völgyben ükapámat.

Tankó János (Mozsikás)

1854 (?) – ?

ÜKANYÁM LAKOMÁI

Ükanyám, amikor még leány volt, egy este ükapámat hívta meg a guzsalyosba, és ez így ment három évig, mialatt alaposan kiismerve egymást, egyszercsak elhatározták, összeházasodnak.

Miután ükanyám szülei a leánykikérő legényeknek igent mondtak, és a fiatalokkal a kikérési lakomához járultak, a legény és a leány a papnál kihirdetésüket kérték, aki egy csütörtökön összeadta őket. Megáldva Istentől, szülőktől, násznagyoktól, vőfélyektől és mindenemű vendégektől, együtt ettek, ittak, mulatoztak, táncoltak, de reggel, miután a mámoros násznép kurjongatva szétoszlott, magukra maradtak.

Lucian Dan Teodorovici

RÁGÓGUMI¹

- *Gumă de mestecat* -

Szűk két órával korábban ismertem meg a bárban, és úgy döntöttem, kiveszek egy szállodai szobát, így fektetem be feleségem megtakarított pénzét. Mielőtt megismertem a nőt, szánakozva és undorodva gondoltam a nejemre, aki egyebet sem tud, mint főzni naphosszat, veszekedni és rendet rakni a lakásban, mintha egyáltalán lehetne még rendetlenség ott annyi rendezgetés után. Átkoztam a balszerencsémet is, hogy megvert egy ügyefogyott gyermekkel, aki naponta többször rosszul lesz, és állandóan leokádja valamelyik lábam, mintha a mosdó csupán egyéb dolgok elvégzésére szolgálna. De mit számít most mindez? A nő épp vetkőzik, buja mozdulatokkal a zene dallamára, hozzám lép, megcsókol, csábító mosollyal megfogja a kezem, és ráteszi a mellére...

- Kérsz egy mentolos rágógumit? - kérdezi, és az elégedettség, amely kezdett eluralkodni rajtam, nyomban tépelődésviharrá változik. - Szép az ínged, teszi hozzá mintha találomra, gondolom, egy halom pénzedbe került.

- Ajándékba kaptam...

Az elkövetkezőkben nem történik semmi, egészen reggelig. Képtelenség lefeküdnöm vele, annyira feszélyezett vagyok. Ez a lány valószínűleg azt gondolja rólam, hogy na, még egy nyomorult, aki hetekig nem mos fogat. Ha a feleségem lenne a helyében, gúnyosan szembe-röhögném - egyszerűen nem éri meg a fáradozást, hogy fogat mossak, mielőtt megcsókolom.

Reggel a lány együttérzést és megvetést egyaránt tanúsító mosolyt dob felém, én pedig szomorú vagyok, száналmasan szomorú, főleg amikor eszembe villan, hogy haza kell mennem, és ott az vár rám, amit az Úristen, sajnos, elfelejtett kiirtani: a házasság kétségbeejtő és morcos egyhangúsága.

Hazaérve, nem egészen egy órán belül, háromszor mosok fogat, ügyet sem vetek a feleségemre, aki a konyhában takarít, és pusmogva átkozza

---

1 A szerző 96-00. *Povestiri* című kötetéből (internetes kiadás - LiterNet, 2002).

a boldogtalan sorsot, amely a nevem viseli; átöltözöm, megpucolom és bekenem krémmel a cipőmet, amelyet a fiam, természetesen, leokádott korábban, kimegyek a házból, taxiba ülök, majd kiszállok annál az üzletnél, ahol interjún veszek részt a meghirdetett gondnoki állásért. A folyosón szakállas fickó álldogál, azt állítja, ő is ugyanazért van itt, mint én. Bár ellenjelöltem, nem átallok beszédbe elegyedni vele.

- Komoly CV-d van? – érdeklődöm, némi lámpalázzal.
- Egy állami üzletnek voltam a gondnoka – feleli. – Felszámolták.
- Az állást?
- Az üzletet. Diszkót csináltak a helyébe.
- Élelmiszer? – kérdezem.
- Hogyhogy? Diszkó!
- Élelmiszerben utaztál?
- Nem. Textiláruban.

Megnyugszom. Textiláru, hah! Jóval nagyobb tapasztalatom van, mint a szakállasnak, még csak nem is dolgozott ezen a területen. Laza mosollyal szemlélem, némi szánakozást is engedek belevegyülni, főként, amikor látom, hogyan gyűrögeti kezében az ósdi svájci sapkát, ami, ugye, izgatottságról és szinte a megalázkodásig menő szerénységről árulkodik. Felsőhajtok, és azt mondom magamban: bár igazságtalan ez így, egyesekre a szerencse nem mosolyog rá bizonyos alkalmakkor.

- Kérsz egy rágógumit? – kérdezi. – Mentolos.

Minden átmenet nélkül elmelegedek, talpamtól a fejem búbjáig, s ettől rém ingerült leszek.

- Miért?! – ordítok rá, és úgy képzelem, lerí rólam az izgalom.

A fickó őszintén megrökönyödik reagálásom láttán, pár másodpercig mereven bámul rám, aztán elfordítja a fejét, és hirtelen elmélyülten tanulmányozni kezdi a falakat.

- Miért csinálod ezt velem? – erősködöm, annak ellenére, hogy kérdésem némileg okafogyott, megválaszták már a sejtelmeim és a gyanakvásom.

- Mit csináltam veled, jóember?! – védekezik a szakállas, ártatlan szemekkel. – Megkínáltalak egy rágógumival, szívességből...

- Szívességből – utánozom gúnyosan – hát persze! Hülyének nézel? Értetlenül rázza a fejét.

- Szívességből, hallj oda! – folytatom. – Ezt nem veszem be! Inkább mondd meg őszintén: büdös a szájam?

- Nem, jóember, nem büdös.

- S akkor miért?

- De hát már elmondtam...

Egy ideig csend, közben számtalanszor kétségbe vonom magamban beszélgetőtársam őszinteségét.

- Adhatsz egyet – tájékoztatom a szakállast, elmékedéseim lezárultával.

- Mit adjak?

- Hát amit az előbb felajánlottál. Egy rágógumit.

- Sajnálom – mondja. – A szájamban van. A reagálásodból úgy vettem ki, nem kéred.

Komorán nézek rá, átkozom magamban az álnokságát, aztán felálló a székről, kirohanok az ajtón, és futva keresek a környéken egy bármilyen bódét, azt remélve, vehetek valamit, ami felfrissíti a leheletem. A keresés nem bizonyul rövidnek. Fáradtan és izzadtan érek vissza fél óra múlva az állásinterjú helyszínére, mentolos cukorkával szájamban. Egy nőt és egy férfit találok ott, éppen készülnek bezárni az üzlet ajtaját.

- Mi történt? Itt egy állásinterjú lesz – mondom, és érzem, ahogy eláraszt egy sereg, egyelőre meghatározatlan izgalom.

- Éppen véget ért, uram.

- Az lehetetlen! – kiáltok fel, és a bosszúság azonnal előbukkan hanglejtésemből. – Én az interjúra jöttem, nem látják?! Itt állok maguk előtt, jöttem az interjúra!

- Elkésett – mosolyog rám szívélyesen a nő. – Már megvan a döntés, felvettük az egyetlen jelentkezőt. Sajnálom. Egyébként, tudja, mi nagyra értékeljük a pontosságot, tájékoztat végül.

Magyarázhatnám a bizonyítványom, leordíthatnám a fejét, vagy könyöröghetnék, hogy adjon még egy esélyt. De aztán rájövök, hogy nem lelkesedne túlságosan, ha előadnám a késésem okát, néhány bocsánatkérésbe göngyölten. Úgyhogy leverten távozom, már arra gondolva, mit vet ezúttal szememre a feleségem, rossz májű megjegyzéseire a barátaim társaságában, pókerezéssel elvesztegetett éjszakákkal kapcsolatban – mert ő úgy tudja, ezzel telnek az éjszakáim, amikor nem vagyok otthon. Elfog az önsajnálát arra a gondolatra, hogy

továbbra is kénytelen leszek elviselni a családomban lévő egyhangúságot, illúziók nélküli várakozásba gyömöszölt napok hosszú sorát, a feleséget, aki csak azért tátja ki a száját, hogy veszekedjen, a gyermeket, aki kitartóan leokádja a cipőmet...

Felszállok egy villamosra, mert a mély reménytelenség a munkába állásomat illetően elnyomja bennem a taxizás kényelmességét. Adott ponton egy szívélyes behemót szólít meg, és derűsen mutatja fel az ellenőri igazolványt, majd tudatja velem, hogy a villamoson történő utazáshoz jegyet kell váltani. Amikor végre-valahára megértem, mit akar tőlem, hideg izzadság hárttyája futja be gerincem, míg a küszöbön lévő büntetésre gondolok.

Miközben a fickó megírja a nyugtát, keserűen előhalászom zsebemből azt a néhány bankjegyet, ami megmaradt a feleségem által nehéz napokra félretett pénzből, és átnyújtom az ellenőrnek. Ő változatlan szívélyességgel mosolyog rám, és úgy vonja meg a vállát, mintha azt mondaná: „Mit lehet tenni, undorítóan mocskos az élet, s ha te egy lökött vagy, mindig gondolnod kell arra, hogy létezhet egy náladnál dörzsöltebb lökött is, aki még undokabbá teszi számodra.”

Úristen, micsoda élet! Magam alatt vagyok. S ez elegendő ok lenne arra, hogy a napom többi részét egy lebujsban töltssem.

***

Gyermekem a tévé előtt találok, dalolgat, fölöslegesen tapsol hozzá, és összevissza forgolódik, aminek alapján ismételten megállapítom, hogy idióta, esélye sincs a gyógyulásra. Feleségem a konyha padlóját mossa fel épp, ott, ahol reggel is tette, én pedig odalépek hozzá, és megesókolom, undorító rutinból. Unottan vizszonozza, aztán visszaáll munkapozícióba, az esztétikum iránti teljes tiszteletlensége jelélül képembe tolvá impozáns farát... Harcias gesztus, tény és való; válasz arra a késlekedésre, amelyet reggel óta sikerült összehoznom.

- Sajnálom - mondom közömbösen, miközben engedem agyamnak, hogy ráérősen válogasson az eddig használt kibúvók között. - Haragszol az elmúlt éjszaka miatt, ugye?

Nem felel.

- Késtem, mert... Na de ez úgysem érdekel téged. Az... az volt, hogy megnyertem pókeren néhány leosztást.

- Mennyit? - hallom sivár hangját.
- Mennyit nyertem? Hát, izé... De mi a franc?! Semmi értelme - mondom, legyintve egyet üresben, mint akinek minden mindegy.
- Reggel felé az egészet elveszítettem.

- A megtakarított pénzem, ugye?

Nem érzem úgy, hogy erre reagálnom kéne.

- Ugye, te semmirevaló?! - erősít rá, hangosabbra váltva. Felém fordul, és rám szegezi mereven a tekintetét, hasztalanul reménykedve abban, hogy mindez valamilyen hatással lesz rám. - Már nem is válaszolsz?! Reggel óta nem méltóztatsz szólni hozzám - mondja, rövid szünet után, ami csak arra alkalmas, hogy a közönyömet erősítse. - Hibásnak érzed magad?

- Hibásnak?! - csodálkozom rá, miközben megvető mosolyt engedek meg magamnak.

Dühösen fújtat - egyféle rőfögés ez, benne, nyomokban, némi intelligencia.

- Legalább valóban pókereztél volna az éjjel! De nem! - vonja le a határozott következtetést, én pedig halvány erőfeszítést sem teszek arra, hogy megvédjem magam.

S mivel a beszélgetés, úgy látom, nem tartogat már semmi érdekeset, nem tehetek egyebet, mint mély sóhajtással távozom a helyiségből, és leheveredem a kanapéra, abban reménykedve, hogy nyugtom lesz.

- A gyermek egész nap okádott - robbantja fel hangja a csend illúzióját -, gyógyszerre sincs pénzem, te pedig semmi egyébre nem vagy képes, mint lopni a napot, szórni a pénzt, és... Jaj, Istenem, hogy az ördögbe' tudtam ilyen marhaságot csinálni, hogy hozzád mentem?! Voltak olyan udvarlóim, akik ma már milliomosok, érted?! Nem is milliomosok, milliárdosok!

A konyhából üvöltözik rám, aztán, kis idő múlva, hallom, zokog; egy másik fölösleges fortély, ami egyebet nem tud kiváltani belőlem, mint viszolygást. A gyermek tovább tapsol, közben a plafon felé köp, majd utánaugrik, hogy a szétszóródó nyál néhány csöppjét elkapja. Hamarosan hányni fog. Úgy tanulmányozom, mint valami kuriózumot, de az is lehet, magamra erőltetem, hogy így szemléljem, mert másképp elfog az undor.

- A gyermek idióta - mondom. Aztán elheveredem, befelé fordulok, és lehunyom a szemem. - Faképnél hagytak volna a milliárdosaid, folytatom suttogva, ha egy ilyen hülyegyereket szülsz nekik.

Nem tudom, mennyit alszom, tulajdonképpen abban sem vagyok biztos, hogy elaludtam. Annyit tudok, hogy közben, adott ponton, eldöntöm, újból munkahelyet keresek. Lázasan végigböngészem az összes állásajánlatot az újságban, és rátalálok egy fölöttébb megfelelőre, ami igencsak találó nekem.

A megbeszélt időpontban megjelenek az épületben, ahol az állásinterjú lesz, frissen, kifogástalan öltözetben, sugárzik rólam a derű, és, a biztonság kedvéért, két darab mentolos rágógumi a szájamban.

Beinvítálnak, egy íróasztal mögül élemedett korú hölgy néz végig tetőtől-talpig, szándékosan az orra hegyéig előretolt szemüvege fölött. Aztán egy fotelre mutat, és arra biztat, foglaljak helyet.

Végigolvassa a rövid bemutatkozást, amelyet átadtam neki, rezzenetlen arca nem árulja el, hogy mit gondol papírra vetett soraimról.

- Nem írt semmiféle mottót - állapítja meg, elviselhetetlenül sipító hangon, amely rettenetesen ismerősnek tűnik számomra.

- Nem értem.

- Nem tudja, mit jelent a mottó? - álmélikodik. - Hah!

Megpróbálkozom egy elfülő „De igen”-nel, ám egy határozott kézmozdulattal leállít. Aztán rámered még egy ideig a személyes dolgaimról tájékoztató papírlapra, majd így folytatja:

- Alapos tapasztalata van, nem mondom, hogy nincs. De nem tüntetett fel semmiféle mondást, ami jellemezné, valamiféle aforizmat, ami a vezérelve lehetne. - Aztán hozzáteszi, mindentudóan:

- Ezt jelenti a mottó. Arra kérem, gondolkodjon ilyesmin.

- Most? - kérdem, elcsodálkozva egy ilyen igényen, rádöbbenve ugyanakkor, hogy a hangja a feleségemére hasonlít, mégpedig szörnyen.

- Hát mikor? - csikordul a válasza.

Agyamban feltolul egy rakás elhíresült aranymondás, az „Aquila non capit muscas”-tól a Murphy-törvényekig, de semmi olyan köztük, amivel elégedett lennék, ami lelki-gondolati mélységem felfedné. Egy vers jut eszembe, de egyetlen sorára sem emlékszem pontosan.

- Gyerünk, kigondolt már valamit? - veszíti el türelmét a hölgy az íróasztal mögött.

- Ülök és nézem a méhben rekedt kutyákat, meg nem született emberekbe, ahogy belemarnak - mondom csendesen, néhány pillanattnyi tétovázás után.

Megrökönyödve néz rám, pillanatnyilag tök fölöslegesnek bizonyuló szemüvege fölött.

- Miféle kutyák, elment az esze?! Hogyhogy kutyák? Mi ez?

- Nichita Stănescu, azt hiszem. Nem egészen emlékszem a verssorokra, de ez az én mottóm.

- Aha - világosodik meg, de nem veszi le rólam merev tekintetét.

- Szokott magának bűzleni a lehelete? - kérdi váratlanul, rövid szünet után.

Ismét lerohannak az izgalmak. Sikerült zavarba hoznia azzal, hogy ilyen közvetlenül rám kérdezett, főként, hogy eléggé nehezemre esik pontosan válaszolnom.

- Nem... Legalábbis nem hiszem. Két rágógumi van a számban. Vagy nem is tudom... Bűdös a leheletem, hölgyem?

- Hát miért vásárolt rágógumit?

A kérdésre nem érkezhetsz semmiféle konkrét válaszra, mert bármit felelnék, a hátrányomra lenne.

- Nem tudom - mondom kínomban.

- Nem tudja?! - emeli fel a hangját, rém rondán nézve rám.

- Sajnálom, tényleg nem tudom.

- Nem kapja meg az állást - értesít a döntéséről, továbbra is teljesen közömbös arccal.

A pillanat fölöttébb kényes, de őrzök azért néhány reménysugarat.

- Mi lehet az oka ennek? - próbálok eligazodni.

- Az, hogy buta.

- Nem vagyok az. Tényleg!

- Akkor azért nem veszem fel, mert bűzlik a lehelete.

- Képtelenség! Két rágógumi van a számban!

- Hát épp ez az. Két rágógumi van a szájában. Miért is?

Rádöbbenek, hogy itt már semmi nem segíthet.

- Nem a szájam bűzlik, nyanya! Feleség s zakkant gyermek szaga érzik rólam.

Az öregasszony váratlanul röhejes, szenilis filozófussá változik, legalább száz éves, csillogó, aszimmetrikus szemei vannak, és kéjesen szopogat egy vodkás üveget.

- Hogy tudtál ennyire hülye lenni - mondja, abbahagyva az ivást -, hogy megnősültél? A házasság olyan, mint a rágógumi: egy ideig finomnak tűnik, aztán elveszíti az ízét. Látod, kellett neked házasság?! Nyúlik, mint a rágógumi, se vége, se hossza. Egyszerűen nem akar véget érni... Tee, tökfej!

Az aggastyán egészen elégedettnek tűnik, hogy milyen metaforát fabrikált, elkezd zajosan, rekedten röhögni, aztán köhögni, és az íróasztalt elárasztja a szájából otrombán, bőségesen kibuggyanó vodkával.

A jelenet akkor szakad félbe, amikor feleségem a nevem kiáltja, és én felébredek. Megállapítom, hogy minden olyan, mint korábban, felidézem, hogy hazajöttem, miután megbüntettek a villamoson, és fáradtan leheveredtem a kanapéra...

- Lehet jönni enni - mondja.

Leülök az asztalhoz, megsimogatom a gyermekem fejét, ő leokádja a lábam, feleségem csendben letörli, minden visszatér a normális mederbe.

- Talán meg kéne nézze egy másik orvos is - fejtem ki a véleményem, a gyermekre mutatva.

- Te ma éjjel nem pókerezni voltál - mondja a feleségem, eleresztve füle mellett a szavaim.

Rádöbbenek, hogy ezt a témát képtelenség kikerülni. Átmenetileg rögeszméjévé vált.

- Az egyik barátom elhívott magához - világosítom fel, nemtörődöm hangon.

- A gyermeknek beadok minden előírt gyógyszert - nyugtat meg a nejem. - Illetve nem az összest, mert nincs pénzem mindegyikre. Viszont a számárköhögés amúgy sem múlik el egykönnyen. Normális, hogy hányik, megmondta az orvos. Melyik barátodnál voltál?

- Nem ismered. Soha nem hívtam el hozzánk.

Földhöz vágja a törülközőt, amivel éppen a kezét szárítgatta, és sírni kezd.

- Szeretőd van, ugye?

- Nincs.

Szokása szerint néhány pillanatig meresztli rám a szemét, könnyei a levesestányérba csorognak.

- Ma állásinterjúra kellett volna menned, nem? Szerintem a közelében sem jártál.

- Hogyhogy nem jártam?! Hagyj békén, a francba!

Bár őszintén lázadozok, szavaim nem hangzanak eléggé hihetően.

- Szeretőd van - mondja keserűen.

- Nem igaz, basszak bele a kurva életbe! - káromkodom, az elmúlt éjszakára gondolva.

- A gyermek beteg. Megkérlek, ügyelj, miket mondasz előtte. Az orvos szerint nyugalomra van szüksége, mert sok más problémája is van.

- Sok más probléma? Mi köze van a szamárköhögésének az értelmi fogyatékoságához? Mindegy, te jobban tudod. Hallj oda, szamárköhögés egy tizennégy évesnél! Basszam a rohadt életjét!

- Neked szeretőd van - tart ki a feleségem fölöttébb fárasztó rögeszméje mellett. - Ma háromszor mostál fogat, mielőtt elindultál az úgymond állásinterjúra. Amikor hazajöttél, ismét mentaillatú voltál. Mit gondolsz, mégis hogyan tűröm el én ezt?

- Az *úgymond* állásinterjúra? Micsoda birka vagy, te fehérnép! Esküszöm, hogy az interjún voltam. Emiatt vettem a cukorkát is, hogy odamehessek.

- Miért? Ez a kérdés! - erősködik.

- Miért? Miért? Miért? - majmolja a gyermek.

Megcsapom kézháttal, aztán próbálom felvilágosítani a feleségemet.

- Nincs semmiféle szeretóm. Nem mondom, hogy nem szeretném, ha lenne, azt mondom, hogy nincs! Attól tartottam, hogy bűzlik a szájam. Tudod, hogy van ilyenkor, startból jó benyomást kell kelteni, ha azt akarja az ember, hogy felvegyék. Mennyi az idő?

A gyermek sír, köhög és hányik.

- Miért csaptad meg?! - üvölti a feleségem. - Tudhatod, mennyire érzékeny!

- Nem akartam megcsapni. Néha túlságosan felhúszom magam. Hány az óra?

- Én elhagylak, tudd meg.

- Nincs nekem akkora szerencsém. A francba, megmondod végre, mennyi az idő?

- Mit érdekel téged? Félsz, hogy nem érsz oda idejében a szeretőd-höz?

- Fel akarom kötni magam, válaszolom nyugodtan. Mit szólsz hozzá? Akarom tudni, hány órákor akasztom fel magam.

Feleségem még hevesebben zokog, teátrálisan rázkódik, irdatlan mellei visszataszítóan csüngenek, folyamatosan himbálózva a felsőtes-tét fedő, elnyűtt blúz alatt.

- Ma elhagylak - szólal meg, miután kisírta magát. - Nem bírom tovább. Pénzt nem hozol a házba, sőt, mindent elvesz, amit meggyűj-tök. A gyermek fogyatékos, és te megütöd...

- Sajnálom, hogy ezt tettem, fel tudod fogni végre?!

- Ezenkívül - folytatja, ügyet sem vetve a közbeszólásomra - elkezdte naponta háromszor fogat mosni, és mentolos rágógumit rágsz... Világos, hogy szeretőd van. A folyóiratban azt írja, hogy ha egy férfi feltűnően sokat kezd foglalkozni a külsejével, s azzal, hogy ápolt legyen, azt jelenti, szeretője van. Én elhagylak!

- Melyik folyóiratban? Miféle folyóirat? Hát milyen folyóirat az, amelyikben írja, hogy a férfi...? A nyavalya törjön ki, te asszony!

Felállok a székről, és hirtelen mozdulattal, amelyet meg se próbálok mérsékelni, elhajítom az előttem lévő tányért. A leves lecsorog a konyha falán, barnás nyomot hagyva maga után, amelyben néhány szál laska csúszkál. Otromba nyom, mint minden, ami körülvesz. Nem szólok már semmit, papucsban megyek ki az ajtón, mert a cipőm ragacsosan piszkos, szokás szerint. Teszek néhány lépést az előtérben, meggondolom magam, visszamegyek, lekeverek egy hazait a gyermek-nek, üvöltök:

- Soha többé ne okádd le a cipőmet, megértetted?! Nem bírom elviselni már!

Kirohanok a lakásból, idegesen sétálok fel-alá a tömbház előtt, elszívok egy cigarettát, közben újfent szánakozok egy sort magamon, a nyomor miatt, ami körülöttem... Pár perc múlva elindulok felfelé a lépcsőn, hogy visszamenjek a lakásba. Az első emeleten cigányasszony álldogál, zacskó tökmaggal a kezében, fekete fogai között szűrve a szót fordul felém, biztat, vásároljak tőle.

- Nem szeretem a tökmagot – mondom, és megpróbálom kikerülni.
- Akkor – erősködik a cigányné – talán szeretne egy csomag rágógumit a naccsás úr.

Megragadom a hajánál fogva, és kéjes élvezettel gyomorszájon vágom. Üvölteni kezd, elesik, legurul a lépcsőn. Két lakásajtó is kinyílik, szomszédaim nagyon idegesnek mutatkoznak. Egyikük lemegy néhány lépcsőfokot, és arról tájékoztat odalentről, hogy megöltém a cigánynét. Kacagni kezdek.

- Úgy kell neki! Mostantól árulja máshol a rágógumiját!

Rövid időn belül, a szomszédoktól kapott riasztás nyomán, két rendőr érkezik, egyszerre ingerültek és unottak. Megpróbálnak bilincsbe verni. A feleségem zokog, én derűsen káromlom a törvény embereit, míg tizennégy éves gyermekem a nappali közepén ugrándozik, ostobán, mint mindig, tapsol és próbál elénekelni valamit:

- Egy elefánt, egy elefánt...

Elakad, néhány másodpercig tétovázik, arra várva, hogy eszébe jusson a folytatás, kinézi magának a legközelebbi falat, kétszer egymás után fejfel nekicsapódik, aztán boldogan hahotázik, és ismét tapsolni kezd.

- Egy elefánt hintáztatott egy vékonyka cérna...

Hirtelen elhallgat, köhög, aztán közelebb lép, és leokádja az egyik rendőr lábát.

Szonda Szabolcs fordítása

LUCIAN DAN TEODOROVICI (1975, Radóc/Rădăuți): az új román prózaíró nemzedék markáns képviselője, műveit számos európai nyelvre lefordították. Magyarul *A bábmester börtönévei* címmel jelent meg a nevét széles körben ismertté tevő *Matei Brunul* című regénye, az első szépirodalmi mű, amely kísérletet tesz az egykori román büntetés-végrehajtás ábrázolására. Drámaíróként és irodalmi szerkesztőként (a jászvásári Polirom Kiadó munkatársaként) is jelentős a tevékenysége. Magyarul még a *Circul nostru vă prezintă*: című prózakötete is olvasható, *Cirkuszunk bemutatja*: címmel (2009). 2017-től a jászvásári (Iași) Román Irodalmi Múzeum igazgatója.

Bihari Csilla Rozália

AMBIVALENCIA

valami titkos indulatba fojtom magam
azt akarom hogy ne lásd azt akarom vedd észre
azt akarom hogy ne mondd ki
azt akarom hogy nyaggass vele
azt akarom hogy ne létezz
minden porcikád izzik belül
túl hangos minden levegővételed
azt akarom hogy örök legyél
és könnyű elmúlás mint a
csendben hamvadó cigarettacsikk
légy egy be nem teljesíthető jövő
egy elfogadható elképzelés
egy pofátlan szagató hátatfordítás
azt akarom hogy sós ízű
megkönnyebbülésként gördülj le arcomon
legyél csak az én mosolyom az édesen meleg
egy kerek zárójel amiben elbújhatok
azt akarom hogy csak velem kapcsolódj ki és be
légy az első dal amit énekelni tanultam
az első horzsolások a térdeimen
te légy a férficipő a polcomon és
a bizsergő parfümfolt a párnahuzatban
amit vonakodva mosok ki
légy a legönzőbb valóm és alvó arcom
a legbizalmasabb barátom ha kell
szabadság légy és a nélküled soha
légy egy ismétlődő meglepetés
egy hétköznapi jelentő csoda

ANYAI ÖRÖKSÉG

a fürdőkádban feloldódik az est
piros fali csempére csapódik le a gőz
összegyűl és lefolyik ez a meztelen
nyárvégi körforgás ez az augusztus
nő vagyok nézem magam
tökéletlen bőröm alámerítem
megszépülök a homályos víztörésben
és mindig új hibát találok nő vagyok
a büszke mosoly gyerekkori térdhorzsolás
hegek és bőrhibák emlékkacajok
egyszerre szépülök és csúnyulok a gőzben
mert test vagyok csupán fiatal múlandóság
sosem festettem magam talán mert
anyám sem festette magát és szép maradt
egyre szebbé ért benne az idő
hamar rájöttem hogy csak a szemem
örököltem tőle hiába néztem magunkat
nem lett kicsi pimasz orrom falatnyi
homlokom és vékony arcom mint neki
végignézek magamon kívülről minden
az apámé a hajtövektől a lábujjakig
ezredszerre játszom ezt a leltárt hiába
talpak a párás csempén lábszárak nyújtva
nő vagyok nézem magam ahogyan
apró gyöngyök sokasodnak a bőrömön
aztán rájövök visszafele kezdem olvasni
a lábszáraktól indulok és számolom
három nyíló ipszilon a test a nő az én
ez az örökség ami anyámtól enyém

ANYÁM SZEMÉBEN

Én láttam anyám szemében a hegyeket,
S hogy végtelenek és magtalanok.
A tengerek tükrében valami önző,
Meddő állapot ringott, s benne
a csillagok is egyre kisebbre nőttek.
Az ég már csak helyenként takarta a földet,
de pupillája egyre hízott, a világot nyelte lassan.
Körülötte kezek ágaztak a zöld íriszfalban,
És nőtt a tó fekete tükrén három hús-vér ember,
Aki miatt égbe zuhant a hegylánc s a tenger.

DATIVUS

valami történik az állomástól a főtérig
valami amit olyan intenzitással élsz meg
hogy az agyad legszívesebben az elfojtás
legmélyebb fészkeibe tuszkolná
de a hirtelen bevágott fékvinnyogás
visszaránt a borús áprilisi gyalogátjáróra
zöld most is zöld neked zöldreanazöldrevana
az átjáró közepén állsz és kényszerítéd magad
hogy a lélekjelenléted anélkül szerezd vissza
hogy rátennéd a motorháztetőre a két tenyered
mert könnyen lehet hogy a benned túlpörgött
motor az indulat felrobbantaná az autót
inkább nem nézel szembe a sofőrrel
neme ennek is barom mint a másiknak
inkább elbagatellizálsz és zöldreanazöldrevana
átmész és közben hangosan rappeled rá
nemtaposom nemtaposom le a kapotáját
megszabadulhatnál tőle itt és most
mondjuk ha a gondolatot behullajtánád

valamelyik frissen bontott sírba s
mint éhes tátott száj úgy nyelné el a
föld valamelyik alsóbb rétege leöblítve
az áprilisi esővel aztán újra befödnek mert
zöld és ha te nem is de ez a zöld fájdalom
már biztosan üdvözül lélegzik valami
földöntúli megvalósulásban angyalsikoly
te pedig légszomjasan visszanéznéd a toronyból
ahogy tizenöt perccel ezelőtt még időben
megragadtad a rózsaszín barbis hátizsákot
és a biciklisáv biztonságos szigetére mentetted
a két gesztenyebarna hajfonat sűrű szempillák
gyűszű-száj ahogy nagymama mondaná
a túlsó parton zöldrevana jelzőlámpa festve
az embernek néha magától mozdul a teste
egy angyal kapaszkodott görcsösen a derekadba
szorított remegett Isten bárányai élve is szépek
túlpörgetett motorok és túlfűtött zöldek

MERT TE NEM NÉZEL HARRY POTTERT

tudod néha nem találnak a szavak
nem direkt nem keresem őket ilyenkor
legszívesebben csak hallgatnám
a háttérzajba olvadó lélegzetvételeid
a vonal másik végéről mint egy idegen
galaxis lebegtető berezgő zenéjét
ilyenkor mindig arra várok hogy a telefon
mint valami zsupszkulcs idevarácsoljon
de ezt soha nem említettem neked
mert te nem nézel Harry Pottert
ez a csend sosem tart soká mégis
úgy feszít mint az üres örökkévalóság
mert engem nem találnak a szavak
és te nem nézel Harry Pottert

TUDÁSHASADÁS

Mert nem a híd, és nem a folyó, hanem
a kettő közötti léleküres tér az, ami húz.
Ez egy féreglyuk a Szamos fölött, hiába tagadod.
Te átvezetsz és összekötsz, de igazából
rejtélyes cseneddel kecsegtetsz.
Várod, hogy megálljak egy pillanatra, hogy
tekintetemmel szétválasszam a fekete folyást
és felrobbantsalak, és minden sejtemmel szeresselek.

Mert nem a kovácsoltvas karzat érintése,
és nem a beszippantó tükröződés,
hanem az elrugaszkodás pillanata az,
amikor visszavonhatatlanul elkötelezed magad.

Éreztelek. Hiába súgysz mindig édes,
értelmetlen szavakat vonzó férfihangon,
mert felismertelek, és ettől fogva
az alárendeltem lettél. Tudom, ki vagy!

Mert üknagyanyámat is csak az Olt szerette,
és a híd, amiről...
Fehér lepedője egy darabja beakadt a karfába,
és lehasadt. Ennyit hagyott maga után:
a felgyújtott hűségét, üres szemű árvákat
és egy koszosfehér lepedődarabot, a hidak vonzását,
a szerelem végleteit.
Tudom, ki vagy.

...ET LABORA

ruhát teregetsz esti harangszóra
kapucsukódásból jelentést veszel
gépiesen mozogsz szökik az óra
homlokodra lágycsíkot meszel
és összezseng sokfajta isten
csattog rá ostor és csorda kongat
versre kattog e kánon itt benn
predestinált este idill szombat

Ecce Homo (1985, bronz)

Varga Melinda
NAPTÁRVERSEK
– Októberi szentenciák –

ELSŐ NAP
a lélek tisztaszobája

a szerelem
hús és izom, izom és hús,
illat, amitől begerjedsz,
illó pára, alakuló anyag,
a kiismerhetetlen létező,
lélek tisztaszobája.

MÁSODIK NAP
ahogy a férfit

szeresd magad úgy,
akár a férfit szeretnéd,
csak úgy szerethetsz mást,
ahogy magadat,
sem jobban annál,
sem kevésbé.

HARMADIK NAP
idő a szépség számolyán

ha a hús a csontra szárad,
s úsznak pillád körül a szarkalábak,
mondd, kinek kívánságát csigázod fel?
naponta neked szépítgetem a testem,
félek, öreg leszek és használt,
mire újra látlak.

NEGYEDIK NAP

a szerelem térfogata

hús és izom, izom és hús,
szíved gyorsuló dobogása,
kitapintható pulzus a csuklón
szerelmeskedés után,
pír a bőrön, ha magadhoz szorítasz,
elhomályosuló szem,
aritmia, ha félek,
hogyan elveszítlek.
a szerelem térfogata
nagyon is fizikális.

ÖTÖDIK NAP

téli vízió

a fájdalom hideg vasrudaihoz
odaragad nyelved,
a fájdalom a tél maga,
elhavaz egyszer végleg
egy nagyobb hóvihár.

HATODIK NAP

hasonlat

a hiány túlburjándzott
tüdődaganat,
alkohollal terrorizált máj,
sejtburjándzásba kezd,
ellepi az egész testet,
és azon kapod magad,
lecserélik a véred,
hogyan túlélj még egy keveset.

*HETEDIK NAP**vízió*

selyem az elvágott aortán,
rátekered, elszorítod velem,
de ha nem jön ki érted
a mentő időben, elvérzel.

*NYOLCADIK NAP**tükör*

a fájdalom egy másik nő arca a tiedben,
amiért leköpd reggelente a fürdőszobai tükröt.

*KILENCEDIK NAP**hasonlatok*

a szerelem zúzmara és dér,
a szerelem az ősz színes levélpompája,
szellő a nyakszirt körül,
és sárban tapicskolás október végi estéken.

*TIZEDIK NAP**macskaszerelem*

a szerelemtől éveken át
okosan távol tartottad magad,
s amikor megérkezett, észrevétlen
foglalt helyet,
olyan volt, mint amikor
valaki végigzongoráz ujjaival a hátadon,
kinyújtózott az ágyon,
mint kismacskát dédelgeted, eteted,
fekhelyet csinálsz neki,
félted, autó el ne üsse,
betegség ne bántsa.

TIZENEGYEDIK NAP

maszkok

szerelem az, amikor az összes maszkot
otthon felejtéd, meztelenül, csupasz arccal
sétálsz át az őszön, porcelánbabák a hónapok,
összetörnek egy óvatlan mozdulattól.

TIZENKETTEDIK NAP

a test igen, a lélek nem

szerelem, ha az ölelésben
gyermekké kerekedik a lényed,
önfeledten nevensz közben,
de ölni tudnál,
ha másnak is kijárna kívüled,
testen igen, de lelken
nem lehet osztozni.

TIZENHARMADIK NAP

nulla fok, október, szerelem

a szerelem
nulla fokos tavat
átúszni októberben
fagyhalál nélkül.

TIZENNEGYEDIK NAP

nyelv

a szerelem az a vers, amelynek
láthatatlanok az ütemhatárai,
a szavak mozdulatokká korcsosulnak,
a szerelemnek szeizmografikus nyelve van,
jól mérhető rengések,
részint előre jelezhető katasztrófák,
és jól termő talaj, verőfényes tengerpart utána.

Bartók Imre – Sirokai Mátyás

ÁLMOK

Álmok, amelyekben egy hajón
utazunk, és egy hajóról álmodunk.

Álmok arról, hogy valaha mások voltunk.

Álmok New Yorkról, de álmok máshonnan is,

más országokról. Álmok a sivatagok mélyéről.

Megannyi utazás a világ tájain. Tüdőszanatóriumok.

Felforrósodott fegyverrendszerek a fürdővárosok sikátoráiban.

Síparadicsomok és tengerpartok, ahol víz helyett

koktéllal teli medencékben fürdünk. Valami,
amit elvesztettünk, és amit azóta is hiába keresünk.

És a látomások végén, megannyi emelkedő-süllyedő,
pulzáló folyosó végén egy zárt, tömör fal,

rajta az örökké váltakozó betűkkel, az üzenettel,
amelynek szavai, akárcsak a gondolatok, folyamatos mutációk.

A jelentését csak egy pillanatra lehet kivenni.

„Testvéreid többé már nem a lélegzet foglyai. Ideje sietned.”

Alatta ott az aláírás, amit már nem lehet elolvasni.

DINÓTOJÁSOK

A nemzés pillanatában
lemondunk önmagunkról.
Noha mindennek megvan
a helye és az ideje,

ez a hely és az idő mindenkor
és mindenhol egymásnak feszül.

Semmi sem a megfelelő idejében létezik,
vagy ami mégis, az nem itt van,
illetve ami itt van, arra még várni kell.
Ez a megrepedt falú dinótojások
szadista sugallata. Átadjuk magunkat a jövőnek,
amit megígértünk magunknak.

Hogy élősködjön rajtunk.
Hogy felhasználjon.
Hogy megemlékezzen,
és elfelejtsen bennünket.
Az öntudat nem más, mint az a mozgás,
ahogyan a munka révén a megkettőzött
tudat újra elsajátítja önmagát.

AZ EMBERI ARC

A történelem halálos bukóhulláma
már elérte a lélek partjait,
hogy aztán a tajtékából változékony arcok
váljanak felismerhetővé,

majd tűnjenek el ismét,
mintha ott sem lettek volna.
Az emberi arc üres erő,
egy halott mező.

A maga barbárságában
és zűrzavarában sem több
a teljes ürességnél.

Jól ismert követelése egy formának,
amely sohasem felelt meg a testnek,
mert más akart lenni, mint a test.

Az ember fel nem nyitott boríték.
Nézzetek magatokba!
Hunyjátok le a szemeteket,
és nézzetek bele a sötétbe!

Ki néz vissza rátok?
Maszkokat láttok magatok előtt,
ugyanannak számtalan álarcát.

HANGSZEREK EGY TÁVOLI KÉZBEN

Az arcukat az emberek csak kölcsönbe kapják.
Van, akinek több is jut, és akad olyan is,
aki mindennap lecseréli a sajátját.

Van, aki újat rendel, és van, aki másnak készít,
van, aki megtervezi, van, akinek jó időre elég
egyetlenegy. És van, aki végleg elveszíti.

Nincs róla világos fogalmunk, de mindannyian sejtjük,
hogy pusztán hangszerként adattunk egy távoli kézbe.
Ha minden szó a helyén van, minek kellene egyáltalán szavak?

Az ember igazán csak kilélegezni képes.

Zsidó Ferenc

HAZATÉRÉS

Ő volt az első, aki hazaérkezett a faluba az orosz frontról. Vagyis a Donyec-medencei Novij Donbasz fogolytáborból. 1946 márciusa volt, a tavasz sehogy sem akart jönni, meg volt dermedve a falu, hírek se nagyon jöttek, a helybeliek már reménykedni se mertek, mert a remény is olyan csalóka dolog; és akkor egy fagyos reggelen megérkezett ő. Alig vonszolta magát, beesett szemű volt és csontsovány, de ő volt. Az emberek alig hittek a szemüknek. Hát hogyhogy? S honnan? S a többiek hol vannak? Vannak?

Kiss Dénes, vagyis Dénkó halk, vontatott hangon mesélte, hogy megszökött a szénbányából, a türelmetlenül közbevetett újabb kérdésre, hogy hát onnan meg lehet szökni, azt válaszolta, hogy nem, de neki meg kellett, mert tudta, hogy itthon várja a felesége s két gyermeke, s nincs senkijük. Ágnes erre elsírta magát a villámcsődület előtt, majd szégyenkezve húzta be a kapuból az urát, hogy gyere, Dénkó, a gyermekek; az emberek hümmentettek, megcsóválták fejüket, aztán dolgukra mentek. A gyermekek, a kilencéves Ágniska és a nyolcéves Déneske megilletődve álltak az apjuk előtt. Nem ilyen emberre emlékeztek ők, hanem magasra, erősre, harsányra, játékos tekintetűre; kissé csalódottan tartották oda fejüket, hogy apjuk megsimogassa, hátukat meglapogassa, s közben elhaló hangon mondogassa: de megnőttetek, de megnőttetek. Hiába, három év sok idő, negyvenhárom elején vitték el, a második sorozási hullámmal, amikor a többi apát, családfenntartót is. A gyermek pedig olyan, mint a gomba: nő. És felejt. Anyjuk emlegette eleget, azt is mondogatta, hogy ne féljetek, hazajön apátok, de ő se hitte eléggé. Még most se hitt igazán a szemének, amikor lehúzta megroggyant testű emberéről a koszos inget, s mosdótálat tett elébe, a gyermekeket pedig kiküldte. Régen, vagyis mielőtt elvitték volna a frontra, együtt mosdott a gyermekekkel, derékgiekivetközve, vidáman paskolva a vizet, de most olyan más volt minden, olyan más.

Dénkó hamarjában nem is tudta, mit kérdezzen, a ló megvan-e, dehogyan, nézett rá megütközve az asszony, azt még a németek vitték el negyvennégy nyarán, s őszön pedig az oroszok a tehenet. Vagyis azok nem vitték, lelőtték, s helyben megették. A gyalázatosok!, csikordult Dénkó, de hangja erőtlén volt, hagyj, mondta Ágnes, fő az, hogy mi megmaradtunk. Téged bántottak-e, kérdezte ekkor Dénkó, nem, mondta Ágnes, de nem nézett az urára. Akkor jó, mondta Dénkó, mert ezt volt legkönnyebb mondani.

Reggelire puliszkát főzött az asszony, és egy kicsi túró is volt melléje, Dénkó evett, szemét mindegyre ellepte a könny, a gyermekek is szűkölni kezdtek, miért sír, édesapám, örömben, kislányom, hogy látlak, s hogy mind jól vagytok. S hát olyan rossz volt ott, édesapám? Nem, nem volt rossz. A szénbányában dolgoztunk, enni is adtak. Akkor jó. Itthon bizony rossz volt, édesapám. Tudom, azért igyekeztem haza...

S hát tényleg, hogy tudtál eljönni, te Dénkó?, kérdezte az asszony elhalóan. A férfi intett, hogy majd később, s kiterelte az udvarra a gyermekeket, azok nem értették, hogy egy óra leforgása alatt miért kell másodszor is elhagyniuk a házat.

Miután elfogtak, kezdte a férfi, elszállítottak Novij Donbaszba. Kényszermunkára a szénbányába. Napi tizenkét óra csákányolás, napi kétszeri étellemezéssel. Ha azokat a híg lötytyöket s a huszonöt deka fekete kenyeret étellemezésnek lehet nevezni... Olyan háromezren voltunk a fogolytáborban, napi huszonöt-harmincan haltak meg. Igen, innen, a környékbeliekből is. Például Jánosi Feri a Felszögből... Majd megtudják, én nem mondom el. Látom, így is eléggé haragszanak, amiért én hazajöttem, s a többi nem... Szóval, volt ott vérhas, tifusz, diftéria, mit tudom én... A rühről, tetüről nem beszélve. Én is elkaptam a vérhast. Felszökött a lázam, elájultam. Volt egy kórház, bevitték oda. Már ha kórháznak lehet azt nevezni. Orvos nem volt, gyógyszer se nagyon. De legalább békén hagytak, s ételt is valamicskével jobbat adtak. Igaz, mindegy volt, úgymint kiment minden belőlünk... Én valahogy mégis megmaradtam. A kórházat nem nagyon őrizték, aki oda bekerült, annak általában jártányi ereje sem volt. A pincéből loptam egy civil ruhát, s egy éjszaka megindultam. A szerencse velem volt, mert tudtam, hogy vártok. Hol gyalog jöttem, többnyire éjszaka, hol tehervonaton, a határon is átcsúsztam valahogy, s most itthon vagyok. Milyen jó,

hogy hazajöttél, Dénkó, milyen jó! Ágnes hangja fáradt volt, kissé fásult. Dénkó fájdalommal állapította meg, hogy minden megváltozott. De, szorította össze az öklét, ő azon lesz, hogy helyrerakjon mindent. Magában is, a gyermekekkel is, az asszonnyal is. Fiatalok még, kell legyen erejük. Ha már hazaért, nem hagyhatja el a lélek épp itthon! Tekintetével végigsimogatta feleségét, hogy megtört ő is ez alatt a három év alatt... A fene ette volna meg ezt az... ezt az egészet! Milyen szemrevaló, mosolygós leány volt... Otthagyta a várost őérette, hiába mondták a szülei, hogy ne csináljon bolondságot, mert falun egyéb sincs, csak a dolog s a nyomorúság... Nem lett volna igazuk, ha nem jön közbe ez a mocsok háború... Szegény Ágnes, hogy igyekezett beletanulni mindenbe! Aztán, miután őt elvitték... Vajon mihez kezdett? Mindegy, itt vannak, megvannak. De vajon milyen áron? Lehet erről beszélni? Mennyit aggódott értük! Tudta, nincs senkijük a faluban, nincs, ki segítse őket, nem úgy van, hogy átfutok anyám-apámhoz... Hogy boldogultatok, életem?, kérdezte, az asszony réveteg tekintettel nézett rá, de vád nélkül: nem volt könnyű, nem volt... És elhallgatott. Tudom, súgta rekedten Dénkó, tudom. Ne siránkozzunk azon, ami eddig volt, hanem törődjünk azzal, ami ezután lesz. Meglátod, minden más lesz, minden, minden! Megölelte asszonyát, az szégyenlősen bontakozott ki karjaiból.

Másnap jelentkezett a csendőrségen, azok csak a vállukat vonogatták, egyetlen papírja se volt, se katonakönyv, se orosz hatósági igazolvány, végül kiállítottak neki egy ideiglenes személyit, s azt mondták, ne hagyja el a falut, majd meglátják, mi a rendelkezés.

Nekifogott dolgozni. Végére is azért jött haza. Kicsiszekérrel hordta ki a ganét a földre. Hogy szántani mivel fog, még nem tudta. Gyenge volt, erőtlen. Mindegyre meg kellett állnia, nem kapott levegőt. A sok éhezés, mondogatta. S az elszenvedett nyavalya-kórságok. Csoda, hogy kigyógyult belőlük. Az asszonyok, kiknek emberük még oda volt, ki tudja, hol, rosszallóan, irigyen néztek rá. Kiss Dénes került a tekintetüket. Ilyesmire nem gondolt, amikor elindult Donbaszból. Azt hitte, itthon csak öröm lesz, megkönnyebbülés.

A gyermekekkel továbbra is elfogódott volt, meg nem szidta volna őket semmi pénzért, olykor megsimogatta arcukat, s csak nézte, hogy mivé lettek nélküle. Azoknak már nem akarózott úgy beülni apjuk

ölébe, mint egykor, valahogy a régi játékoknak se olyan volt már az íze. Túlságosan hozzászótkak már, hogy nincs apjuk, most hirtelen nem is tudták, hogy illesszék vissza életükbe. Ha kérték, meséljen valamit a frontról, fogságról, maga mellé ültette őket, komoly arccal elkezdte, hogy az úgy volt, tudjátok-e, aztán hirtelen széles vigyorra húzta a száját, s megpróbálta elviccelni a dolgot valami olyasmivel, hogy az ágyúgolyó elvitte a fejét, de ő utánastraladt, s visszarakta.

Ágnes is nehezen talált vissza az urához. Lánykorában meleg-barna, élénk tekintetű és szép énekhangjába szeretett bele, mostanra ez a tekintet azonban megtört, s a hang is megváltozott: vékonyra, rekedtessé, sípolóvá vált. S este, ha magához ölelte a zörgő csontú emberét, azt kellett tapasztalja, hogy a férfierő is ugyancsak megcsappant benne.

Körülbelül két hétre a férfi hazatérte után, a gyermekeket egyszerre leverte valami betegség. Kiment belőlük az erő, a levegőt zihálva szedték, lázukat nem lehetett lehozni, vizes lepedőbe burkolva se, nyelvükön valami furcsa csomók-pöttyök jelentek meg. Amikor az orvos megnézte őket, csak hümmögött, azt mondta, effélét ő még nem látott, valami újfajta nyavalya kell legyen, talán valami járvány. Ki tudja, nézett Dénkóra bizonytalanul, maga is hozhatott valamit onnan, ahol volt. Valami ragályt. Ki tudja? Megteszek mindent, ami tőlem telik, de nem ígérhetek semmit, mondta még elhalón. Nagy, nehéz csönd ült meg a házat, miután elment. A betegségnél is erősebb démon. Férj és feleség nem nézett egymásra. A gyermekeket nézték, aztán az ablakon át a messzeségbe, olyan messzeségbe, ahová igazából el sem lehet látni.

Kiss Dénes kitántorgott az udvarba. Atyaég, mit beszél ez az orvos?! Hogy én... én? Nem, az nem lehet igaz! Én nem! NEM! Hát nem azért jöttem én haza... nem azért... Hogy az a...! Betámolygott az üres pajtába, sírni volna jó, fogát csikorgatta, az erek kidagadtak a halántékán. Nem, az nem lehet! Hogy ő, ezt a két szép... Akikért az életet is... Mert az asszonyt is szereti, hogyne szeretné, de a gyermekek... azok... értük ölni is tudna... értük bármit... bármit...

Jeges félelem szorította össze a gyomrát. Igaza lehet a doktornak? Ki tudja, mit hoztam magammal onnan, ahonnan jöttem... Kórház, ezerféle beteggel, hol már a halál is belefásult az áldozatszedésbe... De hát beteg vagyok én? Nem vagyok beteg, csak erőtlen. Erőtlenebb, mint mikor hazaértem...

Ettől kezdve Ágnes el nem mozdult a két gyermek ágyától, Dénest pedig távol tartotta. Kitartóan ápolta őket, virrasztott mellettük. Ételet, italt próbált juttatni erőtlen testükbe. Az orvos három nap után ismét eljött, még többet hümmögött, még többet csóválta a fejét. A tüdejüket is megtámadta, mondta aztán kifejezéstelen hangon, a földet nézve.

Ötödnapon a két gyermek kiszenvedett. Először Dénkó, ő mindig gyengébb volt, fiú létére amolyan kákabélű. Reggelizni nem volt ereje, a teát se tudta lenyelni, csak feküdt ernyedten, aztán egyszerre felakadt a szeme. Ágniska még estig húzta. Egy darabig hörgött, sivalkodott, levegő után kapkodott, aztán kifáradva visszahanyatlott, félájultan. Még volt élet benne, de már szökőben. A tehetetlen szülők számára ez a pár óra maga volt az örökkévalóság. Amikor késő délután egy utolsó sóhajással a leánya is kilehelte lelkét, akkor, csak akkor kezdett zokogni Ágnes. Dénes pedig megtörtén, erőtlenül, mintha egy álomban járna, elment, hogy értesítse a papot.

A kettős halál megdöbbentette a falu népét. Annyi fájdalom, annyi veszteség érte őket az elmúlt években, hogy egészen megkérgeződett a szívük, csak a gyermekekben maradt még némi örömük, reményük. Az ő távozásuk még a legfásultabbakat is megindította. Egyszerre kettő... Vajon mit akarhat Isten, mik a szándékai?, kérdezték magukban. Az asszonyok végigsírták a temetési prédikációt, de bizony a férfiak szeme se maradt szárazon. Rálapátolták a még szinte fagyos földet a két gyalultatlan deszkából készült kicsi koporsóra, s fedetlen fővel hazabandukoltak. Még a pálinka se esett jól, mit a temető bejáratánál, ahogyan mindig is lenni szokott, a halott emlékére megittak.

És ott maradt a két szülő a frissen hantolt sír mellett. Könnyeiket mind elsírták már, fásultan álltak, beletörődötteen. Hallgattak. A közeli fáról egy cinke csodálkozva nézte őket.

Kiss Ágnes lehajtott a fejét. Arra gondolt, kár, hogy hazajött.

Kiss Dénes lehajtotta a fejét. Arra gondolt, kár, hogy hazajött.

Fellinger Károly
SZÍNARANY FEJSZE

Amikor találkozom magyarországi
távoli rokonommal,
a kitelepítettek ivadékával,
resteltem magam, mert a szüleim itt maradhattak,
mert nem került rájuk a sor,
úgy érzem, mintha rossz fát tettem volna
a tűzre, hogy az adósa vagyok, pedig mára már neki
nem jelentek a barátai előtt mást,
mint a szlovák ismerőst, akiknél euró
a hivatalos pénznem, amivel fel lehet vágni.

MECHANIKUSAN

Megértem a felejtésre,
álmomban most először
voltam idősebb halott apámnál,
aki fiatal legény volt,
s én adtam neki kölcsön
pár liter benzinre,
hogy eljuthasson
motorkerékpárjával a lányhoz,
aki már egy életen át
csak rá várt,
s aki az anyám lett.

KALAND

Alfonz visszatér a park fái közé,
ahol egy ismeretlen lánnyal
szerelmeskedett az éjjel,

megdöbbenve tapasztalja,
hogy ott felejtette a pénztárcáját,
sőt a fésűjét is, amit a hátsó zsebében
hord, pedig otthon észre sem vette,
hogy valamije is hiányozna,
és nicsak, a pénztárcája
ötszáz eurósokkal lett tele,
azokat meg utálja, mert
sehol se tudják fölváltani őket,
Alfonz tehát magából kikelve
tovább keresgél a fűben,
mígnem ráakad neje fülbevalójára,
amit pont öt éve,
a megismerkedésük napján
vesztett el a Balatonnál,
aztán az édesapjától kapott halkésre,
amivel nád vesszőt szokott vágni
a pecázáshoz, s ami a vízbe pottyanva
elúszott, akár a pénze,
amikor az első fizetéséből
megvette a modern
halászfelszerelést.
Alfonz meglepetésétől
már csak a kíváncsisága nagyobb,
tűvé tesz hát mindent,
és bár körülötte megáll az idő,
mire beesteledik,
az ismeretlen lányba botlik törvényszerűen,
aki a keresésére indult.

EGYSOROS

Nekem múlik el minden.

Czegő Zoltán
A MAGAM RÉSZE

A ragyogó, az esőáldásos lombvilágból
néhány elaludt levél s ideleenn a bő avar maradt.
Látom az ókori görögök táncát 2500 év távolából,
porzik az Olimposz-hegytetőn a boldog Élet fergetege.
Isteneik mosolyognak
és koccintanak fönn, lenn a holtak lelkére.
Nem tudjuk követni őket ebben a multságban.
Nem vagyunk se gyávábbak, se bátrabbak náluk.
A görögöknek egykor több istene volt,
azok mind fajunk javát akarták.
Aztán keresztényekként csak egy jutott
nekik meg nekünk, ám az mindenható.
Riadozva figyeljük, ahogy közelít
Mindenszentek napja,
rögvest utána a halottainké.
Azért is leve 998-ban általános ünnep,
mert kinek-kinek egymagában
nehéz lenne emlékeznie annyi egykori elevenre.
Azért is ballagunk anyánk, apánk,
dédeink sírjához együtt,
mert erőt és bátorságot nyerünk
mások hasonló fájdalmából.
Bennünket, eleven földszinti embereket
még a holtaink is összefogásra, kézfogásra,
könnyeket megértő testvériségre intenek.
Megnyugtató a közös ünnep, erőt is adhat.
Már akinek van ereje bizakodni
a földi meg az égi segedelemben.
Urunk, bocsásd meg, hogy hibát lelünk sokszor
a teremtésben mi, a gyámolítottak és elhagyottak.
Arccal fordulunk minden temetőnk, keresztfák,
kopjafák felkiáltójelei felé.

Vétkezem-e én akkor, ha nem tartom ünnepnek
százmilliók közös emlékezését? Az ógörögök, ó,
tánccal emlékeztek, vigassággal az egykoriakra.
Mi vigasztalanul, mert tudjuk,
elkerülhetetlen melléjük feküdnünk.
Ez didergető lesz augusztusban is.
Okosabbak lennénk, mint ők, az ókoriak?
Ennek a mi egyetlen Istenünk a megmondhatója.
Aki anyját, gyermekét ölelné ki a földből sok év után is,
nem ünnepelheti azok távollétét.
Erőt is adhat a közös emlékezés.
Az ember egyedül megfáradhat a belenyugvásban.
Vallom – ha egymás arcába nézünk a sírhantok fölött,
könnyebb elviselnünk a magunk részét
mind az életből, mind a halálból.

AZ UTOLSÓ GYERTYASZÁL

Város szélén, balladás homályban.
Vén november megrebbenni sem mer.
Étlen suhan egy kutya gazdátlan.
Nem vonít föl itt más, csak az ember.

Magam se szólnék, hiszen mind hiába.
De bennem zúg egy asszonyi panasz.
Mosatlan edények harangvirága.
Fáj, mintha az anyámé. De nem az.

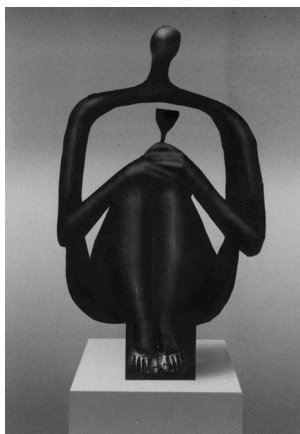
– Kinek gond, ha hideg van, elázom?
Nem óvhatok lelkeket, kincseket.
A Mátrában vagy ideleenn, Pomázon,
társtalan vagyok, mint az istenek.
Jöttünk. Vágyakkal zsúfolt vonatok.
Idegenből az idegenségbe.

Egymagam tudom, hogy én még vagyok.
Mást siratok százharminc fényéve.

Megrokkanva. Annyi esztendőben
ámitottak jövő tavaszok.
Lombhullatott erdők, s mind kendőtlen
susogják, hogy lehetek, ha vagyok.

Még és már. Csupán töltelékszavak.
Hetén voltunk és abból hat halott.
A szív vagy a szó, mi előbb megszakad?
Már nincs erőm. *Határtalan* vagyok.
Apám kezdte. Nagyon marasztaltam.
Várj meg itthon! A héten megjövök.
Van kenyér, hús, minden az asztalban!
Nem érte meg már a csütörtököt.

Lemorzsolódtunk himnusztalanul.
Halottaknapi székey gyertyaszál.
A Halál is saját kárán tanul.
Nélkülünk az is idegent kaszál.

Magány II. (1986, bronz)

Temesi Ferenc
NORVÉG NŐ CSÍKBAN¹

S akkor jött az a tétova tavasz, 2012 áprilisa, amikor meghívtak három napra a Székelyföld szerkesztői, hova máshova, mint a Székelyföldre. Ill imádta, ha szerepelek (én nem), és sosem volt még Erdélyben. A vonattól félt egyedül, mert ő még nem aludt vonaton. Hát most aludt, mert a román határőrök halkán kopogtak, és csak kinyújtottam a két útlevelet. Ennyi.

Reggel ugrattam a nőt a székely szavakkal. Tudod, mi a berbécs?

Milyen Bécs?

Kos vagy ürü.

Ürü?!

Herélt kos. Na, akkor. Mi az a pityóka?

Sokat ivó nő? Ill hasonlíthatatlan, pajzán mosolya, barna gombszemében tűz.

Jó! Csakhogy itt a krumplira mondják.

Csender?

Csendőr?

Majdnem. Sűrű bozótos.

Könnyebbet kéne, gondoltam, miközben a vonat – tatam-titim, tatam-tim – csak csattogott Szereda felé.

Borvíz?

Szóda?, kérdezett vissza bátortalanul.

Na, itt abba hagytam a fehérnép oktatását. Bogról, cápról, fosókáról és társaikról hallgattam. Ill nem ájult el az erdélyi hegyektől, domboktól, patakoktól, mint egy rendes alföldi. Már hozzá szokott a végzet horzsolta, norvég ormokhoz, és mászta is őket eleget.

Csíkszeredában, ebben az Olt medencéjében elterülő, takaros, negyvenezres városban már várt László mester, a költő, és vitt egyenest a Várdomb panzióba, Csíksomlyóra. Mondta, hogy a fogyasztásunk is fizetve van.

---

1 Részlet a 49/49 című regényből.

Megnéztem az italválasztékot: pár évvel ezelőtt – amikor még ivott a jó öreg –, akkor se tudtam volna kiinni őket a vagyonukból. Most kéne piásnak lenni: kézműves sörök, fajborok, a kristálytisztá pálnak!, sóhajtottam.

Ne sajnáld, mondta Ill.

De valami jó bort te inni fogsz! Híres a sörük es. Valakinek innia kell kettőnk közül.

Muszáj?

Nem, viszont kötelező. Te tartod az italfrontot. Ez a fiúkkal is így lesz.

Ill morgott még valamit, de látta, hogy hiába. Megmondtam: ha a földrajzi környezettől nem ájulsz el, az emberitől el fogsz.

Hogy érted?

Úgy nézel rám, mint a lőtt medvére! Majd meglátod. Kevés szavúak és egyenesek, mint te. Talán kicsit jobban szeretnek nálad.

Tyű, megkergetett ezért a mondatért Ill az erdön-mezőn, kertekben ott maradt friss esőszagban! A színek is éleesebbek errefelé.

László mester jött értünk kocsival, hogy bevisz a szerkesztőségbe, de előtte – nagyon helyesen – tett egy kis kerülőt a csíksomlyói kegytemplomba, ahol már jártam. Nekünk a barokk maradt meg legtöbb templomunkból. Középkori katedrálisainkból kövek. Csak néhány eldugott faluban maradt meg valami a román koriakból. Ami – bármennyire is szeretnék a paneldákok – bizony nem a román népnévből, hanem az ófrancia, a gótikát megelőző stílus nevéből ered. Engem a templomhoz simuló ferences kolostor is érdekelt volna, de ennek nem adtam hangot. Az ember átgondolja a mondandóját: ez az egyik előnye annak, ha nem piálsz.

A színes üveglakon átjárt a fény, megcsillant a jobbában jogart, baljában kisdedet tartó, Szűzanyát vigyázó Szent István és Szent László szobrokon. Az arany napba öltözött, a földön és a holdon álló, két méternél magasabb, fából faragott Sarlós Boldogasszony mosolya engem kegyeletstértő módon a volt feleségemre emlékeztetett, a sebhelyet leszámítva az arcán. Katolikus szívem örült a csodatévő faszobor újbóli látásának. Uram, nem vagyok méltó. A világmindenség a székeleyknél fából van kifaragva. A szobrot tán még a mohácsi vész

előtt faragta volt egy atyánkfia. Az oltárasztal terítójén titkos értelmű varrottas.

Látod a tizenkét csillagos glóriát?, kérdém.

Én az izzókat látom, mondta Ill.

A mohácsi vész előtt készült. Azóta csak menteni kellett a tűzből, és újrafesteni, mondta László költő.

És az a sebhely?, kérdezte Ill, aki még látta első hazájában a „Mindent tudni akarok!” című szovjet rajzfimsorozatot.

A legenda szerint egy tatár vagy török vezír csapott oda. Karddal, mondá a költő.

És a valóság?

Olyan már nincs, mondtam. Az csak olyan szólásforma. Megnyugodnál, ha azt mondanám, hogy a fában ott görcs van? Pünkösdkor ide be se férnek az emberek. Több százezer magyar keresztény és keresztyén zarándok érkezik. A kishazából vonatok, buszok hozzák a híveket. A székelyek, csángók közül sokan gyalog teszik meg az utat Isten nyergéig.

Ennyi a hívő?, kérde a norvég vászoncseléd.

Ha a hit elfogy, elfogy az élet is. Ha eltűnik, eltűnik Európa is. Ezt kevésbé értik Skandináviában, mondtam.

Hidd el, értik. Csak a tételes vallásokat nem tartják sokan fontosnak.

Kérdezhetnők: van tétel nélküli is?, mondtam. Arra gondoltam: a norvégok hibátlanul fölmondják a protestáns munkaetikát, de Isten már nincs benne. Bezzeg a mozlímok hisznek az ő istenükben.

Ill, aki megmaradt materialistának, ami a halál közeledtével egyre jobban becsülendő, hallgatta László mester előadását a templomról és a csodatévő madonnáról. Hagytam őket előremenni a három lépcsőig, mely az oltárhoz vezetett. Én megálltam az első padsornál, nézegettem a hálálkodó feliratokat.

S akkor megszólalt egy mobil. Annyit tudtam, hogy az enyém és Illé nem lehet. Én kikapcsoltam az enyémet, Illé napok óta használhatatlan volt: hívás se be, se ki.

Csak annyit láttam, hogy Ill faképnél hagyja a szép szavú költőt, és fut, fut kifelé az Isten házából.

Az övé szólalt meg. Amikor visszajött, elmondta, hogy Norvégiából egy kórházból hívták, az egyik betege haldoklott. A főnővér megkér-

dezte tőle, milyen gyógyszer kell neki. Annyira meglepődött, hogy szól a telefon: azt is elfelejtette, hol van. Magyarul kezdte el neki mondani, de a gyógyszer neve után visszaváltott norvégra. Amit még mindig iciri akcentussal beszélt.

Ennél rövidebben mesélte el a történetet nekünk.

Mégiscsak katolikusnak kereszteltek, tette hozzá, amikor megdicsérem vitéz kirohanásáért.

László költő zárta le:

Csodát tett a Szűzanya.

És tényleg, mert a beteg felépült. ZÁRJEL (Aztán, egy év múlva mégis elhalálozott. Akinek eljött az ideje, azon már a Csíksomlyói Szűzanya se segíthet.)

Sétáltunk Csíkszeredában, és én persze könyveket, óriás ceruzát és gáborcigány kalapot kerestem. (Utóbbit csak Udvarhelyen lehet kapni, de mire odaértünk, épp zárva volt a kalapos.)

Illnek vettem egy útikönyvet, amelyben szép képek voltak a csoda helyszínéről, a kegytemplomról. A világ egy könyv, mondta Ágoston, és aki nem utazik, az csak egyetlen lapot olvas el. Átöleltem a vállát. De most miccset eszünk, Iluskám.

Mi az a miccs?

Az én mániám. Szegedieknek csevapcsicsa.

Hát akkor azt mondd!

Csakhogy a miccset háromféle: marha-, disznó- és bárányhúsból készítik. De különben az a húsrudacska, amelyet minden balkáni országban kedvelnek. Nálunk az Istennek se akarják megtanulni, hogyan készül.

A városban szerkesztőség és kocsma - e lelkemnek (ha van) még mindig édes kettőse várt ránk, benne Vince és Vilmos mesterek, akik a hatvanas években születtek, na meg Attila mester, aki - Lászlóval együtt - a hetvenesek elején.

Zavarban voltam, hogy nem iszom. A fiúknak is nehezebben ment velem a szót értés, az egy Pistát, az alapító főszerkesztőt kivéve, aki megajándékozott elvesztett pulijáról szóló, a vonaton hazáig olvasott könyvvel. Egy író, akinek az első menyasszonya egy nyírfaseprű volt. Régen ilyenkor már be voltam állítva, és ontottam a sztorikat. Persze főleg magamról, mint Brautigan. Ehhez a legfőljebb sima tonikot ivó,

csöndes, csak bagózó, ősz, de kopaszságát félhosszú hajjal leplező, öreg hippiehez csöppet se nehezebb az út. Csak ha nem szólsz, az emberek se szólnak. Hány embert láttam, pohárral a kezében elbizonytalanodni, vagy akár zavartan félrefordulni. Ezzel még koccintani se lehet. Ez volt bennük. Most aztán betakaríthattam piás évtizedeim lenézésének, önzésének, nagyszájúságának kései termését. Borközi állapotban nem érdekel, hogy ismétled-e magad, józanon meg abban is kételkedsz, szabad-e újat mondani. Letettem a poharat, de nem azért, mert nagy jellem vagyok, hanem a pusztá életemről volt szó. Szeretem, de nem prédikálok vizet.

Téged mesternek hívnak a hátad mögött, súgta Ill a fülembé, amikor visszatértem a röttyiről.

Én is őket, súgtam kitérően, de azért jólesett a hív, de hiú szívemnek. Nem mondtam el Illnek, hogy a fiatal írók rendszerint mesterezik a másikat. Félig tréfából.

Ill odaült az asztalhoz, cigi ide vagy oda, amiben főleg Attila koma, a harcos író meg én jártunk elől. Székelyföldön a „szivarnak” hívott cigi olyan természetes, mint a deci pálinka a kocsmában, na meg a csíki sör.

Én ide szeretnék emigrálni, mondtam Illnek.

Ill csak nézett, azt hitte, viccelek.

Itt még a férfiak férfiak, s a nők meg nők. És kontinentális az éghajlat. Csak nyáron nedvesebb, mint télen. Tíz fokkal hűvösebb van, mint nálunk a kishonban, a Maradék Magyarországon.

Láttam a szemén: hiszi a piszi.

Szeretem az itteni embereket, és nem szeretem a meleget.

Na jó, mondta. Ezt már elhiszem.

Másnap, míg a joggyakorlatomat végeztem természetzenével a fülemben, ő bizony lesétált a kegytemplomhoz. Nem hiába aerobizozott, zumbázott és szteppelt Ill, a harmincas nőekkel állta a versenyt fizikailag. Mi az egy norvégnek: néhány kilométer oda-vissza. Feldúltan állított be.

Képzeld, a templomban voltam.

Képzelem, mondtam, még a gyakorlat utáni buzgóságból ébredezve.

Kivártam, amíg én kerülök sorra a Madonnánál, fölmentem, és elolvastam az imádságot. És valamitől úgy elkezdtem sírni, mint a bergeni eső. Csak zokogtam ott, percekig. Lentről két japán figyelt. Elszégyelltem magam, és hazajöttem. Mondd, a hívek nem haragudtak meg ezért?

Hogy haragudnának, mondtam az arcom mosva közben. Rajtad kívül mindenki tudta ott, hogy egész életed sírtad el a Szűzanyának.

Ne gyere nekem szentekkel! Ill a száját kezdte rúzsoszni, igen szelíd színben.

Az emberek azért utaznak, hogy csodálkozzanak, de önmaguk csodája mellett elmennek. Te azt hiszed, hogy véletlen vagy? A nagy, kockás férfizebkendőmbé szörcsögtem.

Ill hallgatott egy hosszú sóhajnyit. Aztán azt mondta:

Spirituális élmény volt.

Az biztos, mondtam mosolyogva, mert a vallási élményről nem akar tudni egy megkeresztelt pogány. Úgy látszik, ateista az, aki nem érti meg a jelet.

Na, ezt nem kellett volna mondani. Illnek nagyon jól állt, ha duzzogott. Kimentem bagózni az erkélyre.

A bőrszivarat, azt nem tudom szíjni, mondtam visszajöve.

Csak-csikk, te csikkszedő!

Az utolsó nap elvittek bennünket az ezeréves határhoz, mely közel vala.

Gyimesközéplokon Attila mester, a regényíró, akinek szakállában sok történet van még, szülőházában tettük tiszteletünket, kezét akartam csókolni az édesanyjának, de ő tiszták szerénységével elhúzta a kezét.

Attila mester, gyimesi csángó lévén, sokszor hadart, ha megszólalt, még nekem is erőst figyelmem kellett, hogy jól értsem. De a hallgatag Ill-lel megtalálta a hangot. Még a cigarettájára se tett megjegyzést a nő. Attila meg egy szót se szólt, hogy egy velem egykorú, nem valami fiatalabb nővel állítottam be. Talán még becsült is érte. Még nőtlen volt a harcra termett férfiú.

Az út menti fák dereka kivétel nélkül fehérre volt festve. Hogy a Kárpátok Csiszlikének jutott az eszébe ez a zseniális ötlet, vagy Tuskó Hopkins légionáriustól lopta, már sohasem fogjuk megtudni. A túlbuzgók mindenestre egész tereket, parkokat, csemetekerteket tele-

föstöttek. Mentünk a lecsupált hegyek, tar dombok, lecsonkolt erdők maradványai közt. Ill láthatott ősfenyveseket otthon eleget.

Nálunk, ha kivágnak egy fát, hármat ültetnek, jegyezte meg a szótlan norvég.

No reply.

A falvakban gyönyörű lányok, szép öregasszonyok. Sehol máshol föl nem lelhető kutya-keverékek, karóra épített (általam villámhárítósnak nevezett) szénaboglyák. Itt nem voltak lépcsősoros díszlakok, mint Vásárhelytől nem messze. Mint a kedvencem, amit magamban „a kínai bádogos álmának” keresztelem el. Megszámlálhatatlan kis tornyocska, keletiesen hajló, csipkés háztető, végig ezüstre festett pléhvel keretezve, még pléhcsillagok is lógnak le az ereszről, tán a lakók hajdani mesterségére emlékezve. De sátoros cigányok sem voltak, akiket a vonatról pillantottunk meg váratlanul, ekhós szekereikkel. Mintha a tizenharmadik századból jöttenének, amikor a székely még nem tudta volt: a medve jön lefelé a hegyről, vagy az oláh.

Odaértünk Gyimesbükkbe, az ezeréves határhoz, az utolsó magyar vasúti őrházhoz. A Csík különben kazakul, türkménül is határt jelent.

A Tatroson túl es csángók vannak, mondta Attila mester, aki mindig meg tudott lepni, és átmutatott a folyón. Míg merengtem, Vince, a halkszavú mester egy vastag borítékot csúsztatott át. Kaptam tőle egy faragott nyelvű bicskát, amelyen az alak nekem Rózsa Sándort formázta. Borotválkozni lehetett volna vele. Persze elveszett. Mert a tárgyaknak önálló akaratuk van.

Vilmos mester kísért ki bennünket az állomásra, a negyedik muskétás.

Amikor elindult a vonat vissza, a kishazába, ezt énekeltem a román kalauz füle hallatára:

Én elszegődnék Szeredába mackónak
És megnyitnám a kuckómat.
Füstölnék, miccset ennék,
Én lennék a főnök és a törzsvendég.
Mai medve kedveli a jólétet,
S mert Csíkban roppant jól élhet,
Vasárnap felveszem a mackómat,
És disszidálok Szeredába mackónak!

A mézes mackó eredeti reklámdalocskáját a leányka már nem ismerhette. A Kádár apánk bisztró- és presszóforradalma a hetvenes évekből neki már kimaradt, mert már elindult a norvéggá válás sziklás, nyaktörő útján. Csak nézett. De boldogító illata, az a cseresznyés, szó nélkül is hatott rám.

Többre nem emlékszem, mint amit láttam. A képzelet elveszett völgyeire sem. Az utazás különben is olyan, mint a szerencsejáték: nyerünk és veszítünk. Legtöbbször akkor nyerünk, amikor a legkevésbé számítunk rá.

Szigetnép vagyunk, mondtam Ilnek a százéves határhoz közeledve. Ezek a fiúk mindig megerősítenek ebbéli hitemben.

És az jó?

Nem tudom. Egy sziget sose sír, mondtam.

Női torzó III. (1985, bronz)

Csíki András
HARMADNAP VAN

halálhírét vártam hat nap
s a hetedik készületlen délután
összecsapott teóriák
végső oxigénhiány;
korty se napok óta
nem egy falat kenyér
fehér mint aznapi álmom
fehér fehér fehér
(fénytelen
formátlan
féktelen fehér);

Istenem csak száradt bőr
csak száraz kendő
s szikkadt csend azon
hangtalan szóotalan
némasághalom;
csak torkuk
köszörülő árnyak
süllyedő verandán
vízbe fúlt kút s lépcsők
mik bebújnak alám;

Istenem!
Istenem!
Istenem!

gyönyörű szelíd
lelke jósága
égszerelme merre van
merre merre van

ne ez az egy de
tíz templom konügosan;
harmadnapra mert
nyíltni fog a sír
harmadnapra mert
meg kell bolygatni a földet
harmadnapra mert
hompot raknak fölébe
koszorúk alá;
harmadnap van.
fekete zászló vagyok
kerítésen ajtón nagykapun
koporsó vagyok
majd végighordnak a fél falun
balzsamja vagyok
ravatal takarója
farkaszemet néző tükrök
mérge s mérgek
nyugodt békéje
pap szava vagyok apám sírása
lovak húzása temetősárba
ragadt szekérkerék
gödrébe dobott maréknyi
kavicsos sárga szülőföld

CIGÁNYOK A NYÁRÁDMENTÉN

mint izgága méhrajok
csupa örült szín
és arcok karambolja
tűzfészek szemek
ördög varrta szoknyák
korombajusz és kalap
születéstől koporsószegig

utat csiszoló Dacia-fenék
csillogó szekérderék réz
és szemek fekete fénye
összevagdalt hátterek
falvakon végig süvítő
első háztól utolsóig érő
kerítést döntő kiáltás
mint izgága méhrajok
végetlen életek özöne
összevagdalt hátterek
aranyfogak alatt cigarettafüst
megkeveredett nyelveken
átkokká cibált imák
csupa örült szín
összedöntött hátterek
magyarok fogyatkozása
szászok elszaladása
völgyekből kicsordult sár
borona vágta arcokon
méreg és megszikkadt mosoly
első háztól utolsóig érő
megszikkadt mosoly

ÚJÉVI KÖSZÖNTŐ BARÁTAIMNAK!

voltvanésleendő Barátaim
kik még ép ésszel? járatjátok
a motort szerelmek és tettenérések
alatt kik függőhidakról mézsgödrökből
nem? szakadtatok a mélybe
mellkasotokba nem? fúródtak
félbe maradt beszélgetések
hármaspontjai kérdőjelek
görbülését nem? sínylette

derekatok vállatok gerincetek
kiáltások után nem? feszültetek
önnön vázatokra nem? delejztek
letudhatatlan imádságok
Barátaim! adjon az Isten nektek
szép szerelmeket és
tűrhető tettenéréseket
meg nem el nem és le nem
szakadást elviselhető jeleket
jelenéseket megfeszítő kiáltások
helyett nyugodt ébrenléteket
csendes lankadásokat

Ideális pillanat (1985, bronz)

Szente B. Levente A HÁZ BELÜLRŐL

a polcokon még ott voltak
az antikvárium illatú könyvek
meg azok a kövek és az ősvilági lenyomatok
és a már sárga fényképek között turkáltál éppen
amikor elhúztam a régi sötétítőt – emlékszem
te éppen sóhajtottál hogy mennyire fáj
én rád néztem mereven kissé riadtan tán
mozdulatlan álltam ott
körültünk megannyi gyöngé fényárny
a régi tárgyak és bútorok között
a fali tükör mint szétmázolt tér-idő kapu
és összerezzenem mert
féltettelek tán most
ebben a megfeszített percben elveszítelek
mintha lelkünk összekapcsolódott volna mégis
olyan volt akár a ház belülről –

csak a küszöb volt mi bent tartotta a meleget

(ÉS VÉGE)

miként a hajnal is
ha szorosán átölel

mint szobádban a régi árnyak
a fogason néma sorban a kabátok

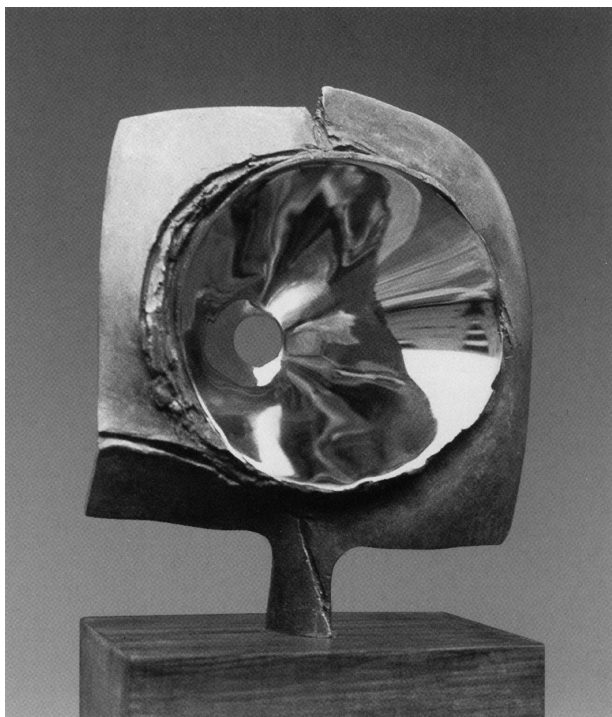
szekrényedben vállfák
színes ingek és egy nyakkendő árván

naponta nézed számba veszed
emléked távozóban pedig az egyetlen kincsed

levelet már nem vársz nincs kitől,
minden a régi lelked a tested uralta fegyőr

miként estéknként is
látod mindig ugyanaz: hiányzol – mondogatod csak most csak itt

bár egyszer ölelne még át s maradni véle
együtt zuhanni esni aztán szerelembe vele és vége.

Idólagút (1983, bronz)

Molnár Vilmos

BOGDÁN LÁSZLÓ CSODÁLATOS ÉLETE

Bogdán László egyszer bement egy papírszerboltba, ahol két és fél óra alatt megírt huszonhárom novelláskötetet, negyvenöt verseskönyvet és tizenhét regényt. Nekifogott egy több száz oldalas esszének is az élet értelméről, de a boltból kifogyott a papír. Így már soha nem tudjuk meg, mi is az élet értelme.

Bogdán Lászlót egyszer meghívták egy konferenciára, ahol a világ legnagyobb írói és költői találkoztak megbeszélni az irodalom lényegét. Meleg nyár volt, ezért Bogdán László betért egy korsó hideg sörre a konferenciapalota melletti sarki kocsmába. Hát egyszer azon veszi észre magát, hogy a konferencia résztvevői ott tolonganak az asztala körül, kicsidenként mind ellógtak az előadásról, már csak az elnök szónokolt a süket takarítónéknak. Bogdán László ránézett az asztalán álló nyolcvanhárom üres söröskorsóra, száztizennégy üres unikumos pohárra, és azt mondta: „Nem tudjátok, vazeg, milyen jó szövegeket szalasztottatok el, milyen csudás dolgokról esett szó a szomszéd asztaloknál. Ez itt a lényeg!” Akkor egyszerre mindenkinek leesett a tantusz, hogy mi is a lényeg az irodalomban. Azonnal feloszlatták a konferenciát, Bogdán Lászlónak huszonnégy karátos színarany diplomát állítottak ki, és áthívták az elnököt meg a süket takarítónót is a kocsmába.

Bogdán László fejére egyszer ráesett egy zongora. Legalábbis ezt híresztelik róla. Pedig pont fordítva történt az eset. Bogdán László éppen egy előrehaladott állapotban lévő házibulin tartózkodott, ahol egy kis meghittsége vágyva bebújt a zongora alá. Ekkor véres késsel a kezében a barátja lépett be az ajtón, és bejelentett egy gyilkosságot. Bogdán László valamiért nem állhatja, ha gyilkolásznak a környezetében, ezért gyorsan felpattant, hogy áttekintse a helyzetet és megoldja a problémát. Csakhogy elfelejtette, hol ül, így a fejével alulról felöklelte a zongorát. A zongora felszállt a levegőbe, áttörte a plafont, áttörte a cserepeket is a padlás felett, s csak szállt, egyre csak szállt felfelé, míg el nem tűnt a felhők között. Közben a rázkódástól megszólaltak benne

a húrok, Dmitrij Sosztakovics *The second waltz* című műve hangzott fel a magasban, le is játszódott elejétől végig. A zongora meg végképp eltűnt odafent, többé nem került elő, keringőpályára állt Sepsiszentgyörgy fölött. Néha, orgonaillatú májusi hajnalokon, ha nagyon figyel az ember a Kolcza-kert környékén, halkán, alig kivehetően hallani lehet a felhők közül Sosztakovics mester művét.

Bogdán László egyszer majdnem visszanyerte kártyán a románoktól Erdélyt. Akkoriban még fiatal volt és bohó, a román tengerparton leállt kártyázni néhány kommunista, román nagykutyaival. Nyerőre állt, már övé volt Erdély és ráadásnak fél Moldva, mikor egy kis madár repült el az ablak előtt, s ez úgy elvonta figyelmét a játékról, hogy elveszített mindent. Még hatalmas adóssága is keletkezett. Hogy azt megadhassa, elment dolgozni az akkor épülő Vaskapu vízierőműhöz, ahol nagyon jól fizettek. Csak ötven percig dolgozott ott, de jó munkájáért annyi prémiumot kapott, hogy ki tudta fizetni az adósságát, a maradék pénzből még egy három szobás blokklakást is tudott venni Sepsiszentgyörgyön. A Vaskapu villamossági erőmű pedig azóta olyan áramot állít elő, amelyik kétszer erősebben világít a villanykörtékben, mint a máshol termelt áram.

Bogdán László egyszer a zoknijába rejtve átcsempészte Oroszország rubelkészletének felét Kazahsztánba. Azóta Kazahsztán felvirágzott, az orosz nemzetgazdaság nehézségekkel küzd.

Bogdán László egyszer olyan szép verset írt a szerelemről, hogy a papírzsebkendők mind kifogytak Sepsiszentgyörgyről, a nők úgy meghatódtak. A Sugás vendéglőben a pincérek azóta kristályvázában viszik ki Bogdán Lászlónak a sört, Bocsárdi László színházrendező pedig mindig kétszer köszön neki, ha találkoznak.

Bogdán László egyszer családfakutatásba kezdett, és felfedezte, hogy ő uralkodók utóda.

Felmenői között bizonyíthatóan ott van II. Ramszesz, Nagy Sándor és Julius Caesar. Felfedezését nem veri nagydobra, csak szűk körben beszél róla, attól tart, a Dâmbovița jegén kikiáltanak Románia királyának, azt pedig normális ember nem akarhatja.

Bogdán László egyszer hajóra szállt az Adrián. Olyan vihar támadt, hogy a kapitány sírógörcsöt kapott, a kormányos meg félelmében lenyelte a pipáját. Bogdán László megsimogatta a kapitány fejét, hogy

ne pityeregjen, félretolta a kormányost, és maga vette kézbe a kormányt. Az óriáshullámok között úgy lavírozott a hajóval, hogy a delfinek mind kiültek a hullámok tetejére úszástechnikát tanulni. Addig siringózott jobbra, oldalazott balra, csaptatta előre, curukkolt hátra, míg olyan nyugodt vizekre vezette a hajót, mint a tükör. Este a tévé meteorológiai adásában, mikor az aznapi műholdfelvételeket sugározták, a nézők ámulva olvasták képernyőiken Vaszilij Bogdanov híres orosz költő egyik versének néhány sorát gyönyörű kalligráfiával írva, amit egy azonosítatlan hajó nyomdokvize hagyott maga után az Adria felszínén.

Bogdán László egyszer kezet fogott Drakulával. Utána nyolcszor mütötték a vámpír kezét, de még ma sem tud vele rendesen fojtogatni, a vért sem bírja meginni, rászokott a szukkra. Bogdán László három ördöggel találkozott egy széken. Bogdán László egy széken háromszor találkozott az ördöggel. Bogdán László találkozott az ördöggel Háromszéken. Bogdán László egyszer egy bőröndben elföldelte dicső múltunkat, azóta is keresik.

Bogdán Lászlónak van ugyan két szép lánya, de úgy döntött, hirtelen fiú is kell neki, egyszerre három. Nosza, gyorsan rá is mutatott három könyvekkel vigéckedő muksóra: te, te, s te! S hát, Uramfia, ezek hárman azonmód átváltoztak Bogdán László fiaivá. Az orvostudomány értetlenül áll a jelenség előtt, a világ öt leghíresebb, genetikával foglalkozó tudósa visszaadta diplomáját az egyetemnek, és elment mosogatófiúnak a McDonald's-hoz. A három fiú boldogan vigyorog, hogy egy csapásra milyen neves apjuk került. A három közül az egyiknek ezennel van szerencséje ajánlania magát, és hosszú életet meg sok új papírszerboltot kíván az apjának!

Fekete Vince

VASZILIJ BOGDANOV:
LÉNÁVAL A BALCAN SZÁLLÓBAN

D. I.-nek és a hetvenéves Bogdán Lászlónak

És akkor ő lenni nagyon-nagyon szomorú, és lenni nagyon-nagyon boldog is, hiszen ott ülni neki éppen mellette, abban az autóban, amelyben ő vezetni, és ő nagyon-nagyon jól vezetni, neki meg ott ülni az anyósülésen, pe scaunul mortului, a halott ülésén, ahogy a román

Mondani, és ő boldog lenni vele nagyon, örülni és elégedettnek lenni nagyon, most, amikor menni, menni vele, talán a világból is ki, de igazából csak az első városig, ott is az egyik, valamelyik szállásig csak, ahol majd éjszaka, egész éjszaka neki

Együtt lenni vele, és egy keskeny ágyon szorongani egész éjjel ketten, meztelen aludni, vörösbor és szeretkezés után, miközben fejük fölött, az ágy végében, az asztalkán, egy zenedobozban menni jó zene, amíg egyszer csak meg nem állni, és hajnalig

Halkan duruzsolni, és a villany is egész éjszaka égni, és egymás mellett ébredni reggel, és elkísérni őt az „előadására”, és nagyon meg lenni elégedve vele, és megdicsérni nagyon, és ott a B. nevű helyen vacsorázni együtt, és ott is reggelizni

Kettesben, kávét inni, hallgatni, beszélgetni, ölelni, falni egymást, és együtt lenni még néhány napig, és ennek nagyon-nagyon örülni, de ugyanakkor szomorúnak is lenni kicsit, mert már most, az elején arra gondolni, miközben ezt a gügye

„Lenni-játékot” vele játszani, hogy csak pár nap, és vége megint a MI-nek, és ismét csak külön-külön lenni megint hosszú ideig, és erre gondolni ott egy kicsit a kocsiban, a másik város felé tartva, és meztelen felsőtesttel ülni az anyós- , a halott ember ülésén, pe scaunul mortului, ahogy a román mondani, nehogy ráfröccsenjen a
vörösbor

a fehér felsőre, és szomorúnak és boldognak lenni ugyanakkor, és aztán nem gondolni semmire, hogy mi a szomorúság és mi a boldogság, és mi az Élet, és mi a Halál, csak lenni, lenni, lenni, lenni, lenni, lenni, lenni, lenni.

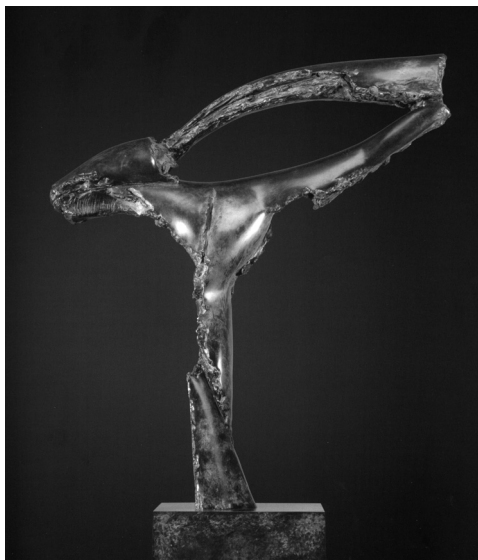
Női torzó IV. (2004, bronz)

Lövétei Lázár László
A BOGDÁN LÁSZLÓ-NÉVTÁR
– Töredék –

*Lacinak, szeretettel,
2018. március 8-ra*

...és ott vagyunk mi is Bogdán szülőkisvárosában,
Sepsiszentgyörgyön, ahol Európa a leghuzatosabb,
„Mi a boldogság?” – kérdezi nyugtalanul Huttera Béla hölgyfodrász,
s széttárt karokkal forogni kezd, mint egy kerengő dervis,
„Mindannyian az ő fehér köpenyéből bújtunk ki!”
– vallja később B. Szerémy Gerzson,
ahogy a jázminbokrok elbírhatatlan illatában fuldoklik,
ott üldögél mellette az árnyékban Beldeanu őrmester,
és ott van Kovácsné is, faághoz hasonló, ráncos, aszott kezével,
ott ugrál Fül-orr-gége, a táncos lábú uszkár
Gombóc, a puli társaságában,
ott élt valamikor a titokzatos dédapa, Ödön von Boticselli,
miként kései leszármazottja, Boticselli Lajos is,
aki távolról sem azonos Bogdán Lászlóval,
s még csak azt sem mondhatjuk,
hogy különösebben jó ismerősök lennének,
oda látogat el Isabel, a portugál hölgy, és kísérője-hódolója,
Beniczky gróf,
milyen különös, éppen akkor érkeznek,
amikor B. Szerémy Gerzson nagyanyja, a fogadó cselédlánya
meztelenül fürdik szegény Isabel szobájában,
kielégítve a titokzatos idegenek szeszélyeit,
arra a vidékre még Borges és Ricardo Reis is ellátogat,
ha nem is Sepsiszentgyörgyre, de az erdélyi tengerre bizonyosan,
ahol az egymást metsző Bermuda-háromszögek között
hányan tűntek el nyomtalanul, istenem,
hogy a végén alig marad valaki,
legfennebb Nicolae Spiridon, alias Drakula,

a belügy nyugállományban lévő, depresszióban szenvedő,
kényszerképzetekkel viaskodó, rögeszmék által gyötört
melakóros őrnagya, felettesével,
Păun ezredessel és a szerencsétlen, nimfomán Evelinnel,
egy trilógia erejéig még a milliárdos, halhatatlan
Eduardo de Sica is megjelenik,
elsüllyedt gályákat fosztogat, hogy jótékonykodhassék,
Nemo kapitány fosztogatta így a spanyol trónbitorló, III. Károly
elsüllyedt hajóit a vigói öbölben,
és hiányozhat-e Szindbád, vagy a fúriákkal küszködő
Vaszilij Bogdanov, vagy Pessoa, aki mint minden költő:
színlelő-művész,
mindannyian az ő gyermekei vagyunk,
mint feldobott fémpénz forog a sok regény-élet,
tudjuk, hogy valaki játszik velünk,
tudjuk, hogy Bembere Richárd Alfonz és Álvaro de Campos is mi vagyunk,
és hogy a végén egy sarokban fog haldokolni látomásunk...

Eredet (2000, bronz)

Király László
ÚJ NAP. ÚJ NAPOK

Bogdán Lászlónak

Új nap. Új napok. Mintha csak
lengő, hófehér gólya-tánckar
illegne nekünk a hegyre kapaszkodó
méltóságos kertben.
Tél jön. Vagy nyár.

Szerelmes, még mindég sóhajtozó,
óhajtozó bokrok reggeli ezüstben.
Dallam.
Asztalunkra váratlan fecske száll,
szétcsicsergi derűs híreit.
Lerontottátok fészketem.
Újat építetek. Nincs harag.

Ilyenkor Zsanna Bicsevszkaja énekel
a sztyeppe túlsó szélén,
egy ismeretlenről,
aki csak jön, csak jön, csak közeleg.
Jó? Rossz? ... Ó, Anyácskám...

Hallottunk mi
madárdal nélküli zenebonát,
ezerszer, ezeregyszer. Láttuk
némán köröző héják égi rajzát.
De újra és újra megszülettünk, valahányszor
egy-egy hű fakopáncs (harkály)
rendre fölriasztott
vak szendergésünkből.

Valahányszor egy Zsanna Bicsevszkaja...

Hiába forgattuk rettentő könyveink!?
Fehér tánc a múlhatatlan kertben...

És új nap. Új napok. Amikor
asszonyok alszanak emlékeinkben.
Vagy meghaltak.

Énekelnek a sztyeppék túlsó szélén.

Nincs történelem.

Madár (1990, bronz)

Király Zoltán
FELJEGYZÉSEK

*Vaszilij Bogdanov méltatlanul
elfeledett orosz költő jelenéseiről*

látták dél-amerikai drogbárók
csillámporos márványsztalánál.
a sierra maestra erdeiben orosz forradalmi
verseket szavalni felkelőknek.

látták párizsi bisztrókban,
repülő pezsgősüvegek között
abszintot inni egy képzelt táncosnő
piros lakkcipőjéből.

látták moszkvában egy tankon,
tengeralattjáróban matrózpólóban.
integetett bevetésre induló
szuhaj vadászbombázóból.

látták amszterdamban
fiatal szőke orosz hercegnő társaságában
vederből nyakalni grúz konyakot
és reménytelen szerelmet vallani.

***

mindeközben
a szent anna-tó partján
költők dideregtek
egy hajnali sátorlapon.

Vári Attila

140 ÉV

*Bogdán László és Vaszilij Bogdanov,
azaz mindkettőjük 70. születésnapjára*

Arra a hajdani útra Hafiza barátom beszélt rá. A Bajkál-tó medencéjéből indultunk, s habár május volt, hajnalonként félig fagyottan kecmergettünk ki a sátorból. A mongol felföld szelei furcsa, mondhatnám varázslatos ködöket tereltek, amelyben éppen csak azt nem láttuk, hogy hova lépünk, mert a köd csupán derékig ért, s fölötte kristálytisza volt a levegő.

A Keleti-Szaján-hegység völgyeiben még nyáron sem olvadt el a hó, s ha nem valós céllal indultunk volna neki a végtelen szibériai útnak, akkor a patakokat, folyókat követve eljuthattunk volna a Jenyiszej völgyébe, oda, ahol települések is voltak, s ahol nagyobb biztonságban érezhettük volna magunkat.

Hafiza barátom anatóliai török volt, s neve, a Hafiza, az Emlékezet (lásd török–magyar szótár) arra utalt, hogy mindent fejből citál, amit valaha is leírtak az Oszmán Birodalomban, sőt, szó szerint idézett perzsa és pastu hőskölteményeket, de minden verset is ismert, amit Irán, Afganisztán, Pakisztán északi vidékein, a Selyemút mentén valaha is leírtak, vagy csak szájhagyományként daloltak a hivatásos énekesek.

Hafiza tagja volt annak a szigorúan titkos, Konya városában működő társaságnak, amelynek címere egy óperzsa miniatúrának egyik sarkában látható, keresztet formázó sárga virágszirom formájában, s amelyet egyesek a nyíló jácinttal, mások a világegyetem méhével szoktak azonosítani.

Azsór Tszerek volt a titkos társaság neve, amelyről budapesti sumerológus körökben, ahol biztosan tudták, hogy a Nílus neve ősmagyar szó, s eredetileg *Nyelős*-ként hangzott, Ninive eredeti magyar neve pedig *Néne-vár*, Abesszínia pedig valójában magyar és *Habos Hon* a jelentése... Szóval ezekben a körökben biztosan tudták, hogy

Julianus barát egyik társa, aki nem tért vissza a keleti útról, alapította ezt a török társaságot, s valójában azonos a Rózsa Kereszttel.

Ebben az egyben talán igazuk is lehet, hiszen jómagam is felfedeztem, hogy tükörben olvasva az Azsór Tszerek szót a Rózsa Kereszt látszik, azt adja vissza a foncsorozott felület.

Hafiza barátom csak azért volt fontos ebben a küldetésben, mert a világon csak ő ismerte azt a költőt, aki nem is oroszul, grúzul, esetleg lettül lett költő, hanem valóban olyan szovjet költő volt, aki a birodalom 217 nyelve közül egyiket sem használta, s így ő lett a világirodalom első szovjet nyelvű költője.

Vaszilij Bogdanov ott élt a távoli tundrán, s a szovjet nyelv megalapítása érdekében besorozta Lenin születési és elhalálozási dátumait, az 1870. 04. 24-et és az 1924. 01. 24-et, amelyek végösszegét, a 359 798 476 612 576 számot, a szovjet nyelv szókincs-mutató számának tekintette, s ezen a hihetetlenül gazdag nyelven írta halhatatlan költeményeit.

Ajándékkal szerettem volna kedveskedni neki, s arra gondoltam, hogy neve nagyon hasonlatos sepesiszentgyörgyi barátom, Bogdán László nevéhez, s ezért megkértem Hafizát, az Azsór Tszerek tagját, hogy fordítsa le szovjet nyelvre a szibirják költő számára egy régebbi írásomat, amely jó tíz éve a *Háromszék* című napilapban jelent meg, s amit – nem mondhatni, hogy könnyűszerrel, de – meg is tett.

Mivel Vaszilij Bogdanov és Bogdán László is éppen hetvenéves, $2 \times 70 = 140$, gondoltam, illetén fogok megemlékezni e közös eseményről.

Hafiza, a nagy utazó egy alkalommal járt Magyarországon, s éles elméjével rögtön felfedezte a Győr-Moson-Sopron megyei Markotabödöge latin betűs felirata mellett a helyi rovásírást, s így ennek segítségével írta át életem egyik legrövidebb írását eredeti szovjetre.

Szívesen közölném szöveghű, székely rovásírásos markotabödögei változatában, tehát nem jobbról balra haladó formában a szovjetre fordított szövegemet, de egyelőre nincsenek gépemem a szükséges betűjelek, így hát mellékelem eredeti magyar változatát.

Ha valaki azt mondaná, hogy létezik egy olyan könyvtár, amelyben corvinák, inkunábulumok, unikumok között a megyei focihajtnokság eredményeit, gombahatározót, vidéki események naptárát, kortárs írók könyveit

s nem utolsósorban a huszadik század nyavalyáinak naplóját úgy találja az ember, hogy nincs katalógus, hogy magára van hagyatva ebben a szellemi őserdőben, nos, ha mindezt elképzelte, akkor bemutatom a helyszínt. Bogdán László, a Sepsiszentgyörgyön élő író memóriájában járunk.

Soha életemben nem találkoztam hasonló memóriájú emberrel, s ehhez az emlékezőtehetséghez még hozzáadódik egy különös adottság. Úgy olvas, hogy talán fényképezi az oldalakat, s ha valaki azt látja, hogy rápillant egy kéziratra, egy újságdoldalra, néhány másodperc után le is teszi, s az esemény szemlélője azt hiszi, hogy talán nem tetszett Bogdánnak az első mondat, s azért hagyta abba az olvasást, az téved. Már elolvasta, sőt, el is raktározta az illető cikket, novellát, verset, s ha egy év után rákérdez az ember, akkor évfolyam, lapszám, oldal szerint, esetleg kiadó és fordító, megjelenési év alapján kapja az információt, hogy hol is található az illető írás.

Sokáig gondolkodtam azon, hogy mikor is találkoztam vele először, s nekem a dátummezőből, abból, hogy a 60-as évek végének valamelyik napja lehetett az, most nem ugrik be pontosan, naptári bizonyossággal, hogy ez '68 nyara, esetleg ugyanennek az évnek a tele volt-e. Annyi bizonyos, hogy amikor éjszakába nyúlóan mágiáról, szabadkőművességről, rózsakeresztesekről beszélgettünk, a kabbala és más okkult tudások titkait próbáltuk megérteni, akkor éppen éjjeliőr-fűtő volt a szentgyörgyi kerámia-üzemben, ahol csupán annyi volt a dolga, hogy, nem lévén gázfűtés, fahasábokat dobott a kazán alá, s időnként meg kellett néznie, hogy elég meleg van-e a szárítóban. Elég meleg volt. Szellemi értelemben is, hiszen a kézműves-vezetőt Sántha Imrének hívták, akit diákkori versei miatt a kolozsvári katonai törvényszék börtönbüntetésre ítelt 1956 után, s aki a börtönegyetemen professzorok, papok, írók társaságában nemcsak műveltséget tanult, de azt is, hogy a félelemnél nincs rosszabb, s hogy maximum az ember életét vehetik el „ezek”.

Szóval, ott ültünk az Olt árterébe épült üzem szárítójában, s nem lévén jobb dolgunk, megalakítottuk azt a titkos társaságot kettesben, amelynek azóta is csak mi vagyunk a tagjai, így sohasem kellett attól rettegnünk, hogy egy harmadik meglesi titkainkat, lebuktat.

Regényeket, novellákat, verseket, tanulmányokat, kritikákat ír, közben írói díjakat söpör be, s több mint húsz megjelent könyve mellett a sepsiszentgyörgyi napilap munkatársaként megírja azt is, hogy a borosnyói balhátvéd nem volt formában az utolsó meccsen.

Szellemi képességeihez tessék hozzáképzelní egy majdnem kétméteres magasságot, száz kiló fölötti testsúlyt, s azt a szelídséget, amellyel csak azok az emberek rendelkeznek, akik tisztában vannak testi erejükkel.

Egyetlen rossz tulajdonságát ismerem. Idézni szokott a világ- és magyar irodalomból, s néha belefeledkezik, s talán képes lenne felmondani a Háború és béke köteteit, s mert abban Napóleonnól is szó van, lábjegyzetként talán idézné a Code Napoleon-t, teljes terjedelmében.

Hafiza barátomnak tetszett ez a szöveg. És még ott, a Jenyiszej egyik mellékfolyója mellett, közel Kizil városához, Tuva Köztársaság székhelyéhez, eredeti dolgán-nyenyec nyelvre is lefordította keresztrimes formában. Azzal a felkiáltással tette, hogy hazatérése után elindítja Bogdán László felvételét az Azsór Tszerek társaságba, amely amúgy a dolgán-nyenyec titkos nyelvet használja, mert írásom alapján arra gyanakszik, hogy fent nevezett fenomén azonos lehet a szovjet nyelvű irodalmárral, s akkor majd Konya lakói ezzel az ingyencfalat dolgán-nyenyec énekkel köszönhetik az immáron 2 x 70 éves költőt, költőket...

Sas (1983, bronz)

Demeter M. Attila

A „GYERTYAMÁRTÓK” KÖZTÁRSASÁGA:
A SZEGÉNYSÉG
POLITIKAI PERSPEKTÍVÁJA¹

A SZOCIALIZMUS EREDETE ÉS A „POLGÁR GYŰLÖLETE”

A címben szereplő foglalkozást Edmund Burke említi a francia forradalomról szóló híres *Töprengéseiben*,² amikor Franciaország pecsétőrének, Barentinnek 1789. május 5-én tartott beszédén „töprengve” azt a kérdést teszi fel, hogy vajon hogyan is nézne ki egy olyan ország, amely az uralkodásra megfelelő jogcímnek tekinti akármelyik „hitvány bérmunkás foglalkozást is”.³ Hogyan is nézne ki a „borbélyok” vagy a „gyertyamártók” uralma? – Burke a maga könyvét 1790. november 1-én jelentette meg, sok olyan vonása tehát a francia forradalomnak, amelyet manapság – részben az utólagos történelmi tapasztalataink hatására – „szocialistának” vagy „kommunistának” lennének hajlamosak nevezni, ismeretlen volt előtte. Két és fél évre vagyunk még a „veszettek” (*les énrages*) kiáltványától (1793. június 25.), s még ennél is távolabb attól, amikor a *sans-culotte*-ok bevonultak a nemzeti konventbe, s ott ismertették a híres – s olyannyira iszonyatos politikai következményekkel járó – követeléseiket (1793. szeptember 5.). Az „egyenlők összeesküvése” majd csak bő öt esztendővel ezután zajlik (1796 tavaszán), vezetője, a „kommunista” Babeuf 1796. április 9-én ismerteti egy plakáton a terveit, amelyen többek között azt követeli, hogy „minden jelenlegi vagyont” összpontosítsanak a Köztársaság kezében, s hogy „a termékeket és az élvezeteket egyenlő módon” osszák el.⁴

---

1 A szöveg a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült, és a szerző *Korunk politikai filozófiája* című, készülő kötetének harmadik fejezete.

2 Edmund Burke: *Töprengések a francia forradalomról*. Budapest, 1990, Atlantisz Kiadó, 135.

3 Uo., 136.

4 Babeuf terveit. In Hahner Péter (szerk.): *A nagy francia forradalom dokumentumai*. Budapest, 1994, Osiris Kiadó, 454–455., 455.

Mindez azonban Burke számára ekkor még ismeretlen. Amiről tudott, s ami láthatóan rendkívüli módon foglalkoztatta, az az egyházi vagyon kisajátítása volt még a forradalom elején, 1789. november 2-án. És természetesen követte azokat a vitákat is, amelyek gyakorlatilag a kezdetektől, de 1789 augusztusától kezdődően mindenképpen zajlottak az alkotmányozó nemzetgyűlésben a politikai jogok kiterjesztéséről, a háziszolgák, színészek, hóhérok, protestánsok és zsidók egyenjogúsításáról. Burke fejében a kettő, vagyis a politikai jogok kiterjesztése és a tulajdonviszonyok átrendezése, úgy néz ki, összekapcsolódott, s mindkettővel szemben, nem meglepő módon, fölöttébb kritikus. Minden társadalom, állítja, természetből fogva hierarchikus, „az egyenlősítők” tehát csak átalakítják és eltorzítják a dolgok „természetes rendjét”. Akik megpróbálják egyenlősíteni az embereket, soha nem teszik egyenlővé őket, legfennebb csak az uralmi viszonyok fordulnak meg, s azok, akiket ma egyenlősítünk, a tegnap urainak „társaivá”, olykor pedig „akár uraikká” lesznek.⁵ Ugyanígy, a vagyonnak is jellemző tulajdonsága, hogy „megszerzésének és megtartásának” együttes elveiből adódóan „egyenlőtlen”, s emiatt „nagy tömegeit”, mint például az egyházi vagyont, meg kell védeni az „irigységtől”.⁶ Franciaországot az egyházi vagyon kisajátítása óta nem a tulajdon tisztelete, hanem a kapzsiság, azaz a zsákmányon való marakodás szellemében kormányozzák, márpedig a tulajdon pusztulásával az „ésszerű szabadság” is elvész.⁷ A franciák aligha fognak ebben a kormányzatban ráismerni arra az egyenlőségre, amelynek nevében az egyház kifosztására csábították őket.

Burke-nek ezek a nézetei már a maguk korában sem számítottak különösebben „korszerűnek”, ráadásul kifejtésük során a máskor olyannyira megbízható próféta tehetsége is cserben hagyja. A kérdésre viszont, hogy ti. hogyan nézne ki a bérmunkások uralma, némileg meglepő módon mind a mai napig nem ismerjük a választ. Nem arról van szó, hogy ne láttunk volna az azóta eltelt időszakban szocialista vagy kommunista társadalmakat, sőt némelyikben még „szerencsénk” is volt élni, de ezekben a társadalmakban evidens módon nem a

---

5 Edmund Burke: *i. m.*, 135.

6 Uo., 137.

7 Uo., 139.

munkások uralkodtak, hanem munkások nevében a párt és annak vezetői vagy funkcionáriusai, s ennek az uralomnak talán a legnagyobb áldozatai éppen maguk a munkások voltak. Ettől függetlenül – vagy éppen amiatt, hogy ezt megérthessük – még teljesen értelmes felvetni azt a kérdést, amit Burke felvetett, s a legcélszerűbb, ha a válaszhoz, mint annyiszor, megint csak a nagy francia forradalomhoz fordulunk vissza. Még akkor is, ha 1789 forradalma, ellentétben mondjuk azzal, ami 1848 februárjában zajlott Párizsban, még egyáltalán nem volt semmiféle értelemben szocialista. Bár talán igaza volt Tocqueville-nek abban, hogy Franciaországban „a változó körülmények és szenvedélyek ellenére” is egyetlen forradalom van csak, „mindig ugyanaz”. Ez a forradalom, mondja 1849-ben Tocqueville, még a „szüleink” életében kezdődött, és nem valószínű, hogy a „miénkben” véget fog érni.⁸

S bár forradalmak Franciaországban valóban jóval Tocqueville halála után is voltak, tény (s ez a tény Tocqueville-nek sem került el a figyelmét), hogy 1848 februárja nem sokban hasonlított akár még csak 1789 novemberére sem. – Hogy minden valószínűség szerint újfajta forradalmak kora köszönt be, azt egyébként Tocqueville, a tőle megszokott profetikus éleslátással már egy 1847 októberében írott cikkében megjövendölte. Itt azt írja, hogy nincs messze az idő, amikor a politikai harc átalakul „a tulajdonnal rendelkezők és a nincstelenek” háborújává, s hogy ezt a háborút „a magántulajdon” csatamezején fogják megvívni. Hogyan lehetséges, kérdi, hogy rajta kívül senki nem látja ennek az előjeleit, azt, hogy mindenféle „új, különös tanok” bújnak elő a földből, s hogy ezek, bár különböző neveket viselnek, egyként „esküdt ellenségei a tulajdonhoz való jognak”.⁹ Rá pár hónapra, 1848 januárjában a képviselőházban tartott beszédében, mint maga mondja, még ennél is szókimondóbban és határozottabban fogalmazott. Bár igaz, állítja a felszólalásában, hogy a francia társadalomban még nincs rendbontás és rebellió, s így látszatra azoknak van igazuk, akik szerint nem kell forradalomtól tartani, de „a rendezavarás” már megtörtént a fejekben. A „munkásosztály” ugyan még nyugodt, de csak a vak nem látja, hogy

---

8 Alexis de Tocqueville: *Emlékképek 1848-ról*. Budapest, 2017, Európa Könyvkiadó, 17.
9 Uo., 28.

mi történik a soraikban.¹⁰ A legveszélyesebb az, mondja Tocqueville, hogy a munkásokat fűtő indulatok immár nem „politikaiak”, hanem „társadalmiak”: nem ezt vagy azt a törvényt akarják megváltoztatni, s még csak nem is magát a kormányt megbuktatni, hanem „az egész társadalmat akarják ledönteni jelenlegi talapzatáról”. Az alapvető gondolatuk az, hogy ami fölöttük áll a társadalmi hierarchiában, nem csak alkalmatlan, de „méltatlan” is a társadalom vezetésére, s „hogyan a javak igazságtalanul vannak elosztva a társadalomban”. Ha ezek a gondolatok, állítja Tocqueville, egyszer majd elterjednek a társadalomban, s eljutnak a legszélesebb néptömegekig, szükségképpen „a legfélelmetesebb forradalmakat” zúdítják majd a nyakunkba.¹¹

Tocqueville-t szokták afféle óvatos és visszahúzódó, beteges emberként ábrázolni, akitől idegen volt mindenfajta forradalmi hevület és lelkesedés – ami kétségkívül így is van. Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy félnék vagy gyáva is lett volna. Kivételes bátorságát éppen az mutatja, hogy 1848 mindkét párizsi forradalma idején, még a legnagyobb zavargások közben is Párizs utcáit járta, nem hevületből, hanem éppen ellenkezőleg: megfontolásból és a megfigyelés szándékával. Február 24-én, az első forradalom első napján, mint írja, mindjárt két dologra is felfigyelt. Először is a forradalom kimondottan „plebejus” jellegére, vagyis arra, hogy az „a népre” és „a kétkezi munkákból élőkre” ruházott minden hatalmat.¹² Ez a forradalom, írja, ellentétben azzal, amely 1830 júliusában zajlott Franciaországban, s amelyet a „középosztály” robbantott ki, vezényelt le, s győzelmének is ő lett a „haszonélvezője”, nem csak elkerülte „a polgárságot”, hanem „mintha a forradalom épp ez ellen a társadalmi osztály ellen irányult volna”.¹³ Másodszor pedig feltűnt neki az indulatok szinte teljes hiánya, legalábbis a forradalom első napjában. A „csöcselék”, amely hirtelen tulajdonosa lett a hatalomnak, állítása szerint nem csak hogy híján volt mindenféle gyűlöletnek, „de még csak egy kicsit hevesebb indulat sem volt benne”.¹⁴

---

10 Uo., 29.

11 Uo., 30.

12 Uo., 110.

13 Uo., 111.

14 Uo., 110.

Az igazi szenvedélyeket, teszi hozzá, majd csak „a szocialista elméletek” lobbantották lánggra, bár az is igaz, hogy ez a dolog mindjárt a forradalom másnapján bekövetkezett. Ezek az elméletek adták meg a forradalom „filozófiáját”, ezek ébresztették fel az „irigységet”, s ezek robbantották ki a háborút a társadalmi „osztályok” között.¹⁵ Mindjárt február 25-én, írja, száz „furcsánál furcsább elmélet” pattant ki a forradalmárok fejéből, mintha csak mindenki kötelességének érzete volna, hogy kifejtse nézeteit. Volt, aki újságokban tette közzé az elképzeléseit, mások házfalakra aggatott hirdetőtáblákon, megint mások az utcasarkokon szónokolva. Volt, aki a „vagyonni egyenlőtlenségeket” kifogásolta, de olyan is volt, aki „az értelmi képességeket”. Egyesek még „a világ legrégebbi egyenlőtlenségét” is fel akarták számolni, „a nők egyenjogúsítását” követelve. Kínáltak „gyógyírt a szegénység ellen”, „csodaszert a kötelező munkavégzés nyavalyájára”, holott az „feltehetően magával az emberiséggel egyidős”.¹⁶ Két dolog azonban mégis közös volt ezekben az elméletekben, mondja Tocqueville: részint az, hogy mindenik igényt tartott valamilyen formában a szocializmus megnevezésre, részint pedig az, hogy kivétel nélkül a kormányzatnál „lejjebbre céloztak”, nem a politikára, hanem a társadalomra. A köztársaság mint államforma korántsem végcél volt ebben a forradalomban, hanem csupán eszköze „a szocializmus megvalósításának”.¹⁷

Ha 1848 februárjának forradalmával hasonlítjuk össze, 1789 forradalma valóban nem volt, és nem is lehetett szocialista. Nem csak azért, mert az 1789-es forradalom idején még nem létezik szervezett „munkásosztály” (nem is létezhettek, mihelyst Franciaországból, ellentétben Angliával, XVI. Lajos óvatos reformkísérletei ellenére még szinte teljesen hiányoznak ekkoriban az ipari termelés formái), hanem azért sem, mert a szocialista tanok által a fő ellenségnek tekintett polgárság (vagy ahogy Marx mindig becsmérlőleg nevezte: a „burzsoázia”) majd csak Napóleon és a restaurált királyság után, az 1830-as júliusi forradalommal jut uralomra. Nem a „nagy” francia forradalom hozza meg tehát a burzsoázia uralmát Franciaországban, hanem ellenkezőleg:

---

15 Uo., 115.

16 Uo., 116.

17 Uo., 116–117.

ennek a társadalmi osztálynak a felemelkedése éppen akkor kezdődik, amikor ennek a forradalomnak az eredményeit elkezdik Napóleon alatt felszámolni. Ezzel szemben a francia forradalom, pontosan azért, mert „igen erélyesen teremtett karrierlehetőségeket a tehetség számára”,¹⁸ nem a burzsoázia, hanem a „tehetség”¹⁹ közvetlen uralmát eredményezte – ez volt egyébként már Burke-nek is az egyik, szociológiailag és történelmileg kétségkívül hiteles felismerése.

Tehetség alatt, tegyük hozzá, Burke korántsem az intelligenciát, a „tudós főket” értette, bár nyilván ültek néhányan közülük is a rendi gyűlés soraiban, hanem sokkal inkább a „vidéki ügyvédek”, az olyanokat, mint például Robespierre, akiknek a zöme, elnyerve a vidéki lakosság szimpátiáját a panaszfüzetek megszövegezésének idején, ezt a szimpátiát a rendi gyűlés összehívásakor politikai mandátumra tudta váltani. A harmadik rend tagjai – konstatálja ironikusan Burke, miután átfutja ezek névsorát – zömmel „ismeretlen vidéki ügyvédek, jegyzők, a helyi törvénykezés szolgálói: a kisvárosi pereskedés bonyolítóinak egész serege, a csip-csup falusi torzsalkodások szítói és irányítói”.²⁰ Bár nem teljesen vagyontalanok, vagy ha azok is, élvezik, akárcsak Robespierre, a „régiben” a tehetségnek kijáró egyházi támogatás valamilyen formáját (Robespierre nevelését is korai árvasága miatt szülőföldjének, Arras-nak a püspöke vállalta, s ő juttatta be összeköttetései révén ösztöndíjjal a Louis le Grand kollégiumba – sóhajtozott is aztán Robespierre amiatt, hogy milyen fiatalon volt kénytelen megismerni „a jótétemények fájdalmas rabszolgaságát”²¹), de mégis van Burke szerint egy olyan vonásuk, ami közös a vagyontalanokéval. Ugyanis a létük, mint fizetett ügyvédeknek, „mindig is a tulajdont kérdésessé, ingataggá, bizonytalanná tevő dolgoktól függött”. Várható-e ezek után, kérdi Burke, hogy az ilyen emberek, ha politikai hatalomhoz jutnak, kiállnak „a tulajdon állandósága mellett”? Aligha. Az alkotmány, amit összeraknak majd (ne felejtjük el, hogy a forradalom első alkotmányát csak a következő évben, 1791-ben fogadják el, Burke tehát könyve megírása idején még nem ismerhette azt), amolyan „perlekedő alkot-

18 Hannah Arendt: *A forradalom*. Budapest, 1990, Európa Könyvkiadó, 95.

19 Edmund Burke: *i. m.*, 137.

20 Uo, 127.

21 Robespierre: *Emlékiratai*. Budapest, 1944, Phönix Kiadás, 11.

mány” lesz, ami a tulajdonviszonyok „nagy és erőszakos” átalakításával „szélesre tárhatja előttük ama megszámlálhatatlan vonzó állás kapuját”.²²

Nem a francia forradalom hozta el tehát a burzsoázia közvetlen uralmát Franciaországban, hiszen az nem a vagyont, hanem a tehetséget juttatta, még ha nem is túl hosszú időre, pozícióba, hanem Lajos Fülöp korszaka, ami már csak azért is fontos, mert ha hihetünk François Furet-nek, a XIX. századi szocializmus alapérzése a „polgárgyűlölete”.²³ – De ha a burzsoázia maga nem is jut 1789-ben közvetlenül hatalomra, a későbbi, 1830-cal kibontakozó polgári társadalom a maga „uralkodó eszméinek” egy részét, mégpedig pontosan azt a részét, amelyet a XIX. század közepének majd minden szocialistája bírált (a fiatal Marxot is ideértve), kétségkívül a francia forradalomból örökölte. Amit ugyanis a polgári világból a szocialista kritikál, állítja Furet, az nem más, mint „a társadalom szubjektív alapjaként felfogott emberi jogok kérdése, amely csak a kapitalista gazdaságot vezérlő individualizmus közönséges elleplezése”.²⁴ Hogy mennyire így van ez, ahhoz elegendő a fiatal Marx egyetlen művét, *A zsidókérdéshez* való hozzászólását elolvasni.²⁵ A drámai ebben a kritikában az, mondja Furet, hogy ugyanaz az elv, nevezetesen az individualizmus uralja nem csak a kapitalizmust, hanem egyszersmind „a modern szabadságot” is, mert egyáltalán csak így lehet ez „az eszmék, vélemények, tetszések, érdekek szabadsága, tehát pluralitása”, a szocialista azonban mindezt kénytelen elutasítani „az ember és az emberiség elveszett egységének” nevében.²⁶ Ahol a polgár individualizmust, ott a szocialista közönségesen csak „önzést” lát, s igyekszik, miként Marx mondta, a társadalom létfeltételeinek megváltoztatásával „az ember egyéni érzéki létezése és az emberi nemi létezése közötti konfliktust megszüntetni”.²⁷ Ezt fejezi ki

---

22 Edmund Burke: *i. m.*, 128.

23 François Furet: *Egy illúzió múltja. Esszé a 20. század kommunista ideológiájáról*. Budapest, 2000, Európa Könyvkiadó, 26.

24 Uo., 27.

25 Lásd Karl Marx: *A zsidókérdéshez*. In *Marx-Engels művei*, 1. kötet. Budapest, 1956, Kossuth Könyvkiadó, 349–377.

26 François Furet: *i. m.*, 27.

27 Karl Marx: *i. m.*, 377.

egyébként a „társadalmasított emberiség” marxi szintagmája. A Feuerbachról szóló téziseiben, ott, ahol azt mondja, hogy a filozófusok a világot eddig csak értelmezték, de a feladat megváltoztatni azt, egyszersem azt is mondja, hogy a polgári társadalom helyére az emberi társadalmat vagy a „társadalmasított emberiséget” kell állítani.²⁸

A szocialista kritika *lényegét* illetően igaza lehet Furet-nek, bár részleteiben ez nyilvánvalóan további pontosításra szorulna, csakhogy bármennyire is árnyaltan íránk ezt körül, ezzel még aligha jutnánk közelebb a „polgár gyűlöletéhez”, vagyis annak a jellegzetes szenvedélynek a jobb megértéséhez, ami Furet szerint a XIX. századi szocialista elképzeléseket egytől egyig mozgatta. Mi volt tehát a polgárság vétke? – ha volt ilyen, mert ez a véték, nem pedig a polgárságnak a francia forradalomból örökölt eszméi magyarázzák ennek az osztálynak a tartós gyűlöletét a francia társadalomban. A válaszáért ismét érdemes Tocqueville-hoz fordulni, aki a júliusi monarchia utolsó éveiben kiszolgált Lajos Fülöpöt, s vele együtt a polgárság franciaországi uralmát. Az a kritika, amit a polgári uralom szolgálatába szegődött arisztokrata Tocqueville ad a francia polgárságról, sok tekintetben ugyanis radikálisabb (és részleteiben minden kétséget kizáróan pontosabb), mint Marx megszokott, sematikus kritikája ugyanerről a burzsoáziáról.²⁹ A polgárság, mondja Tocqueville, 1830-ban Franciaországban végső és mindent elsöprő győzelmet aratott. Mind a hierarchiában alatta, mind pedig a fölötte lévőket kizárta a hatalomból, az előbbieket törvényesen, az utóbbiakat ténylegesen. Így ő lett a társadalom egyetlen „vezetője”, bár helyesebb lenne inkább azt mondani, hogy „haszonbérloje”, amennyiben ti. nem vezette semerre ezt a társadalmat, hanem inkább csak beleült minden jövedelmező pozícióba, nem is beszélve azokról, amelyeket saját megélhetésének az érdekében maga hozott létre.

A polgárság uralmával aztán kezdetét vette „az egyetemes kisszerűség” uralma, állítja Tocqueville, amely alatt a politikai szenvedélyeket az általános meggazdagodás vágya váltotta fel.³⁰ Ugyanis a polgári

---

28 Karl Marx: Tézisek Feuerbachról. In Marx–Engels: *Válogatott művek*, II. kötet. Budapest, 1963, Kossuth Könyvkiadó, 365–367., 367.

29 Lásd például: Karl Marx: *Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig*. In Marx–Engels: *Válogatott művek*, I. kötet. 136–252.; különösen az első fejezetet: Az 1848 júniusi vereség, 156–178.

30 Alexis de Tocqueville: *i. m.*, 17.

gondolkodásmód, vagyis az olyan emberek gondolkodása, akik „nem különösebben becsületesek”, de mégis „rendezett életet élnek”, meglehetősen „pipogyák” és inkább csak „hiúságból vakmerők”, akik mindenben mértéket tartanak, kivéve a „jólétet” és a „kényelmet”, szóval ez a „középszerű” gondolkodásmód eleve csak olyan kormányzást eredményezhet, amilyenre „telik tőle”, vagyis olyat, amelyik „egyformán híján van nagyságnak és emberi tisztességnek”. Bár a polgárságnak nagyobb hatalma volt, mint amekkorát a francia arisztokrácia valaha is magáénak tudhatott, mégis, amit kormányzás címén művelt, az valójában nem kormányzás volt, mondja Tocqueville, hanem inkább egyfajta „magánvállalkozás”. Tulajdon önzésükben a tagjai csak annyira tartották fontosnak a „közérdeket”, amennyiben „hasznot” húztak belőle, a népről pedig gondtalan jólétükben „teljesen megfélemliztek”.³¹ Így az ország fokozatosan két részre szakadt, két „egyenlőtlen nagyságú övezetre”, mégpedig a „felső részre” – ez lett volna a nemzet politikai képviselője, vagy önmagát a politikában képviseltető része –, ami csupa erélytelenség volt, tehetetlenség, tespedés és „dögunalom”, másfelől pedig az „alsó részre”, ahol viszont Lajos Fülöp uralmának a vége felé már könnyen észre lehetett venni a politikai mozgolódás „rendszeretlen és zaklatott” előjeleit.³²

A FRANCIA FORRADALOM ÉS A SZEGÉNYSÉG POLITIKAI PERSPEKTÍVÁJA

Bár a „régirend” elleni *politikai* lázadás 1789-ben, szemben azzal, ami Franciaországban 1848 februárjában a polgárságnak az önzésen alapuló uralmával szemben zajlott, nem volt szocialista (és ugyanígy 1789 augusztusának *eszméi* sem voltak kimondottan szocialisták, ellenkező esetben nyilván Lajos Fülöp korának polgári társadalma sem tudta volna azokat megörökölni), történetének előrehaladása már 1789-ben megmutat valamennyit, ha nem is feltétlenül a későbbi szocialista forradalmak sajátosságaiból, de a szegénység sajátos politikai perspektívájából mindenképpen. Noha Franciaországban a nyomor korántsem volt akkora, mint amekkorának azt Marat lapjában, nyilvánvaló propagandacélokból be szeretne állítani (aki szerint

---

31 Uo., 18.

32 Uo., 25.

Franciaország lakosságának „háromtizede” naphosszat keresgél „félignemzetlenül” „egy-egy ehető gyökér” után),³³ de szegénység, sőt nélkülözés és nyomor is kétségkívül létezett, s mihelyt ezek a maguk leplezetlenségében megjelentek és szót kértek a forradalmi politikában, radikálisan és visszavonhatatlanul megváltoztatták a forradalom eredeti, politikai követeléseit.

Hannah Arendt szerint ez, vagyis a forradalom történetében a „fordulat” akkor következett be, amikor a girondistáknak nem sikerült alkotmányt és köztársasági kormányzatot létrehozniuk, s helyettük a jakobinusok ragadták magukhoz Robespierre vezetésével a hatalmat.³⁴ Nem feltétlenül azért, állítja, mert ezek „radikálisabbak” lettek volna amazoknál, hanem mert ellentétben a girondistákkal, jobban hittek a „népben”, mint a köztársaságban, s mert hitüket nem a törvényekbe és az intézményekbe, hanem egy „osztály”, vagyis a nép „természetes jóságába” vetették – ebben egyébként, tegyük hozzá, egyértelműen Rousseau eszméit követték, bár némileg szabadon. És azért is, mondja Arendt, mert áthatotta őket a szenvedők szenvedéseivel való együttérzés, az a *zèle compatissant*, amiről Robespierre is beszélt a hébertisták elleni felszólalásában: „a nép, a szerencsétlenek” (*le peuple, les malheureux*), mondta itt, „nekem tapsolnak” (*m’applaudissent*).³⁵ – Ami a politikai uralomban bekövetkező változások egymásutánját illeti, Arendt meglátása kétségkívül helyes. Ha viszont csupán a forradalmi események belső „ökonómiájára” vagyunk tekintettel, azt kell mondanunk, hogy ez a fordulat valójában már jóval korábban, 1789 októberében bekövetkezett, vagyis már akkor, amikor Robespierre, a harmadik rend egyszerű követeként a forradalomnak gyakorlatilag még szinte teljesen ismeretlen személyisége volt.

1789. október 5-ének és 6-ának az eseményei, amelyek történelmi jelentőségüket tekintve messze meghaladják július 14-ének pusztán szimbolikus jelentőségét, nemcsak azért fontosak, mert a Versailles-ból Párizsba hurcolt király gyakorlatilag ezt követően fogoly, s ezzel végérvényesen felborul Franciaországban a hatalmak amúgy is kényes

33 Jean Paul Marat: *Válogatott írásai*. Budapest, 1950, Hungária Könyvkiadó, 122.

34 Hannah Arendt: *i. m.*, 98.

35 Robespierre: A filozofizmus ellen és a vallásgyakorlás szabadságáért. In uó: *Elveim kifejtése*. Budapest, 1988, Gondolat Kiadó, 247–255., 250.

egyensúlya. S még csak nem is azért, mert ez az első alkalom, amikor a törvényhozás közvetlenül a karzatok nyomása alatt dolgozik (egy olyan gyakorlat, ami a forradalom során általánossá válik majd), bár azt később maga Robespierre is elismerte, hogy ennek következményei a forradalomra nézve, a politikai döntéshozás állandó manipulációja miatt mérhetetlenül károsak voltak: a „felületes emberek”, mondja, sosem fognak rájönni erre, a csalók pedig, akik „a munkásokat lefizették”, hogy „rémisztgessék a képviselőket”, mindenkor óvakodni fognak ezt elismerni.³⁶ Mindezekon túl, azaz minden tényleges *történelmi* jelentőségükön túl, 1789 októberének eseményei már csak azért is fontosak, mert megmutatnak valamit, mégpedig kérhetetlen világossággal, a szegénység politikai perspektívájából.

Az eseményekről sok korabeli szemtanú beszámolt, s ezekből a beszámolókból rendszerint nem hiányzik az erkölcsi felháborodás, mint ahogyan többnyire nem idegen tőlük némi részrehajlás és elfogultság sem, legyen oka ennek akár a származás, akár a foglalkozás. Ugyanez igaz azokra az utólagos, akár a század végén, akár a következő elején készült beszámolókra, amelyeket szerzőik javarészt ezekre az eredeti beszámolókra alapoztak, annyi különbséggel, hogy a memoárirók részrehajlását ráadásul még saját politikai elfogultságaikkal is megtették. Többek között például már maga Burke is a szokásos erkölcsi borzadály hangján számol be az eseményekről, helyenként még élénkítve is a színeket a király és a királyné személye iránti, sokkal inkább elvi természetű, semmint valóságos szimpátiája miatt. Korrekt és precíz leírását találni az eseményeknek ezek után szinte lehetetlen, s ilyesmivel próbálkozni ma már talán fölösleges is. Álljon tehát itt, mondhatni taláalomra kiragadva a sok közül, Eötvös Józsefnek a beszámolója, aki, mint tudjuk, németországi emigrációja idején könyvet tervezett írni a francia forradalomról. Bár ez a könyv soha nem készült el, mert helyette Eötvös végül is a politikai főművét, az *Uralkodó eszméket* írta meg, de fennmaradtak a tervezett kötethez készített jegyzetei, köztük ennek a napnak is a fölöttébb tanulságos elbeszélése. Nem mintha Eötvös „megbízhatóbb” memoárirókra alapozott volna, mint mások (ez már a memoárirodalom természete miatt is szinte

---

36 Robespierre: Az alkotmányról. In uó: *Elveim kifejtése*. 348–366., 358.

kizárt), és még csak nem is azért, mert ellentétben mondjuk a Burke tragizáló hangnemével, az ő beszámolójából nem hiányzik némi visszafogott irónia, hanem mert az eseményekről adott *értelmezésében* kivételes pontossággal rajzolja meg a politikai követeléseknek és a nyomorból fakadó igényeknek a közvetlen konfliktusát, ahogyan az 1789. október 5-én, először a francia forradalom történetében jelentkezett.

A tények egyébként a következők: 1789. október 5-én nyugtalanság lett úrrá Párizson. A pékboltok előtt kígyózó hosszú sorok, az ún. *queue*-k már ekkoriban a forradalom jellegzetes látványának számítottak. Ezen az esős hétfői reggelen a kenyérhiány és a királyi udvar ellenforradalmi mesterkedéseiről szóló mendemondák miatt nyugtalankodó párizsi asszonyok, szám szerint talán 7–8000-en a városházára tódultak panaszt tenni. A nemzetőrségi ezredet, amely a városházát védte, kövekkel dobálták meg, s szorultságában Maillard törvénytörő, a Bastille hőseinek egyike, arra szólította fel a tömeget, hogy vonuljon vele Versailles-ba. A tömeg elindult és egy idő után már nem lehetett feltartóztatni. XVI. Lajos, miután az eseményeket hírül vette, sietve tért haza vadászatáról, és először arra gondolt, hogy elmenekül. Közte és a nemzetgyűlés között ekkor már jó ideje folyt a huzavona az augusztus 4-i határozatok körül. Arra a hírre, hogy Párizs Versailles és az ott üléső törvényhozás ellen vonul, a nemzetgyűlés sebtében úgy határozott, hogy az elnök menjen a királyhoz, és kérje tőle még egyszer az emberi jogok nyilatkozatának szentesítését, amit ugyan a gyűlés még augusztus 26-án elfogadott, de a király azóta sem látott el kézjeggyével – teljesen érthető módon egyébként, hiszen az említett dokumentum *de facto* kizárta őt a hatalomból, mihelyst azt állította, hogy minden szuverenitás forrása a nemzet. Ekkor, vagyis délután három óra körül érkezett a tömeg Versailles-ba, és Maillard kíséretében az esőtől csatakos, ingerült asszonyok benyomultak a terembe.

Az egészben volt valami „komikus és bohózatba illő”, meséli Eötvös (pontosabban kedvenc újságírója, Beaulieu, akitől az információinak java részét szerzi), ahogy az asszonyok leültek a képviselők helyére és nagy lármát csaptak: „Te beszélj, képviselő!” – kiáltották, ha valakit

hallani akartak; másokra pedig, akiket nem akartak végighallgatni, ráripakodtak: „Hallgass!”. Az elnök, történetesen éppen Jean-Joseph Mounier, az emberi jogok nyilatkozatának egyik szerzője, sietve a királyhoz ment, aki a nyomásnak engedve, némi tétovázás és tanácskozás után, estére elszánta magát az augusztus 4-i határozatok szentesítésére. Mounier, írja Eötvös, „e felelettel végre visszament küldőihez, s e hír mind a követek, mind a karzatok által hasonló örömmel fogadtatott, ámbár az utóbbiak talán nem egészen láták át az öszveköttetést, amely a *droit-de-l’homme* szankciója s olcsó kenyér között létezik”.³⁷ „A pór” ugyanis, jegyzi meg Eötvös inkább csak általánosságban, van annyira „praktikus”, hogy „elvek felállításával”, lett légyenek azok bármennyire is „szépek” és „népszerűek”, „nem sokat gondol”: éppen ezért az emberi jogok nyilatkozata sem hatotta meg a karzatokat megtöltő párizsi népet. A népnek ugyanis elsősorban „anyagi haszon, létező bajainak rögtöni orvoslása kell”, s az augusztus 4-i határozatokban ezt a párizsiak nem lelték fel.³⁸ A nép „nem látta át”, úgymond, az összefüggést az emberi jogok és az olcsó kenyér között, s éppen ezért, teszi hozzá némi malíciával Eötvös, „Mounier e homályos pont felvilágosítására minden Versailles-ban található kenyeret” kiosztatott a tömeg között, „s talán legalább estére sokakat kapacitált” közülük; azoknak ugyanis, „kik a Szentírás ellenére »*ex solo pane vivunt*« [azaz csak kenyérral élnek – D. M. A.], ily segítség nélkül nehéz lenne politikus elvek kivívásának hasznait bémagyarázni”.³⁹

Az asszonyok versailles-i vonulásával voltaképpen tehát a szegénység, a „pór” ahogyan Eötvös fogalmaz, jelent meg a forradalomban, s vele együtt a maguk leplezetlen valójában a csupasz testi szükségletek. Bár a forradalom, mondja Eötvös, eredetileg valóban a „filozófusok forradalma” volt, csakhamar átalakult a „nép forradalmává”, mégpedig nem a „harmadik rend”, hanem kimondottan pór, vagyis a szegények forradalmává. A szegénység, írja Hannah Arendt *A forradalomról* szóló könyvében, több a nélkülözésnél, inkább az állandó hiánynak az

---

37 Eötvös József: *A francia forradalom története*. Budapest, 1990, Szépirodalmi Könyvkiadó, 124.

38 Uo., 95.

39 Uo., 124.

állapota, s megalázó jellege és alávalósága éppen abban rejlik, hogy „testük abszolút kényszerének szolgáltatja ki az embereket”. Ennek a „szükségszerűségnek” a parancsára sietett a sokaság a francia forradalom segítségére, mondja, „ez hajszolta előre, majd kergette végzetbe”, mert ez a sokaság a „szegények sokasága” volt, s ennek eredményeképpen az új köztársaság már eleve halva született, mivel a szabadság már jóval korábban megadta magát a szükségszerűségnek, azaz „az életfolyamat kényszerének”.⁴⁰ Az a haragvó erő, ami a Versailles felé masírozó asszonyokból árad, azért tűnhet könnyen megállíthatatlannak, „mert a biológiai élet szükségszerűségeiből táplálkozik és ez tartja fenn”.⁴¹ Az asszonyok vonulásával megérkezett tehát a szükségszerűség a politika világába.

Lord Acton, amikor a francia forradalomról tartott előadásainak egyikében azon tűnődik, hogy vajon miért is tudta Maillard olyan könnyen meggyőzni az asszonyokat arról, hogy vonuljanak vele Versailles-ba, olyan következtetésre jut, ami egyszersmind a szükségszerűségnek (annak, hogy enni kell) és szabadságnak (vagyis az emberi jogoknak) ezt a hirtelen támadt konfliktusát is magyarázza. Az asszonyok, írja, azon a reggelen ráébredtek arra, hogy ők nem a „harmadik rend”, hogy konfliktus van a „tulajdon” és a „munka” között, s hirtelen támadt, nyers és zavaros gyűlésükben rögtön a fölöttük álló „középosztály” ellen fordultak. Könnyen meggyőzhetőek voltak, hogy Versailles-ba menjenek, oda, ahol az a nemzetgyűlés székel, amely hiedelmük szerint „mindent megtehetett volna a szegényekért, s mégsem tett meg semmit”. Kétségkívül őszintén játszották tehát el, mondja Acton, azoknak az anyáknak a szerepét, akiknek a gyerekei „éheznek a nyomorúságos otthonaikban”, ami ugyan távol állt a valóságtól, de ezzel mégis olyan „gyémántkemény élt” adtak azoknak az indokoknak, amelyeket „se nem osztottak, se nem értettek”, amelynek semmi sem tudott ellenállni.⁴²

---

40 Hannah Arendt: *i. m.*, 78.

41 *Uo.*, 145.

42 Lord Acton: *The March to Versailles*. In uő: *Lectures on the French Revolution*. Batoche Books, Kitchener, 1999, 105–116., 107.

Persze az, hogy a harmadik rend politikai követelései és a szegénységből és az állandó nélkülözésből fakadó igények között konfliktus van, már a forradalom résztvevői számára is teljesen nyilvánvaló volt, csakhogy ők ezt még nem a szabadság és a szükségszerűség, hanem a szabadság és az egyenlőség konfliktusaként fogták fel. Ezért is írja például Marat, hogy bár mindenki szereti a szabadságot, a nagy többségnek mégis le kell mondania róla, ha meg akar élni, mert „nála a megélhetés gondja megelőzi a szabadság gondolatát”.⁴³ S mivel a megélhetés gondja az elsődleges, a szabadság gondolatát alá kell rendelni az egyenlőség követelésének: csak az „szeretheti igazán a szabadságot, aki az egyenlőséget is szereti”.⁴⁴ – De még ha az egyenlőséget tesszük is a szükségszerűség helyére, a perspektíva, a szegénység politikai perspektívája ettől még változatlan marad. A forradalom menete ugyanúgy feltartóztathatatlanok fog tűnni, a jogok és az alkotmányok pedig ugyanúgy hasznavehetetlenek, legfennebb nem azért, mert a biológiai kényszerek hatalmas ereje úgyis elsöpri majd mindenestől őket, mint ahogyan elsöpörte a francia forradalom mindhárom alkotmányát, hanem azért, mert, amint azt Furet is megjegyzi, a forradalmat ezek után nem a szabadság, hanem „az egyenlőség iránti szenvedély” fogja táplálni, „amely *per definitionem* kielégíthetetlen”. Ezért van az, állítja, hogy „a forradalom kimeríthetetlen, nincs törvényes és alkotmányos nyugvópontja”.⁴⁵

A másik felismerés, amit az asszonyok versailles-i vonulása szintűgy tudatosíthatott, már jóval kevesebbekben érlelődött meg, Robespierre fejében azonban mindenképpen, bár korántsem biztos, hogy azonnal, s hogy pusztán csak október 5. hatására. Amikor 1792 májusában felteszi a híres kérdését, hogy „vajon a köztársaság vagy a monarchia szavakban rejlik-e a nagy társadalmi probléma megoldása?”,⁴⁶ akkor ezzel egyszersemind azt is sejteni engedi, hogy talán a társadalmi problémának, azaz a szegénységnek nincs jó politikai – vagy tisztán csak politikai – megoldása. Egyébként a francia forradalmároknak azért tűnhetett úgy, állítja Arendt, hogy ezeknek a problémáknak nincs

---

43 Jean Paul Marat: *i. m.*, 122.

44 Uo., 119.

45 François Furet: *i. m.*, 25.

46 Robespierre: *Elveim kifejtése*. In uő: *Elveim kifejtése*. 109–117., 112.

politikai megoldása, mert mihelyst ezek megjelentek a „forradalom színpadán”, rögtön az is nyilvánvalóvá vált velük kapcsolatban, hogy rendkívül nyomasztók és sürgetők. A nép nagy többségének „óriási szenvedéséhez képest” az igazságszolgáltatás vagy a törvény pártatlansága, vagy az, hogy a palotában és a híd alatt lakóknak ugyanolyan jogaik vannak, egyszerűen „gúnynak tetszett”.⁴⁷ Amikor tehát Robespierre *Az élelmiszerekről* szóló híres beszédében kijelentette, hogy mindaz, ami „az élet megőrzéséhez elengedhetetlen”, az „az egész társadalom közös tulajdonát” kell képezze, mert „az ember számára szükséges élelem éppoly szent, mint az élet maga”, s magántulajdont csak az képezhessen, ami nem tartozik közvetlenül az „életszükségletek körébe”,⁴⁸ nem egyszerűen csak a feje tetejére állította a dolgok bevett magyarázatát. Mert egyszersmind azt is nyilvánvalóvá tette, hogy a forradalmi kormányzat, ami „mozgékonyabb” és „tevékenyebb” a többi kormányzatoknál, és forradalmi jellegénél fogva az is kell legyen, többé immár nem alkotmányoknak és törvényeknek engedelmeskedik, amelyek csak lassítanák a működését, hanem ehelyett, ahogy ő fogalmazott, „minden törvények legszentebbikére támaszkodik: a nép üdvére; s minden jogcímek legcáfolhatatlanabbjára: a szükségszerűségre”.⁴⁹

Arendt álláspontja egyébként az volt, hogy a társadalmi problémát *valóban* nem lehet politikai eszközökkel megoldani. Amikor a forradalom megnyitotta a politikai szféra kapuit a szegények előtt, írja, akkor ez a szféra maga is automatikusan „szociálissá” vált, mert olyan gondok és aggodalmak uralkodtak el benne, amelyek korábban a „családi szférához” tartoztak, mint például az, hogy mit eszünk holnap. Ezeket a gondokat pedig hiába engedték be a politika területére, nem lehetett őket politikai eszközökkel megoldani, „mivel szakértők hatáskörébe tartozó igazgatási ügyek voltak”, nem pedig olyanok, „amelyeket a döntés és a meggyőzés kettős folyamata révén rendezni lehet”.⁵⁰ Legfennebb enyhíteni lehetett tehát őket alkalmi, közigazgatási intézkedésekkel. Tény, hogy a forradalom idején a szegénység tompításának

47 Hannah Arendt: *i. m.*, 117.

48 Robespierre: *Az élelmiszerekről*. In uó: *Elveim kifejtése*. 291–300., 293–294.

49 Robespierre: A forradalmi kormányzat elveiről. In uó: *Elveim kifejtése*. 409–420., 411.

50 Hannah Arendt: *i. m.*, 117–18.

érdekében valóban közigazgatási intézkedések sorát foganatosították (ide értve természetesen magának a forradalmi kormányzatnak az idevágó intézkedéseit is), és az is tény, hogy ezek az intézkedések ritkán voltak alaposan átgondolva, aminek a magyarázata minden valószínűség szerint a kellő „szakértelem” korántsem meglepő hiánya. Nem véletlen, hogy a Konvent thermidor 8-i ülésén, egy nappal megbuktatása előtt Robespierre éppen azzal vádolta meg Cambont, a pénzügyi bizottság elnökét, hogy szándékosan úgy alkotta meg a „legutóbbi” pénzügyi tervezetét, hogy azzal az „elégedetlenek számát növelje”, s hogy a törvény alapján véve a „szegény honpolgárokat sújtja”. Cambon pedig azzal vágott vissza, hogy Robespierre viszont sosem vette magának a fáradságot, hogy akár egyetlen egy „számítást” is „megvizsgáljon”, így tehát nem is lehet illetékes ebben a kérdésben.⁵¹

Robespierre illetékessége valóban másmilyen természetű volt, s ha pénzügyi, vagy általában közigazgatási kérdésekhez nem is nagyon értett, ahhoz láthatóan nagyon is igen, hogy a forradalom közigazgatási intézkedéseit *elviekben* is megindokolja. Meglehet, hogy a társadalmi problémát nem gondolta megoldhatónak a politika eszközeivel, de nagyon is megoldhatónak tartotta azt a *jog* eszközeivel, így szemlélató mást arra törekedett, hogy az egyenlőséget beleírja az emberi jogokba, amelyek azonban eredetileg korántsem az egyenlőségnek, hanem a szabadság igényének és a politikai emancipáció vágyának voltak a kifejezései. Mi „a jogok egyenlőségét” akarjuk, mondta, mivel e nélkül nincs sem szabadság, sem pedig „szociális boldogság”⁵² – bármit is jelentsen ez utóbbi. Gondolkodásában így nagyon korán eljutott ahhoz, amit azóta is „szociális jognak” nevezünk, messzire távolodva ezzel Mounier és társai eszméitől, akik az emberi jogok első, 1789. évi deklarációját megfogalmazták. És a jog eszméjének ez a fokozatos átalakulása, nem csupán Robespierre, hanem általában a francia forradalmárok gondolatvilágában, nem maradt, és a dolog természeté-

---

51 Semlyén István (szerk.): *Ész istennő nevében*. Bukarest, 1977, Kriterion Könyvkiadó, 249.

52 Robespierre: Észrevételek jelen helyzetünk erkölcsi okairól. In uó: *Elveim kifejtése*. 123–132., 131.

nél fogva nem is maradhatott következmények nélkül a *politikával*, pontosabban a kormányzás tevékenységével kapcsolatos víziójukra nézvést sem, amely ebben a felfogásban egyre inkább kezdett hasonlítani a háztartás ügyének a vezetésére, a szó klasszikus értelmében vett ökonómiára, azaz gazdasági intézkedések foganatosítására. A politika, ellentétben az antik Róma köztársaságával, amire pedig Robespierre és társai olyan nagy előszeretettel hivatkoztak, nem a köz ügye volt, hanem annak igazgatása.

Robespierre maga egyébként már 1791 áprilisában felszólalt „a nép” politikai jogainak védelmében, sürgetve azoknak a rendeleteknek a visszavonását, amelyek az állampolgári jogok gyakorlását pénzdáchoz köthették. Ha a szegények politikai szerepvállalásával szemben az alapvető érv az, mondja, hogy ezáltal esetleg olyan emberek jutnak hatalomra, akiknek „nincs vesztenivalójuk”, akkor a megoldás egyszerű: olyan helyzetbe kell hozni őket, hogy *legyen* vesztenivalójuk. Mert az embereknek csak addig nincs vesztenivalójuk, amíg „úgy élnek és léteznek a társadalomban, hogy nem rendelkeznek a maguk és övéik fenntartásához szükséges eszközökkel”: ha ugyanis rendelkeznének ezekkel, akkor volna vesztetni vagy megőrizni valójuk; a „munkabér” is lehet, mint mondja, „szent tulajdon”.⁵³ A megoldás tehát az, hogy a társadalom „kötelezettségének eleget téve” biztosítsa tagjai számára a munka révén „az élethez szükséges javakat”.⁵⁴ A megélhetéshez való jog eszméjéből láthatóan tehát a munkához való jog következett. Az 1793-as alkotmány vitájakor Robespierre, mint tudjuk, megpróbált egy olyan határozatot elfogadtatni az alkotmányozókkal, amelynek értelmében a munkalehetőség biztosítása a társadalom tételes kötelezettségévé vált volna.⁵⁵ S noha a megélhetéshez való jogról szóló cikkely végül is kimaradt az 1793-as alkotmány ratifikált szövegéből, nem merült feledésbe, s mindinkább radikális megfogalmazásban mindinkább radikális követelések hordozója lett.

53 Robespierre: Ama rendeletek visszavonásának szükségességéről, amelyek az állampolgári jogok gyakorlását pénzdáchoz, illetőleg meghatározott számú munkanaphoz kötik. In uő: *Elveim kifejtése*. 67–85., 72.

54 Robespierre: *Észrevételek jelen helyzetünk erkölcsi okairól*. 131.

55 Robespierre: Az Emberi Jogok új Nyilatkozatáról. In uő: *Elveim kifejtése*. 336–347., 341.

Ami például Robespierre-nél még egyszerű alkotmányos jog lett volna, az állampolgároknak a munkához való joga, az „tanítványánál”, Saint-Justnál tételes *kötelességgé* válik. Az kell, írja ez utóbbi a *Köztársasági intézményekben*, hogy „mindenki dolgozzon és senki se dúskáljon”.⁵⁶ Meglehet persze, hogy a megélhetéshez való jognak a Robespierre által adott megfogalmazásából semmilyen értelemben nem következett a munkakötelezettség Saint-Just által megfogalmazott radikális követelménye, mindazonáltal e jog biztosítása Robespierre nézete szerint is megkövetelte volna a magántulajdon korlátozását és a gazdasági intervenciót. Vonatkozó elméletét 1792 decemberében hozta először összefüggő formára, amikor a Nemzeti Konventben megtartotta *Az élelmiszerekről* szóló, már említett beszédét. Ha van valami, ami ebben az elméletben nem vitatható, az a kiindulópontja: a nyomor csupasz ténye. A nyomor, mondja Robespierre, embertelen állapot, és amennyiben embertelen, természetellenes is. Más szavakkal: nem az ember természetes állapota, vagyis nem a javak szűkösségének a természetszerű következménye, hanem olyan állapot, amit a társadalom, azaz a „spekulánsok” idéznek elő: az élelem azért nem jut el a néphez, mert a „pénzsóvár spekulánsok” felhalmozva őrzik raktáraikban.⁵⁷ S bár a spekulánsok elleni támadásban ő nem megy odáig, mint Marat, aki szerint az áruhalmozásnak legjobban úgy vehetjük elejét, hogy „a tulajdonost felkötjük a boltajtóra”,⁵⁸ mindazonáltal a maga során Robespierre érvelése is megkövetelte volna a gazdasági intervenciót, s ezzel egyszersmind a kereskedelem szabadságának a korlátozását.

Ami talán kevésbé nyilvánvaló (de attól még nem kevésbé igaz), hogy mindezeknek az intézkedéseknek a végcélja, legalábbis Robespierre szerint, nem annyira gazdasági, mint inkább erkölcsi: a társadalmi morál kikényszerítése, s az ember (vagy legalábbis a franciák) erkölcsi megigazulása – pontosabban törvény általi megigazítása. Ezzel Robespierre megfogalmazza azt a követelményt, ami minden későbbi szocialista tanítás szerint (ide értve a Marxét is) a kommunista

---

56 Louis-Antoine-Léon de Saint-Just: *Republican Institutes*. In J. H. Robinson (ed.): *Readings in European History* II. Boston, 1906, Ginn. 451–454., 452.

57 Robespierre: *Az élelmiszerekről*. 295.

58 Jean Paul Marat: *i. m.*, 161.

rendszer kialakításának elemi feltétele, s amit a szocializmusról készített feljegyzéseiben John Stuart Mill úgy is ír le, mint a társadalom minden egyes tagjának „magas fokú morális kiművelését”.⁵⁹ Enélkül, írja Mill 1869-ben (mély egyetértésben egyébként a XIX. század szocialistáival), a kommunista kísérlet még akkor is siralmas véget érne, „ha politikai forradalommal megteremténék egy ilyen kísérlet lehetőségét”.⁶⁰

Érdekes viszont, hogy Robespierre ezt a feltételt nem a kommunizmus, hanem a „kapitalizmus” létezésével kapcsolja össze. A kereskedelem szabadsága, állítja, csak akkor volna megengedhető, s az állam gazdasági intervenciója pedig fölösleges, ha minden ember „igaz” és „erényes” volna, ha a kereskedők „haszonvágya” nem csorbítaná „a nép megélhetését”, s ha „a gazdag a szegény testvérének” tekintené magát. Ha tehát megtiltjuk az áruhalmozást és az éjszakai gabonaszállítását, ha kötelezzük a gabonakereskedőket, hogy az árujukat a piacon értékesítsék, akkor nem teszünk egyebet, minthogy az embereket becsületes viselkedésre kényszerítjük. S ugyan melyik jó állampolgár tiltakoznék az ellen, hogy „becsületesen és nyilvánosan” kénytelen viselkedni? Kinek fontos „a homály”, hacsak nem az „összeesküvőknek és csalóknak”? A törvényhozó nem tehet nagyobb szolgálatot az embereknek annál, minthogy „becsületességre kényszeríti őket”, hangzik az eléggé riasztó szentenciája.⁶¹ Ma már ugyanis tudjuk, hogy a *sans-culotte*-ok petíciójának hatására elfogadott „gyanúsak” törvénye valójában nem az erény diadalát hozta, hanem az erény terrorját szabadította rá 1793 szeptemberében a forradalomra, többek között azt a dilemmát is az utókorra hagyva, hogy mennyiben alkalmas eszköze az erkölcsnemesítésnek a törvényhozás, s úgy általában a politika.

S bár Robespierre valószínűleg egyetértett a *sans-culotte*-okkal abban, hogy a „vagyonok közötti túl nagy egyenlőtlenség”, a „bőség” és a

59 John Stuart Mill: Fejezetek a szocializmusról. In Ludassy Mária (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai*. I. kötet. Budapest, 1991, Atlantisz Kiadó, 153–210., 199.

60 Uo., 200.

61 Robespierre: *Az élelmiszerekről*. 297–299.

„nyugalom” legfőbb akadályá,⁶² arról már ő maga is meg volt győződve, hogy a vagyoni elosztás teljes egyenlősége ábránd. Az *Emberi és Polgári Jogok új Nyilatkozatáról* 1793 áprilisában mondott beszédét azzal kezdi, hogy bár kétségkívül nem kellett forradalom ahhoz, hogy megtudja a világ: a vagyonok végletes aránytalansága „rengeteg baj és rengeteg bűn forrása”, mindazonáltal „meggyőződésünk”, teszi hozzá rögtön, „hogy a javak egyenlősége az ábrándok világába tartozik”.⁶³ A Konventben tartott beszéd polemikus éle tehát nem csak Condorcet-féle „liberális” alkotmánytervezet, hanem egyszersmind a Robespierre-től balra álló „veszettek” követelései ellen is irányult. Sőt, mondhatni, bizonyos értelemben meg is előzte ezeket, vagy legalábbis ezek tételes kihirdetését, ugyanis a párizsi szekciók és népi társaságok legradikálisabb agitátorai majd csak 1793 májusában lépnek kapcsolatba egymással, és vezetőjük, Jacques Roux, az egykori plébános egy nappal az új alkotmány elfogadása után, 1793. június 25-én olvassa fel kiáltványát a Konventben, amelyben többek között azt követeli, hogy a képviselők az árak befagyasztásával vessenek véget a „kereskedők banditizmusának” – s ha egyszer megszületik a határozat, ígérte, a *sans-culotte*-ok „lándzsával” fognak érvényt szerezni neki.⁶⁴ De Robespierre polémiájának a tárgya elsősorban mégiscsak Condorcet tervezetének azon cikkelye volt, amely az 1793-as alkotmányban végül a következő formában került elfogadásra: „senki sem fosztható meg tulajdonának legkisebb részétől sem hozzájárulása nélkül”.⁶⁵

Robespierre meglehetősen változatos hadviselést folytat a tervezett cikkely ellen, de alapvetően, akárcsak korábban is mindig, azzal kísérletezik, hogy a jognak, azaz magának a *szabadságnak* a logikáját állítsa az egyenlőség szolgálatába. Az 1793-as alkotmány szerint „a szabadság minden embert megillető jog arra, hogy mindazt megtehesse, ami mások jogait nem sérti”.⁶⁶ Ha az alkotmánytervezet készítői,

---

62 A *sans-culotte*-ok követelései. In Hahner Péter (szerk.): *A nagy francia forradalom dokumentumai*. 338–339., 339.

63 Robespierre: *Az Emberi Jogok új Nyilatkozatáról*. 336.

64 A *veszettek* kiáltványa. In Hahner Péter (szerk.): *A nagy francia forradalom dokumentumai*. 326–331., 327.

65 Az 1793. évi Francia Alkotmány. In Kovács István és Szabó Imre (szerk.): *Az emberi jogok dokumentumokban*. Budapest, 1980, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 131–135., 133.

66 Uo., 132.

kérdi Robespierre, elismerik a szabadságjogok korlátozásának szükségességét, akkor miért nem ismerik el ugyanezt a tulajdonhoz való jog vonatkozásában? Ez annál is inkább indokolt volna, mert ellentétben a szabadsággal, amelyet az ember „természettől fogva birtokol”, a tulajdon nem egyéb, mint egy „társadalmi intézmény”: mintha csak a természet törvényei kevésbé volnának sérthetetlenek, mint a társadalmi konvenciók. Az alkotmány, mondja, hosszan sorolja azokat a cikkelyeket, amelyek a tulajdon gyakorlásának mind nagyobb szabadságát hivatottak biztosítani, ám egyetlen szóval sem említi annak határait: így ez nem az emberi jogok nyilatkozata, hanem „a gazdagoké, a harácsolóké, a spekulánsoké meg a zsarnokoké”.⁶⁷ – Azt persze nemigen vitatta akkoriban senki, még a kor legliberálisabb gondolkodói vagy politikusai sem, hogy a tulajdon társadalmi intézmény, vagy ahogyan Benjamin Constant valamivel később fogalmazott: „társadalmi megállapodás”. Társadalom, mondta Constant, noha „föltrebb nyomorúságos”, elgondolható tulajdon nélkül, tulajdon viszont elképzelhetetlen „társadalmi állapot” nélkül. Ebből a felfogásból viszont, teszi hozzá, sem az nem következik, hogy „kevésbé szent”, sem pedig az, hogy „kevésbé sérthetetlen”.⁶⁸

Robespierre, bár magát a jogot elismerte, a korlátlan gyakorlásának következményeként tekintett szélsőséges vagyoni egyenlőtlenséget *kötelezettségek* révén szerette volna korlátozni. A tulajdon jogát, mondta, ugyanaz a „kötelesség” korlátozza, mint minden más jogot: tudniillik, hogy gyakorlása közben tiszteletben kell tartani mások jogait. Következésképpen a tulajdonhoz való jogunk nem csorbíthatja embertársainknak „sem biztonságát, sem szabadságát, sem létezését, sem pedig tulajdonát”.⁶⁹ Ezzel egyszerre vélte igazolni a polgártársainkkal való törődés erkölcsi követelményét és a progresszív adózás szükségességét: azokat az állampolgárokat, mondta, akiknek jövedelme nem haladja meg a létfenntartásukhoz szükséges mértéket, mentesíteni kell a közterhekhez való hozzájárulástól; a többieknek viszont progresszíven

---

67 Robespierre: *Az Emberi Jogok új Nyilatkozatáról*. 337.

68 Benjamin Constant: *Politikai alapelvek*. In uó: *A régiek és a modernek szabadsága*. Budapest, 1997, Atlantisz Kiadó, 73–196., 148.

69 Robespierre: *Az Emberi Jogok új Nyilatkozatáról*. 341.

kell viselniük e költségeket, vagyonuk nagyságától függően.⁷⁰ A tulajdonhoz való jog egyenlősége, mint általában a jog egyenlősége, a *szabadság* egyenlőségén, azaz magán a „természetén” alapul.⁷¹ – A kérdés azonban, amit Burke az ember „természetes” jogaival kapcsolatban vetett fel, a jogok *egyenlőségével* kapcsolatban is érvényes marad: miként képes az emberi társadalom a tulajdonhoz való jog egyenlőségét garantálni, ha egyszer a jogok egyenlősége úgymond a természetén alapul, azaz nem is feltételezi a társadalom létezését.

De az igazi kérdés valószínűleg nem ez, hanem sokkal inkább az, hogy miként képes egy társadalom *önmaga* fennállását garantálni, azaz fenntartani a kormányzatot és a legalitást, ha egyszer ismerni vél „természetes” jogokat? Mindenesetre az tény, hogy Robespierre alternatív tervezete egy olyan cikkelyt is tartalmazott volna, melynek értelmében, ha egy állampolgár híjával van a „társadalmi biztosítéknak”, a „természeti joggal” élve maga védelmezheti összes jogait, aminek alapját a „népnek” az a „szent joga” képezte volna, hogy „lázzadjon”, valahányszor úgy látja, hogy a kormányzat megsértette a jogait. Más szavakkal: ha a kormányzat elmulasztja tenni a *kötelességét*, és az éhezők kenyér nélkül maradnak, akkor *joguk* van a lázadáshoz, mi több, Robespierre szerint ez a lázadás a népnek nemcsak „legszen-
tebb joga”, hanem egyszersmind „legelengedhetetlenebb kötelessége” is.⁷² – Alighanem ez volt az egyik, bár korántsem az egyetlen és még csak nem is legfontosabb következtetés, amit Karl Marx minden valószínűség szerint a francia forradalom történetéből vont le. A proletárnak, írja, akinek az a „hivatása”, mint minden embernek egyébként, hogy emberi szükségleteit kielégítse, de aki még a többi emberrel közös szükségleteit, azaz az *életszükségleteit* sem képes kielégíteni, s akit „a munka kényszere” az „igavonó barommal” egy szintre süllyeszt, nos, ennek a proletárnak ezek után nemcsak „hivatása”, hanem „igazi feladata” is, hogy „viszonyait forradalmasítsa”.⁷³

---

70 Uo., 342.

71 Uo., 340.

72 Uo., 345.

73 Marx–Engels: *A német ideológia*. Budapest, 1952, Szikra Kiadó, 108.

A FORRADALOM ÉRTELMEI ÉS A MUNKA NYÜGE ALÓL VALÓ FELSZABADULÁS REMÉNYE: ARENDT ÉS MARX

Mert a forradalmak „legnagyobb teoretikusa”, ide értve természetesen (vagy mindenekelőtt) magát a nagy francia forradalmat is, kétségkívül Karl Marx volt, írja Arendt *A forradalomról* szóló könyvében.⁷⁴ S mint a forradalmak legnagyobb teoretikusa, egyszersmind ő volt az, aki a legnagyobb tévedéseket követte el a francia forradalom értelmezésében is. Tévesen azt a következtetést vonta le például, hogy a szabadság egyenlő a szükségszerűség, vagyis a szegénység formájában megjelenő természeti kényszer felszámolásával, így a társadalmi problémát politikai programmá alakította. Holott a kényszer megszűnése csupán a szabadság *feltétele*, de korántsem azonos vele. Továbbá azt feltételezte, hogy a szegénység a „kizsákmányolás” eredménye – az „erőszak eszközeivel rendelkező uralkodó osztály erőszakos tevékenységének az eredménye” –, így maga a szegénység is csupán a politikai szervezkedés és az „erőszak” révén dönthető meg.⁷⁵ Amit Arendt nem említ, de attól az még nem kevésbé igaz, hogy Marx (s őt követve Engels és Lenin) amúgy is képtelen volt egyebet látni az államban, mint a kapitalista erőszak és az elnyomás eszközét, így a munkásosztály számára eleve nem is kínálhatott más alternatívát, minthogy önnön felszabadításának érdekében az erőszaknak ezt az eszközét a „kizsákmányolói”, vagyis a burzsoázia ellen fordítsa. Ezt fejezi ki a „proletariátus forradalmi diktatúrájának” gondolata,⁷⁶ ami Marx szerint a tőkés társadalomból a kommunizmusba való „átmenet” időszaka lesz, s ami aztán a ténylegesen létezett szocializmusokban a proletariátus fölötti korántsem átmeneti diktatórikus uralommá vált. Marx tehát meggyőzte a szegényeket arról, mondja Arendt, hogy a szegénységük nem természeti, hanem politikai jelenség, nem a szükség, hanem az erőszak eredménye.⁷⁷ Holott teljesen nyilvánvaló, hogy

---

74 Hannah Arendt: *i. m.*, 79.

75 *Uo.*, 81.

76 Karl Marx: A gothai program kritikája. In Marx–Engels: *Válogatott művek*. II. köt., 5–27., 23.; lásd még: Friedrich Engels: A. Bebelnek. In Marx–Engels: *Válogatott művek*. II. köt., 28–34., 32.; Lenin: *A proletárforradalom és a renegát Kautsky*. Budapest, 1948, Szikra Kiadó, 28.

77 Hannah Arendt: *i. m.*, 84.

az erőszak és a kényszer között különbség van, s hogy a francia forradalomban az erőszak éppen a kényszer fölötti uralom eszköze volt, amennyiben ti. az ínséget és a szükségét az erőszak révén próbálták meg felszámolni.

Az is teljesen nyilvánvaló, teszi hozzá Arendt, hogy Marx modellje a forradalmak értelmezésében az ókori rabszolgák felszabadítása volt, így azt remélte (s ezt a reményét az „osztálytudat” fogalmával fejezte ki), hogy a szegények „emancipálhatók”, azaz, akárcsak az ókori rabszolgák, öntudatra ébredve visszaszerezhetik elvesztett cselekvőképességüket – forradalmi tevékenységüket pedig megállíthatatlanná teszi majd az életfolyamatokban benne rejlő természeti szükségyszerűség.⁷⁸ A munkások helyzete ugyanis a kapitalizmus korai korszakaiban valóban kétértelmű volt, állítja Arendt; részint ugyan megszabadultak korábbi uraiktól, de csak azért, hogy egy még nagyobb „hajcsár”, a napi igények és szükségletek hatalmába kerüljenek. A forradalom legfőbb értékének Marx emiatt az „életet” tette meg, akárcsak Robespierre, s céljának pedig azt, hogy az életet kiszabadítsa a maga szűkösségéből: nem a politikai emancipáció, nem a szabadság, hanem a jólét és a bőség lesz a forradalom célja.⁷⁹ Ez teljesen logikusan következik egyébként már a szegénység politikai perspektívájából, mert miként azt Arendt kissé szarkasztikusan megjegyzi, a szegények ideáljai nem egyebek, mint az ínség sivatagának délibábjai: a bőség és a véget nem érő fogyasztás. Ebben az ideálban, írja néhány évvel korábban a *The Human Condition* című könyvében, van ugyan némi sárm, mindaddig, amíg csak egy álom, de rögtön a „bolondok paradicsomává” válik, mihelyst megvalósul.⁸⁰

Végezetül pedig az is teljesen nyilvánvaló, mondja Arendt, hogy eddig egyetlen forradalom sem oldotta meg a „társadalmi problémát”, egyetlen forradalom sem szabadította meg az embereket a hiány nyomasztó állapotától. Éppen ellenkezőleg, mondhatnánk, akárcsak a XX. század szocialista forradalmi, inkább általánossá tették azt. Abban viszont minden szocialista forradalom a francia forradalom

---

78 Uo., 82.

79 Uo., 83.

80 Hannah Arendt: *The Human Condition*. Chicago, 1958, The University of Chicago Press, 133.

példáját követte, hogy felhasználta az ínség és a nyomor hatalmas erejét az elnyomás elleni harcban, de ugyanakkor vissza is élt velük, akárcsak a jakobinusok, s a régi zsarnokság romjain új diktatúrát épített. Nyilván vitatható, hogy valóban szükségképpen terrorhoz kell-e vezetnie minden olyan kísérletnek, amely politikai eszközökkel akarja megoldani a társadalmi problémát, de az eléggé evidensnek tűnik, hogy a terror és az erőszak már a francia forradalom idején sem pusztán a történelmi konjunktúra, hanem a jogszerűség teljes felszámolásának következményei voltak, vagyis annak következményei, hogy Robespierre a kormányzás jogszerűségét nem az alkotmányra és a törvényekre, hanem a „szükségyszerűsége” alapozta. Amikor összeomlott a politikai és a jogi hatalom, valójában már nem a gazdasági és pénzügy problémák, hanem „az emberek forogtak kockán”, írja Arendt, akik, akárcsak a *sans-culotte*-ok, nem egyszerűen csak behatoltak, hanem egyenesen „berobbantak” a politikai szférába. Szükségleteik kényszerítőek voltak, és úgy tűnt, hogy csupán az erőszak lehet „elég gyors és hatékony” ahhoz, hogy segíthessen rajtuk.⁸¹ Úgy néz ki tehát, hogy ott, ahol a szükségyszerűség és a kényszer megszállja a politikai szférát, a kormányzás kénytelen a jog és a törvény eszközei helyett az erőszak eszközeihez folyamodni, szükségképpen megsemmisítve ezáltal magát ezt a politikai szférát.⁸²

De a szegénységet, vagy testünk állandó sürgető biológiai kényszereit nemcsak azért nem tudjuk politikailag artikulálni, állítja Arendt, mert szükségképpen erőszakosak. S még csak nem is azért, mert testünknek ezek a kényszerei a „háztartás” problémái, azaz privát természetűek, olyanok tehát, amik nem arra valók, hogy másokkal megosszuk őket. (Ezért van az egyébként, teszi hozzá, hogy amikor a szegények a XX. században Amerikában és egyebütt gazdagokká váltak, nem a nyilvánosság, a köz ügyei felé fordultak, hanem egyszerűen csak „megadták magukat az üres idő unalmának”, s kitárták a házuk ajtaját, hogy „a gazdagságukat fitogtassák”, s mutogassák azt, ami „természeténél fogva nem arra való, hogy mindenki lássa”.⁸³) A szegénységet már csak azért sem lehet politikailag artikulálni, mert a szegényeknek nincs sokfélesége, csak sokasága, ugyanis „kenyér után kiáltani csak egyfé-

---

81 Hannah Arendt: *A forradalom*. 118.

82 Uo., 144.

83 Uo., 90-91.

leképpen lehet”.⁸⁴ Úgy tűnik egyébként, hogy ezt már Danton, a néptribun is elég jól tudta, s némelykor a maga cinikus módján meglehetősen nyilvánvalóvá is tette. Szintén Beaulieu, Eötvös kedvenc újságírója meséli, hogy egyik fiatal ismerősét, Royer-Collard-t, aki tanácstalan volt, hogy vajon csatlakozzék-e a Danton által vezetett népi menethez, vagy sem, a következő szavakkal szólította meg: „Fiatalemler, jöjjön, ordítózzék velünk; amikor már megcsinálta a szerencsését, akkor követheti kedve szerint azt a pártot, amely önnek leginkább megfelel.”⁸⁵ Ha pluralizmus a politika elemi feltétele, akkor ennek lehetősége csak akkor adott, ha már jóllaktunk, azaz testünk sürgető biológiai kényszereitől már megszabadultunk.

Mindezek alapján valaki könnyen juthatna arra a következtetésre, hogy Arendt Marxszal szemben feltétlenül kritikus, holott mi sem áll távolabb a valóságtól. Éppen ellenkezőleg: a *The Human Condition* lapjain többször nevezi Marxot a „munka legnagyobb filozófusának”, a munkáról szóló fejezet elején pedig kimondottan azt írja, hogy bár bírálni fogja Marxot, de ezzel korántsem kíván csatlakozni azoknak a kórusához, akik egykor a megélhetésüket a marxi eszmék bőségének köszönhették, mára viszont hivatásos antimarxisták lettek.⁸⁶ Ebben, mondja, Constant példáját követi, aki vélhetőleg Rousseau máig legradikálisabb kritikusa volt, mégsem kívánt csatlakozni, saját szavával élve, „egy nagy férfiú becsmérőihez”.⁸⁷ Ugyanide tartozik, hogy Arendt, aki annyira precízen írta le a totalitárius kormányzás természetét, voltaképpen nem látott semmiféle különbséget szocializmus és kapitalizmus között. 1970-ben interjút adott Adalbert Reifnek, aki többnyire a ’68-as diáklázadásokkal kapcsolatos véleményéről kérdezgette. Arra a kérdésre, hogy mit szól a marxista filozófusoknak és történészeknek ahhoz a véleményéhez, miszerint a kapitalizmusnak „az emberiség jelenlegi fejlettségi fokán” egyedül csak a szocializmus lehet alternatívája, azt válaszolja, hogy az egyik már csak azért sem lehet a másiknak alternatívája, mert mindkettő a masszív „kisajátításon” alapszik. Persze ami Oroszországban van, teszi hozzá, az korántsem szocializmus, hanem

---

84 Uo., 122.

85 Eötvös József. *i. m.*, 202.

86 Hannah Arendt: *The Human Condition*. 79.

87 Benjamin Constant: A régiek és a modernek szabadságának összevetése. In uő: *A régiek és a modernek szabadsága*. 235–260., 248.

„államszocializmus”, de ez pontosan ugyanolyan, mint amilyen az „államkapitalizmus” lenne – vagyis „teljes kisajátítás”.⁸⁸

Mindezzel Arendt korántsem azt akarja mondani egyébként, amit manapság is sokan gondolnak, hogy különbség van a szocializmus megvalósult és ideális formája között, hanem sokkal inkább azt, hogy mindaddig, amíg mind a szocializmus, mind pedig a kapitalizmus a kisajátításra alapszik, semmi értelme különbséget tenni közöttük. Az egyetlen különbség, hogy a szocialista vagy kommunista társadalmak a végletekig vitték a kisajátításnak azt a tendenciáját, ami eredetileg a kapitalista társadalmakat jellemezte, s teljesen megfosztották a polgáraikat, ideértve magukat a dolgozókat is, a tulajdonuktól.⁸⁹ Mert az, hogy a munkások együtt birtokolják a gyárakat, azaz a termelés eszközeit, fikció, mint ahogyan maga a „kollektív tulajdon” is fogalmi ellentmondás: a tulajdon már fogalma szerint is valami olyasmi, ami az „enyém”.⁹⁰ A különbség tehát a nyugati és a keleti tömb országai között, mondja Arendt, nem *gazdasági* természetű, azaz nem a kapitalizmus és a szocializmus eltérő „természetéből” fakad, hanem abból, hogy a nyugati világban a kisajátításnak ezt a kapitalista tendenciáját mindmáig sikerült valamelyest korlátozni a jog és a politika eszközeivel. Ehhez természetesen az is kellett, hogy ezekben a kapitalista országokban maga az állam ne lehessen tulajdonos (vagyis eltérően a szocialista országoktól maga az állam ne viselkedhessen kapitalistaként), s így megőrizhette a *politikai*, vagyis korlátozó funkcióját. Másfelől a politikainak a gazdaságitól való funkcionális elkülönülése miatt az állam a nyugati országokban nem csak korlátozza a kisajátítást, hanem állandóan korrigálja is a gazdasági folyamatoknak a nem kívánatos eredményeit, például a szélsőséges vagyoni egyenlőtlenségeket. Ellentétben tehát azzal, amit Marx gondolt, a kapitalista rendszerben a politika nem csupán „felépítmény”, az állam nem csupán a gazdasági rendszer egyik „funkciója”, mert ebben az esetben eleve nem létezne valami olyasmi, hogy a „jóléti” vagy „szociális” állam.

---

88 Hannah Arendt: *Thoughts on Politics and Revolution*. In uó: *Crises of the Republic*. San Diego, New York, London, 1972, A Harvest Book, Harcourt Brace&Company, 199–233., 212.

89 Uo., 213.

90 Uo., 214.

A gondolat a *The Human Condition* VI. fejezetére megy vissza, amelyben Arendt kifejti, hogy a „modern kor” arcélét meghatározó nagy események közül az egyik kétségkívül az egyházi tulajdon kisajátítása volt a reformáció idején, amely útjára indította egyfelől a magántulajdon teljes felszámolásának, másfelől a vagyon és a tőke felhalmozásának Janus-arcú folyamatát.⁹¹ Ebben a folyamatban a tulajdon ugyan nem tűnik el, mondja, sőt egyre inkább gyarapszik, de az, amit korábban „magántulajdonnak” neveztek, s ami alatt elsősorban a földtulajdont értették, fokozatosan átalakul „vagyonná”. A sok egyéb mellett a kettő közötti különbség az, hogy ez utóbbi forrása és eredete egyértelműen a munka, miként azt egyébként már John Locke nagyon világossá tette.⁹² A tulajdonnak vagyonná való átalakulása többféle következménnyel is járt. Egyfelől a magántulajdon megszűnésével, azaz a privát szféra felszámolásával a munka kiszabadul a háztartás keretei közül, ahová pedig már a görögök óta megpróbálták azt számúzni – főként amiatt, mert mindig is azt tartották róla, mint Marx, hogy ti. nem egyéb, mint az embernek a természettel folytatott vigasztalan „anyagcseréje”, „örök természeti szükségyszerűség”, ami „az emberi életet közvetíti”.⁹³ Olyan tevékenységi forma tehát, amit az élet fenntartásának kényszere ural. Másfelől így a munka általánossá válik a társadalomban, fokozatosan kiszorítva minden más emberi tevékenységi formát, s így az átalakul a „dolgozók társadalmává”, a szónak abban az értelmében, hogy ebben a társadalomban minden tevékenység munkává válik: manapság még az Amerikai Egyesült Államok elnöke is azzal a tudattal lépik be az irodájába, mondja Arendt, hogy munkába megy.

A gondolat lényege tehát az, hogy jóval a munkások politikai egyenjogúsítása előtt megtörtént már magának a munkának a „felszabadítása”, hiszen az a háztartásba száműzött, szegyénteljes tevékenységi formából a legnagyobb presztízsű és legáltalánosabb társadalmi elfoglaltsággá vált. Nem a munkásosztály, hanem a munka felszabadítása teremtette meg tehát a dolgozók társadalmát, s ez évszázadokkal

---

91 Hannah Arendt: *The Human Condition*, 248.

92 Uo., 70. Továbbá: John Locke: *Második értekezés a polgári kormányzatról*. Kolozsvár, 1999, Polis Könyvkiadó, 58.

93 Marx Károly: *A tőke*. I. köt., Budapest, 1955, Szikra Kiadó, 50. (170., 176.)

megelőzte a munkásoknak a tényleges, politikai értelemben vett egyenjogúsítását. Nem az a lényeg tehát, állítja Arendt, hogy a munkások politikai jogokhoz jutottak, hanem az, hogy ebben a társadalomban minden tevékenységi forma munkává alakult át.⁹⁴ Marx gondolkodói nagyságát többek között éppen az mutatja, teszi hozzá, hogy ezt megértette, s ezért politikai programja sem a *munka*, hanem az emberiségnek a *munka alól való* felszabadítása volt. Marx ugyanis megértette, hogy a munka a természeti szükségszerűség uralmát jelenti, szabadságról tehát csak ott lehet szó, ahol ez a szükségszerűség megszűnik hatni. Ez Marx teóriájának egyetlen „igazán utópikus” eleme, mondja Arendt, nem pedig az állam elhalásának korántsem valószerűtlen tézise.⁹⁵

Anélkül, hogy egyik vagy másik valószerűtlenségét rangsorolni akarnánk, annyit talán érdemes itt megjegyezni, hogy Marx gondolkodásában a kettő mégiscsak mélyen összefüggött egymással. Marx valóban azt gondolta, hogy „a munka *szabad* minden civilizált országban”, s hogy nem arról van szó, hogy „a munkát felszabadítsuk”, hanem arról, hogy „megszüntessük” (*aufzuheben*).⁹⁶ Következésképpen az ő felfogásában „a kommunista forradalom” sem a munkások felszabadítására, hanem „a tevékenység eddigi *módja* ellen” irányul, vagyis magát „a munkát szünteti meg”⁹⁷ – csak hogy ez elképzelhetetlen magának az államnak a lerombolása nélkül. A proletároknak, írja Marx, ahhoz, hogy fölszabaduljanak s „személyiségüket érvényre juttassák”, eddigi létfeltételüket, vagyis magát a „munkát” kell megszüntetniük. Ennélfogva szöges ellentétben állnak azzal a „formával” is, amelyben a társadalom egyénei eddig magukat összességükben „kifejezték”, vagyis az állammal, és ahhoz, hogy személyiségüket érvényre juttassák, „le kell rombolniuk az államot”.⁹⁸ Az államot azért kell tehát lerombolni, mert az polgárainak összességében maga is a munka kifejezése.

Az ember munka alól való felszabadításának ez a programja egyrészt, ugye, önellentmondás, hiszen ne felejtjük el, hogy ugyanaz a Marx hirdeti ezt, aki a feje tetejére állította a korábbi filozófiai antropológiát,

---

94 Uo., 126.

95 Uo., 130–131.

96 Karl Marx: *A német ideológia*. 99.

97 Uo., 56.

98 Uo., 63–64.

s az ember specifikus tevékenységének nem a gondolkodást, hanem a munkát tette meg, vagyis azt állította, hogy az ember – és egyedül az ember – az, aki „megtermeli a létfenntartási eszközeit”.⁹⁹ Ha viszont a munka az ember specifikus tevékenysége, kérde Arendt, akkor miért akarja őt Marx a munka alól való felszabadítása révén egy olyan kommunista társadalomba elvezetni, amelyben a „legnagyobb és leginkább emberi erőre” nincs többé szükség. Az alternatíva tehát „a termékeny szolgaság és a terméketlen szabadság” kényelmetlen alternatívája, de hát Marx, teszi hozzá, még önellentmondásaiban is nagy volt.¹⁰⁰ Másrészt viszont könnyen meglehet, hogy „a tegnapi utópiája a holnap realitásává válik”,¹⁰¹ s az emberiség valóban felszabadul hamarosan a munka nyúga alól, bár nem a forradalomnak, hanem a „modern technikának” köszönhetően.¹⁰²

A történelem fintora tehát, hogy alighanem a munka nélküli társadalmat nem a szocializmus, hanem a kapitalizmus fogja megteremteni, s minthogy ennek az eshetősége egyre közelebbinek és valóságosabbnak tűnik, tökéletesen indokolt, hogy feltegyük a kérdést: *mire* is szabadul fel egészen pontosan az az ember, aki felszabadul a munka nyúga alól? Mert Marxnak a reményét, miszerint ebben a helyzetben az ember kreatív energiái nem szunnyadnak el, s hogy a különbség a polgári társadalomhoz képest csupán annyi lesz, hogy minden emberi tevékenység pusztán „hobbivá” alakul, a történelem megint csak nem látszik alátámasztani. Lehetségesnek persze lehetségesnek tűnik, hogy „reggel vadászam, délután halászam, este állattenyésztéssel foglalkozzam, ebéd után kritikus legyek, ahogy éppen kedvem tartja – anélkül, hogy valaha vadásszá, halásszá, pásztorrá, kritikussá válnék”,¹⁰³ nehogy tevékenységem „elidegenedjen” tőlem és „tárgyi hatalommá erősödjék” fölöttem, csakhogy tapasztalataink szerint korántsem ez történik. Hanem sokkal inkább az, amit Arendt mond, hogy ti. az emberek egyszerűen csak megadják magukat az üres idő unalmának.

---

99 Uo., 8.

100 Hannah Arendt: *The Human Condition*. 105.

101 Uo., 131.

102 Hannah Arendt: *A forradalom*. 147.; lásd még: Hannah Arendt: *Munka, előállítás, cselekvés*. In Balogh László Levente és Biró-Kaszás Éva (szerk.): *Fogódzó nélkül. Hannah Arendt olvasókönyv*. Pozsony, 2008, Kalligram Kiadó, 171–193., 177.

103 Karl Marx: *A német ideológia*. 17.

A dolgozók társadalmának a vége, vagyis a munka megszűnése, így alighanem az emberiséget valóban „a legsterilebb és a legpusztítóbb passzivitásra” kárhoztatja.¹⁰⁴

Ez már magának a munkának a jellegéből fakadóan is szinte törvényszerű. Mert az igaz lehet ugyan, hogy a munka révén az ember, miután megtermeli saját létfenntartásának feltételeit, egyszersmind „fölsöleget” is termel, amit aztán a tőkés kapitalista saját hasznára elvon, de ellentétben az egyéb tevékenységi formákkal, a munka és az ún. „munkaereje” révén az ember aligha lehet képes bármi egyebet is termelni, mint „életet”.¹⁰⁵ Mindaz, amit munka révén termelünk meg, arra való, hogy az élet fenntartásának érdekében rögtön el is fogyasszuk, akárcsak a kenyeret, ellentétben mondjuk a különféle mesterségek révén előállított tárgyakkal, amelyek arra valók, hogy általuk a világunkat berendezzük és lakhatóvá tegyük. A munka, amennyiben az élet törvényszerűségeinek engedelmeskedik, maga is az élet ritmusát veszi fel, életszerűvé válik: az életnek az örök szabályszerűsége, nevezetesen, hogy születik, növekszik és pusztul, a munkában a termelés és a fogyasztás állandó, ciklikus mozgása által van jelen.¹⁰⁶ Egy olyan társadalomban, amelyben minden emberi tevékenység munkává alakul át, ennek nem csupán az lesz a szinte törvényszerű következménye, hogy a „legfőbb jóvá” maga az élet (vagyis a csupasz élet fenntartása) válik, hanem az is, hogy az ember által előállított javak mind „fogyasztási javakká” alakulnak át, ami alapvetően meghatározza a természetüket és az élettartamukat.¹⁰⁷

Ebben a társadalomban egy asztalt vagy egy széket szinte ugyanolyan gyorsan fogyasztunk el, mint egy ruhát, a ruhát pedig szinte ugyanolyan gyorsan, mint egy kenyeret,¹⁰⁸ s még a hagyományosan a legidőtállóbbnak gondolt tárgyak, például a műalkotások is átalakulnak a tömegkultúra hatására egyszerű fogyasztási javakká.¹⁰⁹ Marx reménye, hogy a munka alól felszabadított ember nem veszíti majd el a

---

104 Hannah Arendt: *The Human Condition*. 322.

105 Uo., 88.

106 Uo., 96–101.

107 Uo., 319.

108 Uo., 124.

109 Uo., 134; továbbá: Hannah Arendt: A kultúra válsága. Ennek társadalmi és politikai jelentősége. In uő: *Múlt és jövő között*. Budapest, 1995, Osiris Kiadó – Readers International, 204–232.

produktív energiáit, mechanisztikus világszemléletének azon az illúzióján alapult, állítja Arendt, hogy a „munkaerő”, mint minden más erő, nem vész el, s ha egyszer az embernek nem kell majd azt az élet fenntartására fordítania, akkor automatikusan fordul a „magasabb rendű” tevékenységek felé.¹¹⁰ S bár logikus lenne azt gondolni, hogy az embernek a munka alól való felszabadítása egyszersmind értelem-szerűen a fogyasztás alól való felszabadítását is jelenti, a valóságban inkább az történik, hogy a termelés és a fogyasztás egyensúlyának megbomlása következtében az ember kénytelen a maga produktív energiáit teljes egészében a fogyasztásra fordítani. Ebben merül ki manapság a „szabadidő” fogalma, s ez a magyarázat a boldogság általános hajszolása és az általános boldogtalanság szembeszökő ellentétére a társadalmainkban. Egyrészt azért van ez így, mondja Arendt, mert a fogyasztási javak természetüknél fogva képtelenek tartós örömet okozni, másrészt pedig azért, mert a „szociális boldogság”, az *animal laborans* eme sajátos igénye csak ott érhető el, ahol a kimerültség és a feltöltődés, „a fájdalom és a tőle való megszabadulás” között tökéletes egyensúly van.¹¹¹

Arendt nyilvánvaló módon fölöttébb kritikus ezekkel a fejleményekkel szemben, bár hangsúlyozni kell azt is, hogy a látszat ellenére kritikája korántsem fullad ki a konzumerizmus szokványos bírálatában, s hogy ennek a bírálatnak a végső szempontja nem társadalomfilozófiai, hanem *politikai*. Szerinte ugyanis nemcsak az a gond napjaink társadalmával, hogy akárcsak a dolgozók korábbi társadalmát, ezt is a szükségyszerűség uralja, noha ennek láthatóan egyre kevésbé van tudatában, mert egyre kevésbé ismeri a verejtékes munka kínjait, s így hajlamos megfeledkezni arról, hogy a fogyasztást is ugyanaz a szükségyszerűség uralja, mint a termelést.¹¹² Hanem sokkal inkább az, hogy ebben a társadalomban szükségképpen megsemmisül a nyilvánosság szférája, azaz a politikai tevékenység tere. Éspedig nem csupán azért, mert minden tevékenység, lévén munka vagy fogyasztás, óhatatlanul privát természetű, s így a nyilvánosság eleve nem lehet más, mint a

---

110 Uo., 133.

111 Uo., 134.; lásd még: Hannah Arendt: *Munka, előállítás, cselekvés*. 178–180.

112 Uo., 235.

privát tevékenységek nyilvános megmutatása – bár az talán magát Arendtet is meglepte volna, hogy manapság az ún. „szociális média” nyilvánossága kimerül annak megmutatásában, hogy éppen mit eszünk. Hanem azért is, mert ebben a világban, vagyis a dolgozók munka utáni társadalmában, éppen azért, mert az a dolgozók korábbi társadalmából alakult ki, a cselekvésnek minden végső motívuma elvész, márpedig cselekvés nélkül politika elképzelhetetlen: a nyilvánosság terét a politika a beszéd és a *cselekvés* révén lakja be.

Az, hogy a dolgozók társadalmából hiányzik a cselekvés minden motívuma, s következésképpen maga a politika is, teljesen egyértelmű már Marx filozófiájában, állítja Arendt.¹¹³ Bár tény, hogy az állam elhalásától Marx egy olyan közösség kialakulását remélte, amelyben az egyén majd megkapja az eszközöket ahhoz, hogy „képességeit minden irányba kifejlessze”, s így lehetővé válik „személyes szabadsága”,¹¹⁴ valójában a „társadalmisított emberiség” a társadalomnak olyan állapota, amelyben nem az önző érdekek sokasága, hanem egyetlen érdek uralkodik, legyen ez valamely osztálynak vagy magának az emberiségnek az érdeke. Ezáltal odavész, mondja Arendt, az utolsó olyan indok is, ami az embert még cselekvésre készíthette, legyen az bár annyira alantas is, mint az önérdek, s helyette nem marad más, mint a természet ereje, magának az életnek az ereje, amely immár az egész társadalmat (vagy pontosabban: a társadalmat mint egészet) irányítja, s amelynek egyedüli célja, ha van ilyen, az emberi faj fennmaradása. Ennek az erőnek minden emberi képesség alá van vetve: még magának „a gondolkodásnak a folyamata” is „természeti folyamat”, írja Marx egyik levelében Kugelmann-nak.¹¹⁵ Már csak azért sem történhet meg tehát ebben a helyzetben a magasabb rendű képességek kifejlesztése, mondja Arendt, mert semmiféle magasabb rendű képességre nincs szükség ahhoz, hogy az egyén a saját életét a faj szolgálatába állítsa; mindösszesen arra van szükség, hogy dolgozzon, s ezáltal a saját és a családja létfenntartását biztosítsa. Az, hogy ebben a társadalomban minden emberi tevékenység munka, egyszerűsind

---

113 Uo., 321.

114 Marx–Engels: *A német ideológia*. 60–61.

115 Marx: L. Kugelmann-nak. In Marx–Engels: *Válogatott művek*. II. köt., 437–438., 438.

azt is jelenti tehát, hogy az összes emberi tevékenység alá van vetve a természeti folyamat kényszerének, s teljesen jogosan írhatta ezért Marx a *Tőke* tervezett, IV. kötetében, az *Értéktöbblet-elméletek*ben, hogy Milton ugyanazon okból „termelte” az *Elveszett paradicsomot*, „amelyből a selyemhernyó selymet termel”.¹¹⁶

Zsarnok II. (1984, bronz)

---

¹¹⁶ Karl Marx: *Értéktöbblet-elméletek*. I. köt., Budapest, 1958, Kossuth Könyvkiadó, 365.

Demeter Csanád

A LÖVÉTEI „MÁRTÍR”

1946. június 30-án Balázs Pált, a Magyar Népi Szövetség (MNSZ)¹ helyi titkárát több halálos késszúrással találták meg Lövétén a kocsmá előtt. A késelés önmagában nem lett volna kirívó eset, hiszen gyakran előfordult a székely falvakban, hogy a fiatalok közötti összetűzéskor előkerült a bicska, ez a gyilkosság mégis megváltoztatta a falu és a megye életét. Balázs Pál halála azért vált országos jelentőségű üggyé, mert az átmeneti időszakban (1944–1947) a baloldali ideológia terjedésének szüksége volt olyan mártírokról, akik legalizálják az új hatalmi berendezkedést. A lövétei eset időpontja kapóra jött a baloldali tömörüléseknek, hiszen ekkor zajlott az MNSZ második, székelyudvarhelyi kongresszusa, amit szintén zavargások szakítottak félbe. A továbbiakban, a levéltári források alapján, igyekszünk bemutatni a kongresszus és a gyilkosság körülményeit, majd a baloldali propaganda-gépezet beindulását.

Az MNSZ 1946. május végére tervezte a székelyudvarhelyi kongresszust, amely olyan jelentős kérdéseket igyekezett megtárgyalni és jóváhagyni, mint a nemzetiségi törvénytervezet, a csángókérdés, a jogegyenlőség megvalósítása, választások, tisztújítás stb.²

Az Udvarhely megyei szervezet 1946. május 19-én gyűlt össze, hogy megbeszélje az országos nagygyűlés szervezési kérdéseit. Sámuel Mihály alelnök a következőkkel indokolta az újabb, udvarhelyi kongresszust: „A mai gyűlésünk kiemelkedő pontja az, hogy május 30-án és június hó elsején az országos MNSZ Székelyudvarhelyen, anyavárosunkban fogja megtartani nagyjelentőségű összejövetelét, abban a városban, ahol a magyarságban hiszünk, bízunk, és amely hajlik az egység felé, a megbékülés felé. Ez a hit vezérelte vezetőségünket, mikor

---

1 Az MNSZ, vagyis a (Romániai) Magyar Népi Szövetség a Romániai Kommunisták Pártjának magyar kisebbségi tömegszervezete volt.

2 Lásd részletesebben: Nagy Mihály Zoltán, Olti Ágoston (szerk.): *Érdekképviselet vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez. 1944–1953.* Csíkszereda, 2009, Pro-Print Könyvkiadó; Balogh Edgár: *Férfimunka.* Budapest, 1986, Magvető Kiadó.

azt határozta, hogy a nagygyűlést itt tartsuk meg Székelyudvarhelyen.”³

Beszédében kifejtette, hogy ez az esemény politikai felelősséget ruház a városi vezetőségre, hiszen az ország szeme most a megyeközpontra fókuszál. A legnagyobb gondot az jelentette, hogy a városban 4-500 delegátust el tudjanak megfelelően helyezni, megmutatva az ország minden részéből összegyűjtött „magyar testvéreknek” a hagyományos székely vendégszeretetet.⁴ Ehhez biztosítani kellett a meghívottaknak egy-egy fekvőhelyet, az ingyen reggelit, s mindezt úgy, hogy azok „meggyőződést szerezzenek a vendégszeretet szívbeli melegségéről”. Az MNSZ tagjai, a sikeres szervezés érdekében, a következő napokban házról házra jártak, hogy meggyőzzék a lakosságot egy-két személy elhelyezéséről.⁵

A másik nagy megoldandó feladatnak a kongresszus alatti közrend és biztonság kérdése bizonyult. A szervezők tudomására jutott, hogy sokan vannak, akik nem szimpatizálnak a szervezettel, hiszen úgy tartják, hogy az MNSZ eladta Erdélyt Romániának, mivel beleegyeztek a trianoni határok visszaállításába.⁶

Sámuel Mihály kijelentette: „Aki nem tör mi ellenünk, aki velünk együtt becsületes szándékkal dolgozni akar, azt szívesen fogadjuk munkatársainkká, soraink közé, s aki a mi magyarságunkat és demokráciánkat akarja megbontani, a mi farkos botunkkal találja szembe magát!”⁷

A következő megyei ülésen tisztázzák, hogy a kongresszus időpontját átteszik június 28–29-re, és utasítást kaptak az országos elnöktől, Kurkó Gyárfástól, hogy június 12-re a vármegyei nagyterembe hívják össze a megyéből az összes papot, tanítót, az MNSZ községi elnökeit, és fel kell készíteni őket a június 30-i nagygyűlésre.⁸

3 Román Nemzeti Levéltár Hargita Megyei Hivatala Csíkszeredában (RNLHMH), fond Uniunea Populare Maghiare Comitetul Judeţean Odorhei, dosar 1/1946, 62. f.

4 Uo.

5 Uo.

6 1946-ban már körvonalazódtak az új határok Európában, amelyek előre jelezték, hogy Észak-Erdély újra Romániához fog kerülni, így az MNSZ elfogadta ezt a helyzetet.

7 RNLHMH, fond Uniunea Populare Maghiare Comitetul Judeţean Odorhei, dosar 1/1946, 62. f.

8 Uo. 76. f.

1946. június 22-én, a megyei vezetőség⁹ jelenlétében felveszik a szervezési jegyzőkönyvet, amely 19 pontban összegezte a megbeszélést:

1. A Főtéren négy „könyvnap sátor” és két népművészeti előadás hely állítódik fel, amelyet a város segítségével feldíszítenek.

2. A kongresszusi iroda a vármegyeháza nagytermében lesz berendezve, három asztallal.

3. Igazoltatás, ahol kétféle jegyet fognak adni, külön a kongresszus tagjainak, külön a vendégeknek.

4. Elszállásolás, útbaigazítás.

5. Étkezési bonok pénzért való kiadása, kétféle színben, amelyek beválthatók a Református Kollégium és a Katolikus Fiúnevelő konyháján.

6. A két étkezdében csakis bonra és meghatározott időben adnak ki élelmet a kongresszusi pontos időbeosztás szerint.

7. A Haladó Ifjúság adjon 20 eligazító ifjút és leányt egy eligazító parancsnokkal, valamint 20 kísérő fiút egy kísérőparancsnokkal. Az eligazítók a vonat érkezésénél és a Főtéren az autók és autóbuszok érkezésénél teljesítsenek pontosan beosztott szolgálatot. Az érkezőket a vármegyeházi kongresszusi irodába igazítják majd el.

8. A rendőrséget felkérlik, hogy a két színházi előadáson, az irodalmi esten, a könyvnap alkalmából a sátrak körül, az ifjúsági színházi délutánon és a Szöttes-bálon, valamint általában a felvonuláskor a tűzoltósággal együtt tartsa fenn a rendet. Alkohol-tilalmat rendelnek el.

9. A Haladó Ifjúság továbbá adjon a nagygyűlési őrsgébe 20 székelyharisnyás falusi legényt és egy románul is tudó, megbízható, katonaviselt őrsgéparancsnokot. Az őrsgé a kongresszus bejáratánál és a tribünök körül teljesít szolgálatot, s megkülönböztető külön karszalagot kap az MNSZ helyi szervezetétől. A parancsnoknak külön őrsgéje van, ahol utasításokat kap. Csíkszentdomokosról 10 legény harisnyában hívandó be az elnökség díszőrsgéjére.

---

9 A megbeszélésen részt vettek: Kovács Andor, Imets János, Szabó Margit, Sámuel Mihály, Benedek Boriska, Szepesi Sándor, Döry Erzsébet, Fekete László és Balogh Edgár.

10. A teljes városi intézőbizottság, a megyei intézőbizottsági tagokkal, akik a városban tartózkodnak, kedden, június 25-én este 7 órakor teljes ülést tart, és politikailag dolgozza fel a nagygyűlést.

11. A rendőrség hétfőn du. 5-kor gyűlésezik. Meghívandó: dr. Kocsis János, Kovács Albert, Birta József, Sámuel Mihály, Lídia Testvér, Kovács Andorné, a Gazdasági Nővér, Fekete László, a Haladó Ifjúságtól az eligazító-, kísérő- és őrségsparancsnok, a Haladó Ifjúság és az MNSZ vezetője, a rendőrfőnök, a polgármester, a Székely Színház titkára, Tompa László, Benedek Pál, Jablanczy dr., a Szóttas-bál rendezője, az ifjúsági délután rendezője, Simon János, Haáz Sándor, a zenekar és énekar vezetői.

12. Könyvtárakat rendezzenek be a Főtéri vasüzletben.

13. Megfelelő benzinmennyiség és autószerelő műhely működése biztosítandó.

14. A vármegyében szolgáló és magyarul nem tudó tisztviselőkről, valamint a be nem sorolt magyar tisztviselőkről kimutatást készít dr. Kocsis János.

15. Csík, Háromszék, Udvarhely és Maros-Torda körzetfelelőseitől hétfő délig rövid telefonjelentést kérnek, hogy miképpen készítették elő a kongresszust, milyen a hangulat, még mit végezzenek, és mikor jönnek?

16. A kongresszus megnyitására helyi meghívók adandók ki. A város részéről Dobos polgármester üdvözlje a megjelenteket.

17. A parajdi szénégetők szenét a felvonulás után vegye meg a városi villanytelep.

18. A június 23-i vasárnapi rendezések során Imets János, Fekete László Medesérre, Szepesi Sándor, Döryné Szentegyházafaluba és Szentkeresztbányára, Kovács Andor Parajdra, Balogh Edgár az Erdővidékre megy. A lövétei katolikus leánynapon Döryné beszél. Mindenhová visznek *Szabadságot*, *Falvak Népet* és *Dolgozó Nőt*.

19. Hétfőn plakáton jelenik meg a kongresszusi munkaterv. A hetivásár alkalmából vidékre is küldendő.¹⁰

---

10 RNLHMH, fond Uniunea Populare Maghiare Comitetul Județean Odorhei, dosar 1/1946, 90-91. f.

Amint a fenti pontokból kiderül, a szervezők igyekeztek a lehető legrészletesebben összeállítani a programot, figyelve a résztvevők biztonságára és megalgedésére.

A konferenciát 1946. június 27-én a Százak¹¹ ülése előzte meg a Református Kollégium épületében, ahol a nemzetiségi törvénytervezetet mutatták be, azután pedig a Székely Színház vendégjátékával zárták az estét. A másnapi kongresszus a Corvin mozi épületében zajlott, ahol az Egyesült Nemzetek, a román és magyar zászlók díszítette teremben részt vettek az MNSZ mellett a kormány, az RKP, az Észak-erdélyi Demokrata Zsidó Népközösség, a Demokrata Nők Országos Szövetsége és a Haladó Ifjúság képviselői. A több órás megbeszélésen megközelítőleg 60 személy mondta el véleményét a tervezetről.¹² A felszólalók közül megemlíthetjük Kurkó Gyárfást, az MNSZ elnökét, Mogyorósi Sándort, az RKP országos vezetőségének tagját, Demeter János jogászt, egyetemi tanárt, Bányai László írótt...

Mindezek ellenére (Keresztúri Antal, a Magyar Kommunista Párt küldöttje szerint), habár a rendezvényt a vármegyeháza erkélyéről hangszórók közvetítették, a városban nem volt túl nagy érdeklődés az esemény iránt.¹³ Ezt a magyar küldött egyrészt azzal magyarázta, hogy túl nagy a tudatlanság a vidéki lakosság körében, másrészt gyűlölik az MNSZ vezetőit, mivel eladták Erdélyt.

A szigorú igazoltatásoknak köszönhetően a rendezvény rendben zajlott, habár (az RKP jelentése szerint) volt információjuk arról, hogy a „reakciók” szeretnék megzavarni a rendezvényt: „Már a kongresszus megnyitása előtt és alatt tudomásunkra jutott, hogy a helybéli kisiparosságnak a reakciói és más reakciók tüntetést akarnak rendezni a kongresszus épülete előtt, ahol követelik a Százask Bizottság leváltását és Erdély Magyarországhoz való csatolását. Amint ez tudomásunkra jutott, igyekeztünk ellenpropagandát kifejteni, ugyancsak a terem körül is több elvtársat állítottunk fel, részben propaganda, részben biztonság szempontjából, és valószínű, hogy az ellenpropagandának tudható be, hogy ez a reakciók tüntetés elmaradt.”¹⁴

11 A Százask Intézőbizottság az MNSZ vezető szerve volt.

12 Balog: *i. m.*, 157.

13 Nagy-Olti: *i. m.*, 339.

14 RNLHMH, fond Uniunea Populare Maghiare Comitetul Județean Odorhei, dosar 1/1946, 96–97. f.

A kommunista párt tagjai aktívan részt vettek a szervezésben, hiszen (ahogy az a jelentésükből kitűnik) az MNSZ részéről megbízott Révi Iluson kívül főleg a kommunisták végezték a propagandát. A háromszéki, csíki és marosvásárhelyi RKP 60 embert küldött, Udvarhelyről 40 elvtársat neveztek ki, így összesen 100 propagandista volt mozgósítva a kongresszus idejére.¹⁵ Ezt egészítették ki az udvarhelyi Haladó Ifjak.

A megyei kommunisták a kongresszus ideje alatt az MNSZ vezetőségével mindennap ülést tartottak különböző helyeken, és megbeszéltek a következő napi teendőket. A Százas Bizottság első napi ülésén már megtapasztalták, hogy mennyire szükség van a kongresszuson a propagandisták jelenlétére. Így 40 párttag ingyenes belépőjegyet kapott, a megmaradt 60 tag közül pedig 25 a kongresszus terme előtt, a szünetekben kijövő MNSZ-tagok között végzett felvilágosító munkát.¹⁶ A megbízottak 3 mikrofont állítottak fel 4 hangszóróval, a bemondók mellett a többi propagandista tapssal és jelszavakkal biztatta a résztvevő tömeget, úgy, hogy „az egész város zengett tőlük”.¹⁷

Minden éjjel plakátragasztás és röpcédulázás következett, amit a Haladó Ifjúság irányított. A propagandista tagokból, 3-4 fős csoportokba beosztva, 30 ember védőgárdai szolgálatot is teljesített a kongresszus ideje alatt.¹⁸

Balogh Edgár visszaemlékezésében furcsának találta, hogy mikor Székelyudvarhelyre érkezett, melléje állítottak egy brassói detektívet és egy tordai rendőrtisztet, akik a személyi védelméről feleltek, de szerinte az illetékesek inkább a reakciónak használtak.¹⁹

A kongresszus lejárta után nagy készülődés indult a vasárnapi nagygyűlés megszervezésére, amelyet a városi sportpályán tartottak. Az MNSZ vezetősége részt vett a reggeli misén, Kurkó Gyárfás székelyruhás fiatalok kíséretében érkezett a templomba, majd felvonultak a népgyűlés helyszínére. Keresztúri Antal beszámolója arról értesít, hogy a városban feszült hangulat uralkodott, sokan el is hagyták a

---

15 RNLHMH, fond Uniunea Populare Maghiare Comitetul Județean PCR Odorhei, dosar 1/1946, 99. f.

16 Uo.

17 Uo.

18 Uo.

19 Balogh: *i. m.*, 156.

települést, ugyanakkor a környező falvakból mozgósított tömeg megérkezett a felvonulásra magyar és egyházi zászlókkal, csak Kurkóék előtt vitték a román zászlót, illetve az Egyesült Nemzetek lobogóját.²⁰ Egy 400 fős, helyi iparosokból és földművesekből álló csoport érkezett a sportpályára, akik „Le Kurkóval!” jelszót kiabálták, válaszul a baloldali propaganda még hangosabban éltette a vezetőséget. A két csoport között verekedés támad, majd az eldőrdülő lövések után megközelítőleg több száz ember elhagyta a pályát.

Az ott maradt tömeg előtt felszólalt Gheorghe Vlădescu-Răcoasa nemzetiségi miniszter, majd Kurkó Gyárfás.²¹ Az MNSZ újraválasztott elnökének a beszédét félbeszakította az iparosok újbóli megjelenése, akik a Magyarországhoz való csatlakozást skandálták. A bejáratnál újabb verekedés kezdődött, amit lövöldözés követett, és még egy kézigránát is robbant.²² A zavargásokat követően, a rendőrség beavatkozásának köszönhetően, fél órán belül helyreállt a rend, és Kurkó tovább folytathatta beszédét.

Az eseményekről a megyei RKP vezetője, Csiki F. János a következőket jelentette: „A vasárnapi nagygyűlésre a falvak jobbjai elő voltak készítve, meg volt beszélve velük, hogy vasárnap reggel 7 órakor gépkocsi fog utánuk menni és csak megbízható elemek jöjjenek. Vasárnap reggel 17 gépkocsi indult ki a falvakra, melyek 450 elvtársat hoztak be. Minden gépkocsin volt egy felelős, aki el volt látva jelszavakkal, így ő kellett betanítssa az úton az elvtársaknak a jelszavakat, majd megérkezésükkor a sétatéri felelősnek kellett őket összefognia.

Vasárnap reggelre az MNSZ tiltakozására és propaganda célra a fák közé is egy mikrofont szereltem 2 hangszóróval, és a felelősökkel meg volt beszélve, hogy a propagandát vegyék át. 40 tagból álló propagandacsoport az MNSZ székháza előtt volt, akik Kurkóval vonultak be a sportpályára, hangos jelszavakkal, ahol 15-25 fős csoportokban helyezkedtek el a tömegben. A tömegpropaganda olyan erős volt, hogy a mikrofon is a tömegtől vette át az ütemet.

20 Nagy-Olti: *i. m.*, 340.

21 A nagygyűlésen részt vettek még Petru Groza miniszterelnök, Teohari Georgescu belügyminiszter és Luka László.

22 Nagy-Olti: *i. m.*, 340.; RNLHMH fond Comitetul Județean PCR Odorhei, dosar 1/1946, 99. f.

A tömeg nagy része már be volt vonulva, amikor a kisiparosok több zászlóval bevonultak. Jelszavuk: »A nép választ. Magyar kormányt akarunk, le Kurkóval!« A tribün előtt álló elvtársak hangos éljen Kurkó-t kiabáltak²³, és a csoportok a kisiparosok felé menve kizavarták őket a sportpályáról. A gyűlés folyt tovább. Később a kisiparosok a városban tüntettek és a közeli faluból bejövő embereket felbújtatva kb. 300-an újra bevonultak a pályára, ahol az elvtársaink propagandájától nem lehetett hallani az ők »Le Kurkóval!« és más jelszavaikat. A tömeg közé lövöldöztek és gránátot is dobtak. Ugyancsak ezek a reakciók a pályán levőket kintről kövekkel dobálták, a pályára bedobott köveket természetesen visszadobálták rájuk. Ezek a provokálók is el lettek takarítva a pálya környékéről. Ekkor már minden ember éljenezte Kurkót.

A végén a tömeg sorrendben felvonult a városon, megkoszorúzta az orosz hősök sírját, közben állandóan éltette Kurkót, az MNSZ-t, és annak vezetését, Gróza Pétert és annak kormányát, a Vörös Hadseereget. Így ért el a menet az MNSZ székháza elé, ahol a tömeg hatalmas tüntetésbe ment át, amit a vezetés a balkonon fogadott. Itt a tömeg kívánságára Kurkó beszédet tartott, beszédét közben a tömeg állandóan megszakította »Éljen Kurkó! Éljen Gróza! Éljen Răcoasa!« jelszavakkal. A tömeg nem akart szétoszlani, Kurkó kellett felszólítsa őket.”²⁴

Balogh Edgár szerint kétféle reakció tevékenykedett a gyűlés alatt, egyrészt a helyi iparosok, akiket a Maniu hívei biztattak, másrészt a hivatlan rendőrség, akik a lövöldözésekkel még nagyobb zűrzavart okoztak.²⁵

A zavargásokban csak néhány ember sérült meg, és az elkövetők közül csak néhányat tartóztattak le.

Ebbe a történelmi és politikai keretbe illeszkedik tehát Balázs Pál meggyilkolásának esete. A lövétei baloldali mozgalom jeles alakjáról annyit tudunk, hogy dolgozott a szentkeresztbányai vasgyárban, majd a harmincas években Brassóban, 1940 után pedig Budapesten.²⁶

23 RNLHMH fond Comitetul Județean PCR Odorhei, dosar 1/1946, 99. f.

24 Uo.

25 Balogh: *i. m.*, 160.

26 Lövétei Lázár László: Balázs Pál utca. In *Székelyszékelyföld*, 2013. július; Lázár Anna: *Dögát. Lövétei memento*. Marosvásárhely, 2016, Mentor Könyvek, 128.

A második világháború alatt hazatért Lövétére és a helyi MNSZ titkárává vált.

Meggyilkolásának körülményeiről visszaemlékezések alapján kapunk képet. Fazakas Imre, akit 18 évre ítéltek el ebben az ügyben, így emlékszik vissza a történetekre: „Nem sok közöm volt a Balázs Pál-féle gyilkossághoz. Csak annyi közöm volt Balázs Pál halálához, mint magának. Semmi. Csak annyi, hogy arra jártam. Június volt, most már örökre bevésődött az agyamba, június 30. Török Mihály komámmal mentünk felazon, 19 esztendősek voltunk. S mint ilyen fiatal, hát kíváncsi. Nagy csődületet láttunk a Bencze Rezső bodegája előtt, ott feküdt a földön Balázs Pál, akinek jól ellátták a baját. Félkönyékre támaszkodva vizet kért. Én lehajoltam, hogy felsegítsem, de nem tudott felállni. Megkérdeztem, ki verte így meg. Azt válaszolta, hogy a falu. Jól összevéresedtem, de vissza kellett tegyem.”²⁷

Elmondása alapján az említett személy kocsmájában szóváltásba keveredtek az ott ivókkal. A vita az Oroszországból hazatérő hadifoglyok körülményeiről szólt, akikről Balázs Pál kijelentette, hogy „a határnál nem kéne az orosz fogságból átengedni, sőt le kéne lőni azokat, akik rossz hírért költik a Szovjetuniónak, ez árt a kommunizmusnak, ezért nem tud itthon megfoganni, hiába vagyunk elegenden a faluba”.²⁸ Ez a kijelentés felbőszítette a jelenlévőket,²⁹ akik lökdödni kezdték őt, így megpróbált elmenekülni, de végül megfogták és hat késszúrással valaki megsebesítette. A sebesült férfit az utcára csődült emberek Székelyudvarhelyre akarták szállítani, de nem sokkal később meghalt.³⁰

Balázs Márton visszaemlékezésében arra hívta fel a figyelmet, hogy az MNSZ vasárnapi nagygyűlésére Lövétéről busszal vitték az embereket, hogy támogassák a „magyarság ügyét”. Az emberek tudatlanságát jelzi az a tény is, hogy magyar lobogókkal indultak a falubeliek a nagygyűlésre, abban reménykedve, hogy még tehetnek valamit Erdély ügyében. A hazatérő emberek viszont már csalódottan érkeztek a faluba, hiszen információkat szereztek az aktuális politikai helyzetről.

27 Lázár: *i. m.*, 77–78.

28 Uo.

29 A jelenlévők között voltak olyan személyek is, akik évek óta családi vitában álltak Balázs Pállal.

30 Lázár: *i. m.*, 77–78.

Az első busz megérkezésekor Balázs Pál várta az utasokat Bencze Rezső kocsmája előtt, hogy érdeklődjön az udvarhelyi eseményekről, viszont az indulatos emberek szóváltásba, majd verekedésbe keveredtek vele, nem sokkal később véresen feküdt a földön.³¹ A gyilkos személyét azóta sem tudták megállapítani.

Ez az ügy lehetőséget teremtett az MNSZ és az RKP számára, hogy példát statuáljon és megfélemlítse mindazokat, akik fel mernek lépni a baloldali szervezetek ellen. Beindult a propaganda-gépezet.

Már másnap statáriumot rendeltek el a hatóságok a faluban, a milícia bekísért mindenkit kihallgatásra, akinek csak a neve felmerült a gyilkossággal kapcsolatban és az őrsön addig verték őket, míg azt is bevallották, amit nem követtek el. Egyeseknek sikerült elmenekülniük, mint Mihály Domokosnak vagy (Antal) Lázár Lajosnak, az utóbbi több éven keresztül saját csúrájában élte túl az ügyet, a falu sose adta fel.³² Mások nem voltak ilyen szerencsések, és hosszú börtönövekre ítélték el ártatlanul: (Antal) Lázár János, András (Kála) Mátyás 25-25 évet, Bencze Rezső 20 évet, Demeter István, Fazakas Imre 18-18 évet, Török Mihály 15 évet, Ferencz József 10 évet, Márton István (Jula) 10 évet kapott. Ebből András Mátyás letöltött 18-at, Lázár János 20-at, Rezső meghalt a börtönben, Demeter István, Fazakas Imre 13-at, Török Mihály 10-et, Márton István és Ferencz József 7-et.³³

Az RKP megyei vezetése megkezdte Balázs Pál kultuszának a kiépítését, így cikkek jelentek meg a helyi és országos lapokban, az elkövetők ellen lejárató broszúrákat terjesztettek megyeszerte,³⁴ szemináriumokat és gyűléseket tartottak minden településen, bemutattva Balázs Pál mártírságát.

A kommunista propagandának az első színpadias lépését a Lövétén megszervezett temetés jelentette, ahol jelen voltak a székelyudvarhelyi kongresszuson résztvevő vezetők, akik gyászbeszédet mondtak, és felhívták a figyelmet a reakció elleni harcra. Az RKP jelentésében olvashatjuk, hogy a temetésre összehívták a legjobb elvtársakat, a párt egy gépkocsit küldött ki Lövétére a megyei bizottság embereivel. Ezt megelőzően már a helyszínre érkeztek a propaganda-felelősök, akik

---

31 Uo., 130.

32 Uo., 77.

33 Uo., 79.

34 Ilyen broszúra volt Kovács György író *A lövétei szégyen* című írása.

mozgósították a szentkeresztbányai és lövétei munkásságot, szétszórták a falvakban a tartománytól kapott Balázs Pál-féle röpcédulákat, előre megírták a temetés szónokainak a beszédeit, feldolgozták a pártsejtekben az elhunyt önéletrajzát.³⁵

Balogh Edgár, aki szónokként is részt vett a temetésen, így emlékszik vissza a szertartásra:

„Ott voltam a temetésén, rám hárult, hogy a kis családi ház udvarán a pap után beszéljek. Ha a *Világosságban* most nem olvasom, el is felejtettem volna, hogy a nyitott koporsónál hogyan-mit szoltam ahhoz a zúzott pofacsontú szép férfiarchoz: »Nem kaptál választ kérdésemre, Balázs Pál, arra a kérdésre, amit orgyilkosaidnak tettél haláloed előtt, hogy mi is történt Székelyudvarhelyen? Itt most könnyekkel szemünkben megadjuk neked a választ. Székelyudvarhelyen azt határoztuk, hogy jogegyenlőségünkért harcolva együtt fogunk haladni a román demokratákkal, lehetetlenné téve mindenfajta orgyilkos csoportosulást!«

Szilágyi Ignác, Udvarhely megye demokrata főispánja állott mellettem. Ötezer ember adta meg a végtisztességet, négy székely megye küldöttségei hozták koszorúikat. A gazdaközönséget ismeretlen agitátorok olyannyira szembeállították a bányászokkal, akik pedig ugyanúgy fehérharisnyások, éppen csak sisakkal fejükön vonultak fel társuk temetésére, annyira tájékozatlan volt még a falu földművessége, hogy a reakciós merényletet megakadályozni nem tudta, s most a halottas menet soraiba beállani is nehezen tudott.

Mégis, amikor látták a más falvakból ideérkezett földműves tömeget, a templom harangszavára lassan-lassan, először egyenként, aztán csoportokban rendre csatlakoztak a lövétei gazdák is. Karon vitték a meggyilkolt kisleányát a hegyi temetőbe, ahol a gyász és bűnbánat fehér és fekete színében álltak körül a friss gödröt Lövéte asszonyai. A bányászok mozsarat sütöttek el, meghajolt a vörös, a román és a magyar zászló, a szónokok a tetemrehívás, az igazságtétel ígét harsogták a halotti csöndben. A kiontott vér nemcsak a jogegyenlőségért vívott politikai harc igazát szentelte meg, hanem megpecsételte a népi egységet is. Kópogtak a göröngyök, s már döngölték is a halom fölé az itteni szokás szerint szokatlanul magas, telefonpózna nagyságú

35 RNLHMH fond Comitetul Județean PCR Odorhei, dosar 1/1946, 100. f.

keresztet. Rajta a berótt szöveg: ITT NYUGSZIK BALÁZS PÁL MEGHALT A SZABADSÁGÉRT 1946.”³⁶

A temetést követően megemlékező gyűlések sorát kezdeményezték megszerezte, így például Szentkeresztbányán, Parajdon, Udvarhelyen, ahol több százan vettek részt.

Az 1946. július 14-én tartott megyei RKP-gyűlésen Balázs Pál családjának gyűjtést szerveztek, ahol egy nap alatt 968 000 lej gyűlt össze a megyeközpontban (összehasonlításképpen: 1946-ban ebből az összegből 3 juhot lehetett vásárolni – *a szerk.*). Ezen a tanácskozáson merült fel, hogy Székelyudvarhelyen az I. számú Napköziotthon Balázs Pál névre kereszteljék, illetve különböző településeken utcákat nevezzenek el róla.³⁷ Eldöntik, hogy Balázs Pál özvegyét és árváját a városba költöztetik és a Népvédelem támogatásában részesítik.³⁸

1946. július 29-én, Udvarhelyen 50 ifjú találkozott azon a nagygyűlésen, amelynek témája feldolgozta Filimon Sârbu³⁹ és Balázs Pál életrajzát. A gyűlés alkalmával megállapították, hogy politikailag javult a hangulat, és a fiatalok megismerték a két kiemelkedő kommunista egyéniség történelmi szerepét. Ugyanazon a napon feldolgozták Lövétén 120 ifjúval, és Szentkeresztbányán 70 ifjúval a fenti programot.⁴⁰

A levéltári források arra utalnak, hogy a baloldali propaganda elérte a célját, hiszen az RKP jelentésében azt olvashatjuk, hogy „a vármegegyében nagy hír terjedt Balázs Pál temetéséről, ami tőlünk származott, így a fasiszták rejtőzködni kezdtek. Pl. Lövétén egy hétnél tovább bujkáltak az erdőben”.⁴¹

Egy hasonló beszámoló arról tájékoztat, hogy a székelyudvarhelyi nagygyűlés zavargásai, valamint a lövétei „gyalázatos” gyilkosság után

36 Balogh: *i. m.*, 160–162.

37 Augusztus 11-én Balázs Pál névre az 1. számú gyermekotthon avatták fel egy nagy ünnepély keretén belül, ahol az összes szervezetek képviselői jelen voltak, méltatva Balázs Pál demokratikus működését, fogadalmat tettek a demokrácia megerősítésére és a Groza-kormány támogatására, az ország újjáépítésére és a fasizmus teljes kiirtására. A megye nagyobb városaiban utcákat neveztek el róla, így Székelyudvarhelyen, Gyergyószentmiklóson stb.

38 RNLHMH fond Comitetul Judeţean PCR Odorhei, dosar 1/1946, 100. f.

39 Az RKP aktivistája a két világháború között, akit 1941. július 19-én végeztek ki a jilvai börtönben, szabotázs vádjával.

40 RNLHMH fond Comitetul Judeţean PCR Odorhei, dosar 2/1946, 26. f.

41 Uo., dosar 1/1946, 100. f.

következő letartóztatások és sajtókampányok sikerrel jártak, ugyanis megváltozott a megye politikai színezeete.⁴² Ehhez hozzájárult még Kurkó Gyárfás beszéde, amelyet az MNSZ székházánál tartott, miszerint „elvtársaink és a józanul gondolkodó földműves réteg hírül vitte a falvakban, hogy a Kongresszus nem adta el Erdélyt, de ugyanakkor befellegzett az itt élő magyar reakciósnak is.”⁴³ Ennek következtében tehát az ellenállás a legtöbb faluban visszahúzódott vagy elhallgatott, tagjai igyekeztek magukat igazolni és az új irányzatot követni. Ezt igazolják azok az adatok is, amelyek szerint az események hatására Szentegyháza és Lövete községekben a lakosság nagy része belépett az MNSZ-be. A beszámoló szerint viszont a reakció nem hallgatott el egészen, ha kevesebb bátorsággal és gyengébb erővel is, de igyekszik tovább vinni azt a propagandát, hogy az MNSZ vezetőségét nem a nép választotta, és hogy Erdélyt a kongresszuson eladták.

Lövétén sem csitultak a kedélyek, hiszen az 1946. augusztus 6-án megtartott nagygyűlésen az ártatlanul letartóztatott személyek hozzátartozói fordultak kegyelemért a hatóságokhoz, viszont a pártvezetőség a szabadon bocsátási kérelmeket elutasította, sőt további személyek letartóztatását követelte.⁴⁴ Az ügy a következő években zárult le, az említett nyolc ártatlan embert hosszú börtönökre ítélték el.

Összegezve: elmondhatjuk, hogy Balázs Pál meggyilkolásának ürügyét sikeresen felhasználta a baloldali propaganda, hiszen emberek ezreit félemlítették meg és állították a kommunista párt soraiba úgy, hogy közben „mártírrá” avanszálták a helyi kommunista vezért, akinek a nevét örökre beírták a kommunista hősök panteonjába.

---

42 Uo., 123–124. f.

43 Uo.

44 Uo., dosar 2/1946, 26. f.

Dr. Nagy Lajos

EMLÉKMORZSÁK
A NAGY HÁBORÚ IDEJÉBŐL

Ötven évet éltem Rétyen, amelyhez még Komolló, Bita, Egerpatak és Szacsva tartoztak. Kezdetől tudatosan arra törekedtem, hogy minél hamarabb, minél többet megtudjak az emberekről, a családokról, a térség természeti adottságairól és történelméről. Ismereteimet az első 25 évben csak a fejemben raktároztam el, mert akkor nemigen volt ajánlatos naplót vezetni, leírni vagy – uram bocsá' – éppen kommentálni az eseményeket. De azért igyekeztem néhány értelmes öregemberrel leíratni az életrajzát, főleg az első világháborús élményekre helyezve a hangsúlyt. Mindjárt a Ceaușescu bukása utáni években elkezdtem leírni az emlékeimet, később ezekre alapozva megírtam Réty, majd a szülőfalum, Nagyernye, s végül Komolló falu történetét. Legelőbb Bita történetét akartam megírni, mivel a Bitáról származó nagy képzőművész, Gy. Szabó Béla családjának története évtizedeken át izgatta a fantáziámat. De közben megtudtam, hogy Szabó István tanár úr, a falu szülötte is foglalkozik a monográfia megírásának gondolatával, így félreálltam. Az előtanulmányaim során a bitai egyházi levéltárban talált füzetet – amelyben az egykori lelkész, Demeter Antal egyebek mellett leírja a most már több mint száz évvel ezelőtti menekülés történetét – azért lemásoltam, amiből lennebb idézni fogok.

***

Az első visszaemlékezés az 1906-ban született – akkor éppen 10 éves gyermek – Benkő Kálmán, komollói lakos tollából származik, akinek az édesapját is abban az időben vitték ki a frontra. Idézem emlékeit:

„Két nap múlva el is vitték édesapámat Szerbiába. Mi édesanyámmal maradtunk. Én a marhákkal jártam, mikor egyebet nem dolgoztunk. Egy vasárnap délután a két ökröcskét összekötve vezettem a mezőre etetni. Mikor a hegytetőre kiértem, a temető mellé, hát feltűnt egy repülőgép. Mi azelőtt olyant nem láttunk, ez volt az első. Olyan nyugodtan, lassan ment,

ügylehet, nem is tudott sebesebben menni. Zágon felől jött, és Brassó felé eltűnt. Én egyedül voltam, csodálkoztam a látottakon, még lefekvéskor is. Édesanyám biztatott, hogy aludjak, mert hajnalban kell mennünk az erdőbe, Szacsvára. Hajnalban el is indultunk. Lassan, csendesen mengettek a marhák, döcögtek a szekerek a Szacsvai-patak kövein, de mire a nap feljött, kiértünk az erdőbe. Volt vagy tíz szekér. Ott aztán következett a verseny, hogy ki rakja meg hamarabb a szekeret. Aki hamar megrakta, elővette a kenyeres tarisznyát, s ha volt olyan, aki nagyon le volt maradva, annak segített, s mikor az egész kész volt, indultunk hazafelé. Mikor közeleedtünk a faluhoz, hallottuk, hogy a faluban valami rendkívüli történt, mert nagy kiabálás van. Ahogy beértünk Szacsvára, halljuk a hirdetést, hogy menekülni kell. Az oláh hadsereg betört a Bodza-szoroson, és jönnek. Volt, aki lehányta a fát a szekeréről, hogy hamarabb érjen haza, és volt, aki nem. Mi nem hánytuk le. Édesanyám egy lószekérrel elment, s én hajtottam a fásszekeret más szekerekkel együtt. Mikor hazaértünk, nagy volt a zűrzavar a faluban. Volt olyan, aki már fel volt csomagolva az induláshoz. Estefelé mi is elkészültünk az induláshoz. Elindultunk, de nagyon nehéz volt a menés, mert annyi volt a szekér, hogy alig fért az úton, kerülgetőzni nem is lehetett.

[Második nap – N. L.] Eljutottunk Baconig, ahol a falu innenső végén megálltunk, hogy a marhák pihenjenek. Mi Tódor Jánossal elmentünk a szekerektől, hogy a marhák részére gyűjtsünk ennivalót. Amíg mi távol voltunk, feltűnt egy lovascsapat, amelyről azt hittük, hogy ellenség, de szerencsére nem az volt. Az utolsó hátvédcsapat volt, és azt tanácsolták, hogy ne menjünk tovább, mert az útban utolér az ellenséges csapat, és még bajosabb lesz a megtérés. A továbbmenés is bajos lesz, mert ők robbantják fel a hidakat. Akik abban a kertben voltunk, megtértünk, és visszajöttünk.

A faluban csendesség volt. Vagy négy család volt, akik tudtak románul beszélni, vagy románnak tartották magukat. Volt vagy hat szabadságos katona, akik még a faluban voltak, de azok is fel voltak csomagolva, és a nagybátyám, Benkő Dávid szekerével, két jó lóval készen volt az indulásra. Hazaérkezésünk után nemsokára egy szakasz román huszár vonult a Réty–Sepsiszentgyörgy útszakaszon. Ezt látván a honnlévő katonák Angyalos felé elmentek. Másnap 10 óra tájt megérkeztek a gyalogos csapatok is. Nagyon sok katona jött. Letelepedtek a Füveskertbe, a Völgybe, a

Malomkertbe és a Szabó-kertbe. Vagy három nap pihentek, aztán mentek tovább. Ezekre az elsőkre nem lehetett panasz, de azután jöttek szekerekkel, és ahol nem voltak otthon, amit kaptak, mindent összeszedtek. Az ajtók ahol be voltak zárva, azokat beverték.

Az előnyomulásuk vagy négy hétig tartott, aztán egy hét alatt visszafutottak. Mikor vonultak vissza, nagyon sok szekerest vettek igénybe a csomagjuk és az összeszedett holmi elszállítására.

A visszatérők közül voltak, akik az erdőben hagyták a szekerüket, és gyalog jöttek haza, de olyanok is voltak, aki csak egy év elteltével tudtak hazajönni. Itt nálunk nem volt nagyobb harc, Brassó és Fogaras felől hallatszott az ágyúszó. Egy nap mi elmentünk pityóka szedni. Délben lehetett vagy tizenkét román huszárt látni, akik kerülték a határt. Egy és két óra közt jött három magyar huszár. Odajöttek hozzánk, és azt mondták, menjünk haza, mert ha lövöldözésre kerül a sor, meglőhetnek. Mi nem voltunk messze a falutól, hamar haza is mentünk, ők pedig megálltak a temető bokrosabb részeinél. A rétyi temetőből lövésekkel fogadták a románok a magyarokat. Időközben az országúton megérkezett egy század magyar huszár. A három jelezte, hogy a közelben románok vannak. A jelre a magyarok széjjeloszlottak, tíz-tizenöt méterre egymástól, és az egész határt átfogva vágtaiba indultak a rétyi állomásig. Ott a románok meg akarták állítani, de nem sikerült, egypár lövéssel el volt foglalva az állomás épülete. Másnap jöttek a csíki 84-es és a háromszéki 24-es honvéd ezredek, utánuk a német tüzérség, magyarokkal vegyesen. A komollói Reznek Károly főhadnagy is jött. Akkor lovak húzták az ágyúkat, a kisebbeket négy, a nagyobbakat hat ló vontatta. Megálltak a keresztútnál, elbeszélgettek az odamerészkedőkkel pár percig, és mentek tovább. Azon a napon még láttuk a komollóiak között Szabó Sándor bácsit. Többet soha.

A katonai felvonulások folytatódtak. Édesapámat Kézdivásárhelyre helyezték, hetente kétszer hadifoglyokat kísért Brassóba, mikor másod-, mikor harmadmagával, a foglyok száma szerint. Amikor tehette, hazajött, és félnap segített a munkában.

A háború folytatódott a Mărășești ütközetig, akkor békét kötöttek, és a háború az olasz fronton folytatódott. Édesapámat Fiuméba helyezték.”

***

Ugyancsak komollói személlyel, az 1894-ben született Dimény János visszaemlékezésével folytatom a sort. Őt 1914 októberében besorozták, és decemberben már az orosz frontra vitték. Legtöbbet az orosz fronton volt, de időnként, a változatosság kedvéért, az olasz frontra is átküldték. 1916-ban is innen engedték többedmagával haza szabadságra, hogy segítsenek a bőséges mezőgazdasági termés betakarításában. Ő a cséplőgéphez szegődött etetőnek, hogy némi pénzt keressen.

„Úgy emlékszem, hogy 1916 augusztus 27-én, vasárnap hazamentem édesanyámhoz tisztálkodni. És látom, hogy egy repülőgép kering Komolló fölött. Ez a repülőgép nekem nagyon gyanús volt, hisz ide a legközelebbi front is nagyon messzi volt, mit keres hát ez a repülőgép itt nálunk. Ezen az éjjel honn háltam édesanyámnál, úgy terveztük, hogy reggel korán kelek, és megyek sarjút kaszálni. El is indultam a Rétre, de amikor a vízen átmentem, hallok két ágyúdörrenést a Bodza felől. Én a politikában nagyon járatlan voltam, nem tudtam, hogy milyen a viszony a Monarchia és Románia között, és elkezdtem kaszálni. Alig kaszáltam tíz percet, hát a faluban hirdetik, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia és Románia között kitört a háború, és meneküljön mindenki. Én a kaszálást abbahagytam, és hazamentem. A cséplőgép tulajdonosa, Nika Mihály lejött, hogy valahogy segítsek a cséplőgépet az asztagok közül kihúzatni. Jött a gépész is az ökrökkel, s elrendeztük a cséplőgépet, s én hazamentem édesanyámhoz. Édesanyám sírt, én vigasztaltam. Édesanyám, ne sírjanak, maradjanak idehaza, ne meneküljenek el. Én katona vagyok, nekem mennem kell. Nem maradunk mi sem, mondta. Mindenki készül, mi is megyünk. Nem volt mit csinálni, délután elindultunk. Akkor éjjel megszálltunk az oltszemi réten a nagy szekértáborral, másnap átmentünk a Hatodon a nagybaconi ügynevezett Méheskertbe. Az úton nem lehetett tovább menni. A falunak több mint a fele visszatért. Mi, akik katonák voltunk, féltünk, nehogy fogságba essünk, de a szekereket azért hazakísértük. A román katonák már megjárták a falut, de ki is mentek, a falu üres volt.”

A szabadságon lévő katonák úgy döntöttek, hogy éjjel indulnak a Benkő Dávid szekérével vissza.

„Voltunk vagy tizenketten, ezek közül ma csak ketten élünk Szász Domokossal. Estefelé indultunk Angyalos felé. A lovas csapat előőrsei előttünk haladtak el, egy csapat lándzsás lovas Szentgyörgy felé haladt, egy másik, szintén lovas csapat Besenyőtől Angyalos felé haladt. Megvártuk, amíg elhaladtak, aztán utánuk mi is indultunk, Angyalos, Gidófalva, Kőröspatak volt az útirány. Kőröspatakon megháltunk, reggel korán a Vadason keresztül Középpajtára mentünk, innen Miklósvárra, ahol megháltunk. Másnap aztán több falun keresztül Homoród-Kőhalomba értünk. Itt már nagyon sok osztrák és német csapat volt, akik készültek a románok előnyomulását megállítani. Pár napot időztünk itt, mert nagyon nehezen lehetett vonatot kapni. Itt még újabb komollóiakkal találkoztunk, úgyhogy felszaporodtunk 18-ra. Már az ennivalónk is fogyott, úgyhogy vásároltunk egy kis bivalybornyút és egy kecskegidát, ami a menekülőknél csak teher volt, így olcsón kaptuk. Egy szász embertől kaptunk egy nagy rézüstöt, ebben készítettünk tokányt pityókával. Aztán vonatot kaptunk és meg sem álltunk Budapestig. Budapesten a Keleti pályaudvaron várt a Menekültügyi Hivatal. A Murányi utcában egy leányiskolában szállásoltak el. Itt kaptunk valami segílyt és azt a felhívást, hogy mindazon férfiak, akiknek valamilyen felmentésük van, haladéktalanul vonuljanak be a csapattestükhöz. Mi még pár napig csavarogtunk, aztán a katonarendőrség nyomására elutaztunk Prágába. Amikor megérkeztünk, annyi volt a mindenfelől bevonult katona, hogy a József-kaszárnyában még az udvaron sem volt hely. Másnap aztán egy ezer emberből álló marsbatalion, azaz menetzászlóalj indult az olasz frontra, s így hely ürült a részünkre is.”

Demeter Antal bitai lelkipásztor így örökíti meg az eseményt:

„Mint derült égből a mennykő, csapott be az újabb katasztrófa, a román csapatok a Monarchiával kötött egyezményt felrúgva, és az antant mellé csatlakozva 1916 augusztus 27-ről 28-ra virradó éjszaka betörték Erdélybe. A község lakosága augusztus 28-án szerzett tudomást a menekülési parancsról, amely szerint minden 17 és 55 év közötti személynek menekülni kellett. A parancsot megtudva, 28-án délelőtt 9 órakor félrevert harangszóval adta a lakosság tudtára a vezetőség.

A rendelet kihirdetése után leírhatatlan pánik, félelem vett erőt mindenkin. Nagy elkeseredéssel tört elő mindenki kebléből a fájdalmas sóhaj: Hát ezért kellett a székely honvédnek idegen földön véreznie több mint két év óta, hogy itthon hagyott szerettei is kivert kutya módjára, hontalanul

bujdossanak, javaikat elveszítsék, tűzhelyeik felégettessenek, becsületes életük rablók prédájává válják? Az édes szülőföld elhagyása miatti, szívet marcangoló fájdalom érzésével indult útnak augusztus 28-án délben a kis sereg. Ki mivel tudott. Volt, aki lószekérrel, mások ökor- vagy tehénfogattal. Nem tudom, mikor látlak még, drága szülőföld, vagy milyen lesz a világ, mikor ismét találkozunk. Valószínű, szörnyű élmények lesznek még, de mindig te fogsz eszembe jutni, valahányszor a szépség, a jószág utáni vágy összeszorítja szívemet” – írja az indulás pillanatáról a tiszteletes. A hosszas vándorlás leírását idősporlás miatt nem ismertetem, csak összefoglalva mondom el az események további lefolyását. Ők is a Hatodon át mennek, együtt mind, egészen Barótig. Itt valamilyen okból kétfelé váltak, egyik része Udvarhely felé menve próbált Segesvárra elérni, más részük Alsórákos-Kóhalom felé próbált eljutni ugyanide. Időközben már Bibarcfalván eltemetnek egy csecsemőt, Fehéregyházán meg a tiszteletes édesapját, Demeter Mihályt, akit már a haldoklóágyról tettek vándorszekérre. Útban a kijelölt Békéscsaba felé, Kolozsváron, a kórházban meghal Bucs Antal szabómester. A legyengült állatokból sokat el kellett kótyavetyélni. Testileg, lelkileg meggyötört, kiéhezett, vagyontalan csoport érkezett a kijelölt helyre, Békéscsabára. Erről az állapotról megint szó szerint idézem a tiszteletes urat:

„Szintiszta kálvinista községem népe, az ő munkás szorgalma, puritán egyszerűsége, takarékosága, józan élete következtében a szó szoros értelmében gazdag volt. Különösen ez évben gazdagon, rendkívül gazdagon megáldotta a jó Isten a határunkat. Csoda-e, ha most az idegenben kétségbeesve tördeli kezeit, tudván, hogy mindene megsemmisült, s keserves kegyelemkenyérre szorult az a nép, mely önerejére támaszkodva harcolta mindig az élet nehéz küzdelmeit. Rideg közönnyel találkozik itt az, aki mindig jó kedvvel adakozott és áldozott a szeretet oltárán. És kicsoda merné állítani jó lelkiismerettel, hogy azzal a napi egy korona személyenkénti segéllyel meg van mentve a romlásba kergetett székelly nép, különösen ma, amikor olyan óriási árat kell fizetni mindenért. Munkabeli keresetről lehet-e beszélni annál a négy-öt gyermekes asszonynál éppen az esztendő ezen hűvös időszakában, akinek a nap minden percét leköti a hatósági kenyérért való tolongás, egy liter tejnek a felkutatása, egy darab tűzifának a beszerzése.”

Mi történt otthon? Augusztus 29-én tizenöt főből álló román katonai járőr vonult be Bitára – tudjuk meg a leírásból –, majd utána jött egy nagyobb gyalogos csapat, s a parancsnok kihirdette a falu román uralom alá való vételét. Kineveztek egy román bojárnál valamikor kocsiskodó, románul tudó személyt bírónak. Egy kisebb számú katonai alakulat, amelyik a szérűre behordott – cséplésre váró – gabonát is őrizte, tovább is ott maradt. Az otthon maradtak később arról számoltak be, hogy semmi testi sértést nem szenvedtek. Az otthon hagyott juhokat, disznókat, majorságot megdézsmálták, a gazdtalan papi lakot teljesen kifosztották.

Október 8-án hagyták el a falut. Üldözőik az 1-es huszárok voltak. 10-én jött egy horvát ezred, amelyik pár napig pihent Bitán, majd tovább mentek. Október végén kezdtek hazaszállingózni a menekültek is, hogy birtokukba vegyék a kifosztott otthonaikat, amelyek kifosztását nem mindig lehetett a katonák számlájára írni. Házat szerencsére egyet sem gyújtottak fel a megszállók, így a hazatérteknek legalább fedél volt a fejük fölött. A búzát kicsépezték, a szétszéledt háziállatokból is sikerült néhányat befogni, így ismét reménykedve néztek az új esztendő felé.

***

Mi történt a városunkban Sepsiszentgyörgyön? Direkt leírás nem jutott a kezembe, nem kutattam, hogy ki hová menekült, és kik voltak a felmentők, de a birtokomba került Zathureczky Berta-féle „*Berta néni emlékkönyvé*”-ben találtam néhány ide vonatkozó értékes adatot.

Többek között azt, hogy október 8-án a 9. huszárezred kapitánya ezt írja be:

„1916 október hó 8-án d.e.10 h. kor Szentgyörgyre érkezésem alkalmával a szíves fogadtatásért

hálás kézcsók

Solymossy kapitány 9-dik huszárezred”

A tizedese már kissé bővebben ír:

„Gagy Albert 9. népfelk. h. huszártizedes, Marostorda Megye, Etéd, mint cesdőrsegi szolgálatra hátrahagyott parancsnok itt töltött időmet a harcjárat java közé számítom, hol a lakosság (ami ugyan kevés számban van

jelen a menekülés miatt) és a kórház felügyelősége a legnagyobb szeretettel és javaiban részesített

Balázs András	Udvarhely megye	Atyha
Márton Izrael		Sz. Oláhfalva
Demeter György	MarosTorda m.	Palotailva
Virág András		Lukafalva
Ballos Gergely	Szilágy megye	Érszentkirály
Debreczi Imre	Háromszék megye	Csomakőrös
Szirb Angyel	N. kükküllő	Kőhalom

A huszárok, kik ma élnek, a kórházra és a vezetőire áldást kérnek.”

„Inf. Tankó Menyhért 1910-béli lovas, mostan 82dik Gyalog Ezred 2. Batalion 5 század aki betegség véget elmaradt csapatjától Ugránál való Olt vizen átkelés után 1916 október 6-án. Érkeztem betegen 9-én este 5 és 6 órakor Sepszi Szentgyörgy Ferencz József közkorházhoz ahol jelentkeztem mint első magyar beteg katona ahol elfogadtak és azonnal felkaroltak és ki is gyavitata.k

Születem 1891 Udvarhely megye Szentegyházásfalva. Tankó Menyhért.”

Pár nap múlva távbeszélők pihentek meg, esetleg végezték a munkájukat, s vették igénybe a kórházi ellátást

„A m. kir. 68. hadosztály távb. osztagának a román kiverés után a városon átvonuló telefonistái hálás köszönetük emlékéül

Sepsiszentgyörgy 1916 október 13

Lahmann György polgár. Isk. tanár távirdász tizedes Budapest IV Deáktér 4

Fürst Mihály szku Újpest Petőfi utca 18 szám

Rátz József Bártfa Rákóczi U 18 sz. (Késmárk Ópiacz 59)

Lőwy Dávid távirdász Budapest IX ker Üllői út 13 II em 9 sz Ferencváros.”

Aztán egy szentgyörgyi kadét is megörökíti hazatértét.

„1916 október 15-én érkeztem szegény kirabolt városunkba, ahol kedves és régi ismerőseim oly szívesen fogadtak. Nagy Dénes kadét asp T.H. Reg. 35”

Két sebesült is beírja a nevét: Az első egy magyar katona:

„Vitos János 1914 Béli gyalogos.

Mint sebesült it voltam a Ferencz József korházban 1916 év október 19-én. Születési év 1893 Január 1-én Csik Szentgyörgyi Lakos Emlékirat Vitos János egyéntől.”

A második érdekes eset. A megszálló román katonák közül való fogoly írja saját nyelvéen.

„*Mulțumirile Mele Onoratei Doamne. Pentru Părințisia ingrijire și bună Voință Avută față de mine*

ea. Internat în acest Spital și ca Prizonier

X.18. 916. Moseonei Iwan(?) din reg 6 Teren(?) No 24”

Száz évvel ezelőtt még volt katonai lovagiasság. A visszatérő osztrák-magyar katonák hagyták felépülni a román sebesültet, s a kórházban úgy kezelték, hogy alig talál szavakat hálája kifejezésére.

A Rétyen történt eseményekről 65 évvel ezelőtt még bizalmasan elmondták nekem azt, hogy a rétyi bírót, Losonczy Andrászt a megszálló román katonák azzal vádolták, hogy elvágta a telefonkábel, és kivégezték. Az akkor 14 éves gyermek Varga Tamás azt mesélte el, hogy a tehénfogatót hajtva a megrakott szekérral egészen Jászvásárig ment, s lepakolva onnan hazahozta a fogatot. Hazafelé a parasztok ellátták takarmánnyal és élelemmel. Az egyszerű embereket még nem rontotta meg a háború, még tudták, hogy nem éhezhetnek az állatok, és az őket hajtó tizenéves fiúcska sem.

Az 1891-ben született Kovács László visszaemlékezése arra is rávilágít, mennyire szerettek volna Erdélybe kerülni és itt harcolni a más frontokra vezényelt erdélyi származású katonák az 1916-os román katonai betörés után:

„*Depner nevű ezredorvos száz ember volt, de nagyon becsületes, jó doktor, aki szívén viselte a sebesült katonák gyógyítását. Engem addig vágott, amíg egy szilánkot talált a karomban. Nagyváradon összekapcsolták a csontokat, de nem takarították le a szilánkdarabocskákat. Brassóban Depner ezredorvos úr kitakarította, és a seb begyógyult egészen.*

Ekkor kiküldtek Prágába. Ott volt a 2-es ezred pótzászszóalja. Engem beosztottak a kiképzéshez, de jártam orvosi vizsgára, ahol háromheti betegszabadságot kaptam és hazajöttem. De nem tudtam letölteni, mert a

románok betörték Erdélybe, és én is menekültem a menekülőkkal, addig, amíg visszaértem Prágába. Ott megint beosztottak a kiképzéshez. Akkor jött a 24. menetzászlóalj összeállítása, amelyik megy Erdélybe a románokkal szembe. A pótzászlóaljba sokan jelentkeztek, köztük én is. Nem akart senki lemaradni, aki lábon tudott járni. Amikor kész volt a zászlóalj, levittek, úgy hívtak egy gyakorlóteret: Invalit placc, oda, és a zászlóaljparancsnok tartott egy hatalmas lelkesítő beszédet. Akkora lelkesedést teremtett, hogy fölcsapott az égig az éljen kiáltás. Másnap jött a bevagonírozás, olyan hatalmas szerelvény állt elé, hogy elől is, hátul is két mozdony állt. Irány Erdély! De mikor elértük Prága-hofot, a szerelvény megállt, és mindenki kapott L liter rumot, kolbászt és egy fél komiszkenyeret. Amikor a vonat indult, nem Erdély volt az irány, hanem az olasz front. Megvult a nagy zavargás. Puskatussal és gyalogsági csákányokkal mind verték a vagonok oldalát, amíg a Leibaki állomásonál kiszált az egész legénység. Ne tovább, vissza Erdélybe! Isztriát védje meg az osztrák, hangzott a kiabálás.

Beözönlött a városba a cseh 99-ik ezred 24. zászlóalja. Éppen készenlétben voltak, gépfegyver tüzzel fogadtak. A miénkek, a tisztek kardot rántva, rajta fiúk, megrohmozták őket. A csehek a gépfegyvereket ott hagyták. Én is egy gépfegyverhez kerültem Zathureczki főhadnaggal. Egy gurblit utánuk eresztettem. A cseheket a kaszárnyáig kergették. Azok elrendezték magukat. Jött egy tábornok, tartott egy nagy beszédet, hogy lemegyünk a frontig, ott az ezredet kiegészítik. És onnan el fognak vinni Erdélybe. A tisztjeink is rajta voltak, hogy ott fogunk az ezredünkkel egyesülni. A századunk parancsnoka, egy kézdivásárhelyi Bors nevű azt mondta, nem megyünk, a századát felsorakoztatta, a sínre fektette, és ő feküdt elől. Órnagy úr, mehet a vonat, mi nem megyünk, itt maradunk. A legénység is kiabálta, nem megyünk. De a tábornok kijött az állomásra, több törzstisztek megint nagy buzdító beszédet tartottak. Bors főhadnagyot közrefogták, úgy beszéltek neki, és ő is beleegyezett. Az összetört vagonokat kicserélték, és újra bevagoníroztak. Elindult a szerelvényünk. Rakeknél a vasútvonal el volt bombázva, nem tudtunk tovább menni. Engem küldtek el kvártélyt csinálni. Rakek egy mezőváros volt, ott tartózkodtunk három nap. Ekkor újra vonatra és elvittek Apcsináig. Itt kivagoníroztattak. Innen által mentünk Herpelye Kozinára, itt vártuk, amíg beosztottak az ezredbe. Az ezredünknek nagy vesztesége volt.”

Jakó Dénes tiszteletes úr az év végi összegzésben így foglalja össze röviden a száz évvel ezelőtt Rétyen történetek: „...gyülekezetünket szétszórta, kit erre, kit arra földönfutóvá tett, legjobbjaink véres verejtékkel keresett munkájának gyümölcsét az ebek harmincadjára vetette. Sajnos az ellenség mellett mi magunk is ártottunk magunknak. Igen sokan voltak, akik rosszabbak voltak az ellenségnél.”

Ez az utóbbi mondat ma is nagyon megfontolandó.

A ló halála I. (1983, bronz)

Adorjáni Anna

A KÖLTÉSNET FIZIOLÓGIÁJA

– Kemény István: Lúdbőr¹ –

Számos emlékezetes esemény történt 2017-ben, amelyek hosszútávon kihatnak arra, ahogyan a világot és benne a helyünket látjuk. Egyik ilyen esemény, hogy Kemény István bevezette az irodalom mértékegységeként a lúdbőrt (lásd. *A költészet megkopasztása* című esszét). Újra lehet olvasás közben szabadon, gyermeki szívvel, eszeveszetteen lúdbőrözni, ha a helyzet úgy kívánja. Kiderült hát, hogy az irodalom minősége empirikusan, a bőrben ülő szőrtüszőhöz kapcsolódó szőremelő izom összehúzódásain mérhető. A szőremelő izmok pedig hideg inger, félelem vagy izgalom hatására húzódnak össze: így keletkezik a lúdbőr. A felborzolt szőrszálak feladata, hogy a test közelében tartsák a meleget, ilyen módon segítsék az optimális hőmérséklet fenntartását. A jó költészet tehát természetes gyógymód a megfázás ellen: nagy, megrázó versek olvasása hideg téli estékre különösen ajánlott. A jó költészet a szó szoros értelmében melegséggel tölt el. „Nem tudok ennél tárgyyszerűbb *ars poeticát* mondani. (...) Számomra csak a versírás gyakorlata létezik, ennek magva az ihlet. Célja pedig a lúdbőr.” (162.)

Kemény István a *Lúdbőr* című esszékötete válogatás az elmúlt mintegy tizenöt év esszészerű írásaiból. Bár a tematikus skála széles és az időkeret tág, a kb. nyolcvan esszé egyetlen hosszú gondolatfolyamként is olvasható. Az esszék nem elemezni akarják a múltat és a jövőt, a verseket és regényeket, kanonizált művészek alkotásait és kocsmákban, tömegközlekedésen kihallgatott beszélgetéseket, amely a témájukat adja. A szerző a velük való találkozás élményét osztja meg az olvasóval. Kézbe veszi, megszemléli, megforgatja a tárgyakat, levonja a következtetéseket, aztán visszateszi őket a helyükre. Az esszék sétára hívják az olvasót és beszélgetni akarnak vele. *A Lúdbőrt* olvasni olyan élmény, mintha a szerzővel elindulnánk Budapest utcáin

---

1 Magvető, Budapest 2017.

és szóvá tennénk mindent, bármit, ami eszünkbe jut, ami szembe jön, felborzolja a szőrszálainkat, és nem hagy hidegen. Az esszék témái komolyak, sokszor komorak, a kötet mégsem nyomasztó. Kemény István könnyed, játékos, naiv és ironikus hangon közelít a szegénységhez (pl. *Magyarország és a jövő.*), a kelet-európai értelmiségi frusztrációjához (*Az értelmiségi fölényről*), Zrínyi Miklóshoz (*Zrínyi Miklós és az üvegplafon*), Csokonaihoz (*Pár korlátozott felelősségű mondat Csokonairól*), vagy a német kultúrához (*Áramvonal*). Ez a hang nagyon hitelesen szól, és bár a témák súlyosak, nem tesz terhet az olvasó vállára. Lássuk, hogyan lehetséges ez!

A szövegek körülbelül tízpercesek. Ez alól kivételt képeznek az utolsó fejezet esszéi, amelyek kb. egy-egy oldalon foglalják össze a világirodalomnak azt az ötven alkotását, amely Kemény István lúdbőr-skáláján magas pontszámot ért el (*Ötven + 1 irodalmi pillér*). Az esszék pár perc alatt úgy repítenek át évszázadokon, korstílusokon, országokon, költői életműveken, generációkon, ideológiákon, diktatúrákon és háborúkon, mintha ez volna a legtermészetesebb dolog a világon. Kemény nem fél tömör, aforizma-szerű mondatokkal szédítően nagy tereket átszelni. „A zsarnokságnak jó fél órája vége.” (7.), írja 1989. október 23-án a borítókép kapcsán, amelyen barátaival a Parlament főbejáratának lépcsőjén ül. Aztán Magyarország megkésettségéről és a hetvenes évek dekadens hangulatáról így ír: „Valahogy megnyugtató, hogy az egész emberi civilizáció el fog pusztulni. (És három évvel utána mi is.)” (17.). „A holokauszt-tagadóról tudni kell, hogy ő is, mint minden gondolkodó ember, igyekszik megmagyarázni a világot, amelyben él, megpróbálja egyszerűvé és otthonossá tenni.”(69) Vagy így: „Fekete István parancsokat teljesített élete nagyobb részében.” (97), és „A költészet nem más, mint a szirének énekének az elmesélése.” (158.) Leveri a cölöpöket és áthidalja a távolságot: mehetünk tovább.

Miért érdemes Magyarországon maradni a '89 után született generációnak, és mire lehet ma Magyarországon ez a generáció büszke? Milyen feladata maradt még a rendszerváltó korosztálynak, mi romlott el a kilencvenes években, és ki a felelős érte? Hol a költészet helye ma? Mi az értelmiség szerepe a mai társadalomban? A szövegek másik

titka, hogy Kemény István nem dühös, nem hideg és nem objektív. A kérdések, amelyekre választ keres, zavarba ejtőek, mégsem gurul dühbe, a hangja nélkülöz minden nyelvi agressziót, a legelszomorítóbb felismeréseket, az éles kritikát is szeretettel, eleganciával fogalmazza meg. „Kicsit persze bedarált, betört a társadalom, de nem névre szólóan.” (8.) A *Lúdbőr* világa hasonlít ahhoz, amelyben élünk, csak kicsit normálisabb. Az élet akár a fikció allegóriája is lehetne. Olyan anyagból vagyunk, mint a hőseink. Olyanból, mint a kedvenc könyveink. Kemény ezekben az esszéekben megtartotta a gyermeki rácsodálkozás képességét, viszont az élettapasztalatát is, így a látvány nem tudja megtéveszteni. Kemény István mondatainak sarkában ott lapul egy buddha-mosoly.

A *Lúdbőr* esszéi politikai esszék a szó eredeti értelmében: a közélettel és annak jelenségeivel foglalkoznak. Az írások többségének a politika körébe tartozik a központi témája, még az irodalmi témájú esszéekben is megjelenik a közélet mellékszálként. Kemény Istvánt nagyon foglalkoztatja generációjának és az értelmiségnek a helye, szerepe a mai magyar társadalomban. „Mindannyian arra lettünk kiképezve kiskorunk óta, hogy le tudjuk élni az életünket egy diktatúrában.” (8.) Az esszéekben szervesen kapcsolódik egymásba az irodalom, a közelmúlt (az a történelmi tapasztalat, amelyben a rendszerváltó generáció szocializálódott), és a jelen (és ezzel szoros összefüggésben az a jövő, amely felé haladunk). Leginkább az érdekli a szerzőt, hogy hogyan egyeztethető össze egymással az egyenlőség, amelyre a szocializmus nevelte gyermekeit, és a szabadság, amely a rendszerváltással érkezett importárúként és némiképp váratlanul.

„...nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy 1945-ben Jaltában esetleg nem is csak az érdekszférákat egyeztették a győztesek, hanem (talán egy cigiszünetben?) megosztottak a szabadságon és az egyenlőségen is – szépen, testvériesen...” (182.) A szövegek bár nem adnak választ a feltett kérdésekre, nem oldják fel a dilemmákat, mégsem nyugtalanítják és hagyják kétségek közt az olvasót. A *Lúdbőr* azt üzeni, hogy lehet ma Magyarországon normálisan politikai témákról beszélni.

De normalitás ide vagy oda, az igazi mégiscsak az, ha olvasás közben a karunkra kiül a lúdbőr. Nekem ezt az élményt Kemény István kötete két ízben adta meg. Az egyik ilyen esszé az *Ilyenkor, augusztusban*. Kemény *A 22-es csapdája* iránti rajongása és az apja háborús traumája iránti tartózkodó tisztelete ellentmondásosságával valami lényegeset mutat meg az irodalom, a történelem és az emberi kapcsolatok komplex összefonódásával kapcsolatban. A fiú tapintatból titokban röhögte magát hülyére a könyvön, nehogy az apja „árulónak” tartsa. Mindeközben az apa, hogy következetes legyen háborús traumájához, titokban élvezte a tűzijátékot, amely a bombázásra kellett volna emlékeztessen. Zavarunk, elbicsakló igyekezetünk, következetlenségeink és gyáva titkaink tesznek bennünket szerethető apákká és fiúkká. A másik kedvenc esszém is (*Adalékok az élet értelméhez*) párhuzamos, de gyökeresen más világok kapcsolódásának az összetettségéről szól: adott egy zárt rendszerű kommunista diktatúra és azon belül is egy elzárt, archaikus sziget. Kemény István Kóka Rozália adatgyűjtő expedícióját a csángó falvakban 1969-ben az ugyanabban az évben esett holdra-szálláshoz hasonlítja: mindkettő egyformán ismeretlen célpont felfedezését tűzte zászlajára. Kóka Rozália gyűjtései egy, a polgári prűdéria előtti világba vezetnek, ahol a súlyos történetek – ugyan szűgyenkezés-sel vegyes nyíltsággal, de – elmondhatóak, és mi, a polgári prűdérián innen is értjük, átérezzük őket. Olyan anyagból vagyunk, mint zavarunk, elbicsakló igyekezetünk, következetlenségeink és gyáva titkaink. És ezt beszéljük el azok a történetek, amelyek nem hagyják nyugton a szőremelő izmokat.

Vár (1994, bronz)

Lakatos-Fleisz Katalin

FECSEGÉS ÉS HALLGATÁS

- Tompa Andrea: *Omerta. Hallgatások könyve*¹ -

Íme, egy újabb Kolozsvár témájú regény Tompa Andrea tollából, amely viszont, úgy tűnik, becsapja az olvasót. Hiszen az *Omerta – Hallgatások könyve* cím alatt szinte fecsegően bőbeszédű történetmeséléssel találkozunk. Ráadásul nem is egy, hanem mindjárt négy történet (négy regény?) lapul meg ebben az oldalszámaival is imponáló, nagyigényű könyvben.

Sietve meg kell jegyeznünk, épp ez a bőbeszédű, ráérősen mesélő narráció adja az erényét a könyvnek. Ez a vaskos regény ugyanis nem akar nagyotmondó, bombasztikus lenni. Habár végigvonul benne a kommunizmus minden sötét bűne: pártérdekek, egyházüldözés, kollektívizálás, blokkosítás, de mindezek mintegy háttérként, a szereplők beszédének, értelmezésének alárendelten. A hömpölygő beszédfolyam egyfajta függöny, ami meg is mutat, de el is takar.

De milyen is ez a négy főhős négy könyvében megjelenő hömpölygő beszédfolyam? Milyen nézőpontból mutatják meg a dolgokat? Különbséget kell tennünk hang, nézőpont és nyelvhasználat között. Megállapítható, hogy a regény négy könyvében bár különböző nézőpont, de egyetlen hang vonul végig. Mintha ugyanaz a ráérősen mesélő hang egységesítené mind a négy, meséjüket mondó szereplőt. Nyilván a mesélők nyelve mindegyik könyvben kissé eltér. *Kali* könyvében a széki parasztasszony ízes tájnyelve nem lehet azonos a rózsanemesítő Décsi Vilmos autodidakta „nép fiának” valamivel tanultabb, reflektáltabb nyelvével (*Vilmos könyve*). Annuska – Décsi Vilmos pártfogoltja, szeretője – a nehéz sorsú hóstáti lányka szükségszerűen naiv hangon szól (*Annuska könyve*), míg testvére, a szerzetes Eleonóra szintén naiv, egyszerű nyelvét minduntalan átjárja az egyházi kegyesség értelmezési sémája (*Eleonóra könyve*).

---

1 Jelenkor Kiadó, Budapest, 2017, 628. o.

Mind a négy szereplő esetében a beszéd elsősorban belső beszéd, önmaguknak szóló nagymonológ. A narrációs módok lehetőségeit ismerjük. Az egyes szám harmadik személyű, XY tudta..., úgy érezte... típusú narráció esetében az olvasónak az az érzése, hogy az elbeszélő mindent tud, teljes mértékben rábízhatja magát a narrátor vezetésére. Ám a narrátor mesélése mégsem *beszéd*, hanem egy elvontan lebegő *hang*, így ha a szereplőket beszélteti, akár belső beszéd erejéig, az mindig csak betoldás lehet. Az elbeszélői nézőpont és a szereplők beszéde itt elválik.

A másik lehetőség, a szereplőket közvetlenül megszólaltató narráció, amikor a nézőpont és a beszéd egybeesik. Az beszél, aki közvetlenül látja a dolgokat, nincs egy fölöttes értelmezői szűrő. Persze ez a narráció már korántsem lehet mindentudó, ám az olvasó itt épp ezt a sajátos, ha úgy tetszik, korlátozott tudást élvezheti. Ennek a helyzetnek az előnyét aknázzák ki – a mai magyar prózában meglehetősen gyakran szerepeltetett – gyerekelbeszélők, akik friss, még reflektálatlanabb világlátásukkal sokat tudnak elmondani.

Nos, az Omertában nem gyerekek a mesélők – illetve valahogy mégis azok. Abban az értelemben hasonlóak a *gyerekelbeszélőkhöz* (vigyázat, nem gyerekekhez!), hogy karikírozottak, saját nézőpontjukba zártak. Kali, a kissé faragatlan, darabos széki parasztasszony a falujában tanult sémák: a történetek és mesék által értelmezi az új, egyszerre cseléd és szerető helyzetét Décsi Vilmos házában.

„Mindég így mesélek a gazdának, végre van, ki hallgassa. Mesélek egyet, s hallgatunk egyet. Hallgatjuk a rózsákat, így mondja a gazda. Az az ő meséje biza. A csend. Sokat mind hallgat a gazda. Lehet, attól olyan ideges. Hogy ő nem tud úgy mesélni.”

A következő részben, *Vilmos könyvében* a beszéd szolamát átveszi az eddig külső nézőpontból láttatott gazda. Most ő kezd el beszélni – eddig csak róla beszéltek –, és az eddigi beszélő, Kali kerül kívülre. Vilmos könyve a legterjedelmesebb könyv a négy közül, és a nézőpontokkal való játék talán ebben a részben érvényesül a legjobban. Mire gondolunk itt? A könyv azzal indul, hogy Vilmos kertésznek a Securitate számára írásban kell összefoglalnia eddigi rózsanemesítő pályáját. Humoros helyzeteket generál, ahogy a kertész, mintegy teljességre

törekedve, a rózsanemesítés részleteit ecseteli, amikor is az elvtársak azt a saját nézőpontjuk szerint értik félre. Továbbá hasonlóan ahhoz, ahogy Kali nézőpontjában Vilmos gazda saját arcukat kap, Vilmos nézőpontjában Kali is megkapja a maga arcát – a rózsák mintájára. *„Legalább itt van ez a Kali. Nagyon okos asszony egyébként. Mint egy remontáns rózsza: erős, jó tüskés és ellenálló a betegségeknek. És éppen most remontál. Mondom is neki: – Másodszori virágzásnak eredtél te, Kali.”*

Vilmos kertész felemelkedés-történetében, a Pártba való beléptetésétől egészen a párizsi világkiállításon való részvételéig egyfajta naiv hang érvényesül saját helyzetét, valamint a rendszert illetően. Nem értelmezi, mivel úgy tűnik, nem is érti, csak elmondja az eseményeket. A Pártba való ünnepélyes felvételekor, amikor életrajzát ecsetelik, legfeljebb csodálkozni tud, honnan tudnak róla ilyen sokat, de csodálkozik azért is, mert soron kívül, előzetes tagság nélkül felvették. De mintha szándékoltan naiv lenne ez a hang, rájátszottan keveset tud. Vilmos ugyanis Jordáky Lajos bebörtönzése kapcsán sem tud többet, pedig elmondása szerint a legjobb barátja. Meglepő, hogy valaki a saját barátja bebörtönzéséről csak ennyit tudjon mondani: *„nem lehet megérteni, miért tették börtönbe.”* Legfeljebb csak találgatásokra futja: *„gondolom, ott is a magyar érdek túlzott szolgálata lehetett a baj, pedig ő aztán illegalista is volt, baloldali.”*

Persze a naiv hangot fel lehet menteni azzal, hogy olyan váratlanul történnek az események – például a magánakvaló, ám tehetséges kertész pártba való beszerzése –, hogy nincs távlat, értelmezési keret a dolgokhoz. Minden akkor, azonnal történik. Vilmos kertész ezért nem tudhatja összekapcsolni a dolgokat – például a területi autonómia kérdését, barátja bebörtönzésével – és ezt bevallja maga is. *„De isten bizony, nem érti az ember a területi autonómia dolgát se. Most akkor ki dirigál? Bukarest vagy Vásárhely?”* Ám úgy tűnik, nem is töri magát annyira a dolgok megértésével, mivel neki van egy saját világa, egy hátország, aminek a törvényeit ismeri, és számára az egyetlen kötelesség. *„Nekünk a magunk dolgával kell törődjünk”* – mondja ki egy helyütt.

Vilmos naivsága viszont jót tesz a történetnek. Ugyanis épp azért, hogy nem tudja, mi történik körülötte, mégis nagy karriert fut be – Románia és a micsurini kertészet képviselőjeként őt küldik el 1958-ban a párizsi világkiállításra –, egyfajta rokonszenves népi hőssé válik. Kis túlzással, egyfajta Ábel Amerikában, aki nem győz csodálkozni a körülötte hirtelen kitágult világon. Ami nem tagadható, próbára is teszi kissé begyöpösödött világlképét. Az olvasó számára üdítően humoros jelenetekben bővelkedik ez a rész; például, amikor Meilland személyesen kitünteti Vilmost, azonban később kiderül, hogy nem is maga Meilland, továbbá a nyelvi nehézségek leküzdése – és még sorolhatnánk.

Annuska könyve – habár nagyon ízes, az olvasó számára élvezetes nyelvet használ – nem sok újat tesz a regényhez. Önmagában nézve is kissé önisméltló, statikus. A *Vilmos könyvében* elindított mellékszál kap itt önálló hangot, Vilmos fiatal szeretője, pártfogoltja, a félárva hóstáti lányka saját története. A naiv hangnak itt nincs tétje, többletértelme, hiszen milyen hangja legyen egy mindössze tizenhét éves, életét a saját kert és a piac között élő lánynak? Annuska története valójában a „*jaj, Istenem, hogyan boldoguljon szegény lány ebben a nehéz világban*” típusú beszéd kibontása. Ugyan hellyel-közzel a társadalmi-politikai események is hangot kapnak, de a naiv hang miatt az olvasó már fel sem kapja a fejét különösebben, mikor az 1956-os házsongárdi koszorúzásról hall, vagy a kollektivizálásról a hóstáti lányok szájából.

Újszerű, az olvasót meglepő nézőponttal szolgál viszont a regény utolsó része, *Eleonóra könyve*. Ebben a könyvben is megvan a kapcsolat, a folytonosság az előző, *Annuska könyvével*, mivel Eleonóra nem más, mint Annuska Rózsika néven emlegetett testvérnénje, akit a kommunista rendszer koholt vádak alapján tíz év börtönre ítélt. Eleonóra ugyanis szerzetes (neve fogadalmi név), a rezsim egyházüldözésének egyik áldozata. Az ő saját, egyéni beszédmódja, amivel a világhoz viszonyul a római katolikus egyház kegyességi nyelve. A hit nyelvének a hatalom nyelvével való összeütközése – mint nyelvek eltérése – ugyan még egy csipetnyi humort is magában foglal, egészében mégis mellbe-

vágó. Mint szabadulásának napján a szekuritátés tiszttel való párbeszéd:

- „ – *Ki szervezett be? – faggat.*
- *Engem csakis Jézus hívott – felelem neki.*
- *Hogy hívott?*
- *Nevemem szólított.*
- *Azt mondta neked, hogy Butyka Rózsa...*
- *Róza...*
- *Gyere, és kövess engem.*
- *Igen.*
- *Név szerint?*
- *Név szerint.*
- *Mentél az utcán és megszólított?*
- *Éppen úgy.*
- *Te hülyének nézel engem?*”

Eleonóra könyvében derül fény arra is, honnan az *Omerta* címe a regénynek. A hallgatás parancsa ez, amit minden elítéltnek alá kellett írnia szabadulása napján. Csakis letartóztatásának indokait és szabadulásának körülményeit mesélheti el tehát Eleonóra nővér. (Előbbi esetben már amúgy is megszegi az omertát.) Ami bent, a börtönben történt, arról nem beszélhet. Ami lényeges, arról hallgatni kell. A hallgatás ellensúlyozásaként viszont meglehetősen bőbeszédűen, az előző három könyvhöz hasonlóan szinte fecsegően meséli szabadulása utáni időszakát. Beilleszkedését az időközben férjhez ment Annus családjába, a munka világába, valamint felkutatását a többi kiszabadult nővértársának. Üdítő ebben a részben (is), hogy a súlyos mondanivaló nem szorítja ki a hétköznapiakat, a mindennapok apró-cseprő eseményeinek fontosságát. Eleonóra nővér testi elesettsége könyvében ugyanolyan súlyú, mint a társadalmi-politikai mondanivaló. (Sőt, meghatóan gyerekes az a jelenet, amikor a nővér saját maga számára ortopéd cipőt csen el egy áruházból.)

A négy történetet nem zárja le saját beszédfolyamuk berekesztése. A regény legvégén található a szereplők élettörténetét lezáró rövid

összefoglalások erről tanúskodnak. Miért van szükség ezekre a formális lezárásokra? – kérdezhetnénk. Mert az áradó beszéd nem ad és adott elég helyet a történetnek? És az olvasó is szomjazza időközben megismert hősök sorsának alakulását? Lehet, hogy ezekről van szó.

Holdfogyatkozás (1984, bronz)

Zsidó Ferenc

VÁLASZTOTT ÉLETEK¹

– Tamás Kincső: Módos asszony üres kézzel –

Tamás Kincső regénye² újabb eklatáns példája annak, hogy nincsenek általános érvényű igazságok, csak egyszemélyesek, ezek pedig alig-alig érintkeznek, inkább kizárják egymást. A *Módos asszony üres kézzel* azt mutatja meg, hogyan fut zátonyra a legelszántabb szeretet is, ha hiányzik az empátia, egymás világa elfogadásának képessége. Ugyanakkor relativizálja a szülőföld-mítoszt, azt sugallva, hogy talán nem egészen ördögtől való dolog, ha valaki új hazában, új társadalmi közegben keresi boldogulását. A könyv a szülő-gyermek kapcsolat rákfenéit is bemutatja, mindezt egy alig nyolc napot magába foglaló amerikai történet keretein belül.

A könyvet a három főszereplő váltakozó, egymástól független, de ugyanazt a történetet körüljáró, átértelmező monológja alkotja.

Sára, a hatvanas éveiben járó székely asszony kimegy Amerikába a 10 éve nem látott Csabikájához, akitől nem békében vált el. Haza akarja hozni, fia életének részleteit meg is tervezte már: bennvaló van a faluban, a szomszédnak, Palinak panziója van, a fogorvossal együttműködve beindítanák a fogászati turizmust. Vérmes reményekkel száll fel a repülőre, viszi, amit vihet magával Székelyföldről: házi szőttest és zakuszkát.

Otthon hagyja a férjét, Józsit, aki a kollektív idején gépész volt, a rendszerváltás után földművessé vedlett, de sosem tetszett neki ez az életforma, így hát elzüllött.

Sárát megérkezésekor eléggé sokkolja fia helyzete: „Gyerek? Feleség? Egyikről sem tudtunk.” Magas szinten űzi az érzelmi zsarolást, próbálja a fiát megfogni: hogy például az apja miatta iszik, hogy a nagymama abba halt bele, hogy ő elhagyta a szülőföldjét, hogy ők szülőként mennyit gürcöltek az egyetem miatt, ő viszont abbahagyta a tanulmányait, s hogy az ideutazásra is elköltötte a fél vagyonát...

1 A szerző a kritikát az NKA Schöpflin Aladár ösztöndíjas programjának keretében írta.

2 Mentor Könyvek, Marosvásárhely, 2017.

Eközben az otthon maradt Józsi kissé felszusszan, örül, hogy nem szekálják, végre úgy élhet, ahogy akar. Felesége a cigaretta és sör adagját szigorúan megszabja (erre elsősorban azért van szükség, mert Józsi cukorbeteg), de némi plusz pálinkához sikerül hozzájutnia. Betegsége miatt egyébként betegnyugdíjas (felesége szerint azóta: „csak a tévé s a heverés”).

Falusi viszonylatban nonkonformistának nevezhető, a közösség kereteit szűknek találja. „Nálunkfelé szombaton fürödnek a népek. Szombat este, hogy vasárnap a templomba tisztán ülhessenek be, ünneplő ruhában. Na, de én nem járok templomba. Akkor fürdök, amikor akarok.”

Monológjaiból az is kiderül, nincs érdemi kapcsolat köztük, bezárkózva, elhidegülten élnek: „Nekem nincs feleségem. (...) Az nem feleség, aki nem a férjével hál.” Az alkoholgözös férfi megvetően nyilatkozik Sáráról, tervét sem sokra tartja: „Megnézem én, hogy mikor jön haza a fia, hogy a tehén seggét bújja. Asszonyok. Sötétítő s függöny. Az.”

Csaba örül is meg nem is az anyjának. Megszökött előle, mert nem akarta azt az életet élni, amit rákényszerített. Most próbálja bizonygatni neki, hogy jól érzi magát választott hazájában: „Itt van az én szabadságom. Ilyen jól nem éltem soha.” Csaba és Margaret története tipikus bevándorlós sztori: a munkahelyen (vendéglátózás) megismerkedtek, aztán a lány felajánlotta, hogy vegye feleségül, ha amerikai állampolgárságot akar – az apja is így szerezte meg. „Strapabíró kis nő, derűs, tetszik.”, mondja Csaba róla, az anyjának azonban antipatikus: „Mondom Csabinak, nem lesz ennek jó vége, mert ez a nő nem csinál semmit. (...) Csak vásárol, tévét néz és cigarettázik.”

Csaba így szorult helyzetbe kerül: „Nehéz két nővel egy fedél alatt, sok is már.” „Anyám hazautazik, véget ér a nyomott hangulat.” Később ezt így variálja: „Elegem van. Meguntam a fejével gondolkodni, hogy mit szól ehhez, mit szól ahhoz.” „Margaretnek elege van anyámból. (...) Tevékeny, aktív nő, de most nem leli a helyét.”

Sára amolyan matrónatípus, aki megszokta, hogy ő irányítja a dolgokat, és nehezen emészti meg, ha valami nem úgy történik, ahogy ő elképzelte. Próbálja előadni, hogy a panzió, s hogy ott Csaba feleségének is állása lehetne, de a fiatalok nem lelkesednek. Amikor felismeri, hogy terve füstbe ment, csalódott és sértődött, de pragmati-

kus lénye máris módosít az elképzeléseken: „Eladom a templomkerti bennvalót, s a pénzt elküldöm Csabinak.”

Csaba próbálja megmutatni anyjának Amerika szépségeit, de az kevésbé érdeklődő, például elutaznak Margaret szüleihez (maga a látogatás nem tesz hozzá érdemben a könyv cselekményéhez, inkább csak a *coloure locale* megteremtése szempontjából izgalmas). Az út során mesélik el, hogy a tengerparton esküdtek meg (mint a pogányok, gondolja az anyja). Csaba feketén dolgozik. Kábítószereszik. (Már otthon, Székelyföldön kipróbálta, Amerikában rendszeresen azzal dobja fel a kedvét. Teherbe esése előtt Margaret is. Ő most beéri pár szál cigarettával. Margaret szüleihez utazva, közös megegyezéssel elszívznak egy utolsó hasist, és Csaba is búcsút int a narkónak: így komolyodik, készülvén az apaszerepre).

Margaret apja magyar, így Sára tud értekezni vele, viszont Margaret olykor tüntetően ki akarja zárni anyósát a társalgásból, és angolul szól Csabához. (Érdekes lenne, és a könyv többszólamúságát tovább erősítené, ha Margaret tört magyarságú monológjait is olvashatnánk).

Margaret szülei is felajánlják, hogy a baba születése után odaköltözhetnek, Sára is ugyanezt szajkózza, a fiatalok azonban döntenek: egyikükből sem kérnek. „Saját étteremről álmodom”, mondja Csaba. „Nem vágyom a tehenekre. Dacia kipufogóra.” „Nem a mi dombjaink, a Kárpátok a világ közepe.”

„Mindenki maga választ életet”, összegzi beszélgetésüket Margaret anyja, és ez akár a könyv sommája is lehetne. Sára rájön, hogy illúziókat kergetett, s most, amikor azokat szertefoszlani látja, dühében mindenkit vádol, önmagát és fiát kivéve: „Az én fiam udvarias, tisztelettudó gyerek volt. Amerika megváltoztatta.”

Az utolsó napokban egyre sértődöttebb, a fiatalok pedig egyre feszélyezettebbek, így szinte megváltásként érkezik a hír, hogy Józsiit kómában találták meg az útszélen. A hírtől Sára letargiába esik – mert hát, ugye, mit szól a falu –, aztán önsajnálata: „Azt se bánám, ha lezuhannék. Hazaérek, csak a baj. Rám már semmi jó nem vár.” Kéthetesre tervezett látogatását megrövidítve hazarepül.

Józsi szerint felesége egy „zsarnok sárkány” és most kihasználja a szabadságot. Még a füves cigit is kipróbálja: „Hogy az istenben maradt ki az életemből?” Egy hétig kedve szerint él – és úgy is végzi: részegen,

az árokparton: hipotermia, alkoholféregzés, sokk a magas vércukortól. Amire Sára hazarepül Amerikából, az orvosok csak a halál beálltát tudják közölni vele. A sors iróniája: Sára a fiát akarja „megmenteni”, pedig saját házasságát kellett volna. (Amint a házastársak monológjaiból kiderül, egyvalami közös bennük: a frusztráció, amiért Csaba Amerikába emigrált: „fiunk megszökött a jóból... a fél falu rajtunk röhög”.)

A szerző jól kiaknázza a monológokban rejlő lehetőségeket. Több eseményt, képet láttat mindhármuk szemszögéből (pl. disznóvágás) és jól megfigyelhetők a hangsúlyeltolódások, a másféle interpretálás, az egymás mellett való elbeszélés, félreértés/félremagyarázás. A könyv ugyanakkor a monológ, mint beszédforma korlátait is megmutatja: primér információk közlésére nem mindig alkalmas.

Megjegyzendő még, hogy a Csaba-monológok olykor kevésbé sikerültek és hitelesek, mint a Sára- és Józsi-monológok (talán kissé nőiesek?)

Csaba minduntalan összehasonlítja a székelyföldi életformát az amerikaival – és az utóbbit rendre vonzóbbnak találja. Például a nők viszonylatában: „Életük fele főzéssel, mosogatással telik. Amerikában egy anya sétálni jár a gyerekével a parkba...”

Egyik állítása az, hogy szereti Amerikát, s egy porcikája se kíván hazamenni, ugyanakkor sokat nosztalgiazik: „Meglehet, többé az életben nem látok platnin sült síklisztból készült puliszkát.” Máshol efféle elmarasztaló kritikát fogalmaz meg a székelységről: „A székely olyan, hogy minden kell neki, amit az Isten ingyen ad.” Igen, elég lesújtó a könyv székely faluképe – ebben érdekes módon nagyfokú egyezést mutat a három monológ. Előregedésről, a hagyományok kiveszéséről, züllésről olvashatunk. Józsi a maga delírium tremensével szinte kiemelkedik a hétköznapokból, de neki is vannak efféle magvas megállapításai, hogy: „Sok a cigány, sok a lopás a faluban, elintézte a kormány a segélyekkel. (...) Népszámláláskor mind magyar az egész. Ilyent nem baszott a világ: a községben hét cigány van.”

A könyv nem akar megoldani semmit helyettünk, csak felvillant problémahelyzeteket: ezek részint családiak (szülő-gyerek, férj-feleség), részint kisközösségiak, részint egyetemesek. Az emigráció, a vendégmunkás-lét Székelyföldet régóta sorvasztja, ezért elsősorban magunk vagyunk felelősek, sugallja a könyv. A hagyományt össze kellene

egyeztetni a modernitással és olyan alternatívát kínálni, ami a felnövő nemzedékeknek is vállalható életmodellt jelenthet. A könyv nem „hal bele” ezekbe a társadalmi problémákba, nem egy önsajnáló, porlik mint a szikla-típusú narratíva ez, a szerző tudatosan változatos világnézeti és nyelvi eszköztárral operál. Például van egy erőteljesen erotikus vonal, ami Csaba monológjaiban jelenik meg, eléggé szókimondó módon: „prémium zuhany – szopással”.

A cím arra utal, hogy ez a könyv inkább Sára története. És valóban, a protagonista mintha ő lenne, de aztán az események meghaladják, csak sodródik az árral. Szeretetet és empátiát kellett volna hoznia Amerikába (és azt kellett volna hagynia otthon is), ehelyett csak fixa ideái irányították. Végül elsősorban önmaga és férje lett eme fixa ideák áldozata, a fiuk kapott még egy esélyt. Vagy számára is csak egy fixa idea, hogy Amerikában jobb, mint Székelyföldön?

Labirintus (1985, bronz)

Lőrinczi Dénes

A PROPAGANDAGÉPEZET HATÁSAI MAGYARORSZÁGON A NAGY HÁBORÚ IDEJÉN

2016 januárjában került sor Budapesten az Országos Széchényi Könyvtárban arra az első világháborús interdiszciplináris konferenciára, amelynek keretében a „Nagy Háború” hátországi propagandájáról, annak formáiról és időszerű változásairól, tendenciáiról tartottak előadásokat a többségében magyar történészek. A háború kitörésével a propaganda széles területen kezdett működni, ennek számos eszközt, módozatát ismerteti a könyv¹. A téma négy nagy fejezetre osztva kerül kifejtésre: *Propaganda és alakváltozatai; Sajtó és sajtóirányítás; Irodalom és háború; Művészet és vizuális kultúra*. A könyvborítón egy 1914-es Európát ábrázoló karikatúra látható, melyen a Központi Hatalmak (még) magabiztosan néznek szembe ellenfeleikkel.

Az első világháborúban részt vevő országok vezetői igyekeztek meggyőzni állampolgáraikat (főleg a háború első éveiben), hogy országuk jogosan lépett be a háborúba, az igazság az oldalukon áll. Ez nemcsak a katonák, de a hátország civiljeinek meggyőzésében is fontos volt. Az előszóban a szerkesztők szólnak arról, hogy „ez a háború a modern történelem első totális háborúja”, mely nem valósulhatott volna meg anélkül, hogy e vállalkozásnak ne lett volna erős társadalmi támogatása, ugyanis nemcsak a fronton, hanem a hátországban is szükség volt a helyállásra, a hadi, ruházati és élelmezési termékek előállítására során.

Konferenciaköszöntő gondolataként Gróh Gáspár rávilágít, hogy a hadüzenetek elküldése és a harcra való készülődés a 19. századi „nemzet-eszme, a historizmus és a romantika hős-kultuszának” a hozadéka. Mindezen irányzatok – Gróh Gáspár szerint – akaratlanul is a militarizmusnak biztosítottak hátszelet. Az idealizált hős szerepében masírozó bakák és a 20. századi modern fegyverek találkozására,

1 Szerk. Ifj. Bertényi Iván, Boka László, Katona Anikó: *Propaganda – politikai, hétköznapi és magas kultúra, művészet és média a Nagy Háborúban*. Budapest, 2016, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest. 10. o.

iszonyú következményeire 1914-ben került sor, rádöbbenve a tömeget arra, hogy az új világ harcterein a modern fegyverek (golyószórók, mustárgáz, tankok, stb.) elenyésző jelentőségűvé tették a hősi cselekedet és az egyéni kiválóságot.²

A propaganda és alakváltozatai néven jelölt kategóriában az első tanulmány Romsics Ignác írása. Ismerteti, hogyan viszonyultak a Nagy Háborúhoz különböző történészek a 20. század második felétől, valamint hogyan nyúlnak a visszaemlékezésekhez a benne részt vett országok az elmúlt harminc évben. Kiemelte, hogy az 1918 utáni „években a történetírás elsősorban a felelősöket kereste, és – csodálatos módon – egyik nemzet történészei sem a maguk, hanem rendszerint a volt ellenfél politikusaiban találták meg a vétkeseket.” A történészek mind-mind különböző megközelítésekből keresték a háború kitörésének okát. Ez a tanulmányrész útmutató lehet azok számára, akik jobb betekintést szeretnének nyerni abba, hogy a 20. század elején milyen tényezők hatására robbanhatott ki az első világháború, amelyik aztán maga után vonta a második világháborút is. Romsics Ignác említ olyan eseteket is, amikor (például a franciáknál) nem az 1871-es elzászi területekre vonatkozó revansista szónoklatokkal kívánták feltüzelní a katonákat, hanem egyszerűen az alkoholt vették igénybe erre a célra, főleg bevagoníroztatáskor, vagy az ütközetek előtt. Ditróból egy olyan nótát idéz 1914-ből, ami nem annyira a közismert lelkesedésről, hanem inkább az aggodalomról szólt. A szembenálló felek katonái nem céltudatosan gyűlöltek egymást, parancsra cselekedtek, és az elfásulttá, közömbössé vált katonák számára a propaganda nem minden esetben tudta kellőképpen diabolizálni az ellenségképet. Jó példa az ellenségkép módosulására a 2005-ben elkészült *Fegyverszünet karácsonyra* című filmdráma is, ahol a nyugati fronton harcoló német, és a velük szemben álló antant szövetséges katonák karácsonyra letették a fegyvert, sőt előbújtak árkaikból, és rövid békés beszélgetésre, cigarettacserére is sor került.

Z. Karvalics László *Nagy Háború és propaganda: a diskurzusfejlődés néhány iránya* című tanulmánya számos olyan kérdést tesz fel, amely a kor propagandájának eszközeivel, a propaganda tartalmának csomagolásával foglalkozik: „szűk témákról is számtalan kombinációban

születhet szintetizáló, igényes mű.”³ Írása végén kitér arra, hogy a hátorszáiban az élelmiszerek minősége gyengült – mivel a frontkatonáknak juttatták a legtáplálóbb élelmeket –, ezért új szakácsstrükkökkel próbálták meggyőzni a háziasszonyokat, hogy például a korábban mellőzött állati bentsőségeket hogyan dolgozzák fel, hogyan lehet a rosszabb minőségű ételekből is „versenyképes” és tápláló ételleket készíteni.⁴

Az interdiszciplináris konferencia szlovák előadójaként Roman Holec a propaganda kisebbségi szerepéről értekezett, amely kihatással volt a szlovák és cseh magyarellenes sztereotípiák kialakulásában.

A hátország és egyáltalán a tömegek meggyőzésére különösen az atrocitás-propagandát használták fel. A pszichológiai hadviselés egyik leghatékonyabbnak tartott formájára – Polmann Ferenc szerint – azért volt szükség, hogy az ellenséggel szembeni gyűlöletet felszítsák, a saját lakosságukat meggyőzzék arról, hogy igazságos háborúban vesznek részt, a még semleges államokat bevonják a saját oldalukon a harcokba, a meglévő szövetségeiket támogatását pedig továbbra is fenntartsák.

A propaganda egy másik arcát ismerteti Székely Tamás, aki írásában kiemeli, hogy a szövetséges országok bemutatása elengedhetetlen volt a „nem vagyunk egyedül” érzés kialakításában. A szövetségesek közti hasonló vonások hangsúlyozása megerősítette azt az érzést, hogy „magunkfajta” népről van szó, míg „a különbségek rendszerint különleges és egzotikus színben tűntek fel, értékesnek és érdekesnek mutatva be a szövetséges országok társadalmát és kultúráját”.⁵ A propagandában a legnagyobb szerep – a terek, utcák elnevezése mellett – a sajtóorgánumnak jutott, melyek sokszor a szövetséges uralkodók heroikus voltának ecsetelésével próbálták hatni az olvasóközönségre.

Szoleczky Emese kutatása a fővárosban kialakított pasaréti lövészárók mint látványelem szerepéről informál, hangsúlyozva, hogy a budapestiek s általában az olvasóközönség számára miért volt szüksé-

---

3 I. m. 47. o.

4 I. m. 53. o.

5 I. m. 88. o.

ges a lövészárók közelsége, milyen célt szolgált a háborús propagandában.

A frontharcok elkerülhetetlen velejárója a gyilkolás. A „ne ölj!” bibliai parancs felfüggesztésén, de ugyanakkor mégis a frontkatonák hitének megerősítésén dolgozott az egyház. Steincinger Norbert a frontkatonáknak szánt imakönyvekről ír a *Bizalommal és reménykedve fordulunk hozzád* című tanulmányában.

A *Propaganda és alakváltozatai* alcímet viselő első fejezet utolsó tanulmányaiban az egyházi támogatás mikéntjéről, az élelmiszerek és más fogyasztói termékek kiegészítőiről, pótlóiról esik szó, megemlítődnek itt a neves Dr. Oetker, a Törley és a Richter Gedeon cégek is. Elgondolkodtató adattokkal zárja a fejezetet Kovács Vilmos tanulmánya. A háború kitörésekor a katonai raktárakban és a hadseregnél 258 millió puskatöltény volt. Ez a szám 1918 végére megtriplázódott a maga 880 millió töltényével. 1914–1918 között csak a Weiss Manfred katonai gyártelepein mintegy másfél milliárd gyalogsági töltényt készítettek.⁶

A világháború kitörésekor már temérdek sajtótermék állt az olvasók rendelkezésére. A Monarchia osztrák részén a merénylet után egészen a háború végéig a teljes mértékű cenzúra volt érvényben. Magyarországon a sajtóellenőrzést számos szerv (pl. a hadsereg-főparancsnokság sajtó-hadiszállása, a közös hadügyminisztérium és a közös külügyminisztérium sajtóosztályai, a m. kir. miniszterelnökség sajtóosztálya, az egyes m. kir. szakminisztériumok stb.) végezte. A cenzúra mellett a bel- és külföldi pozitív sajtóvisszhang keltéséért a legnagyobb aktivitást a *Sajtóhadiszállás* fejtette ki a bécsi Hadfelügyeleti Hivatalon és a budapesti Hadfelügyeleti Bizottságon keresztül. 1917-re teljesedett ki hatalmas apparátusa, mely 12 csoportra oszlott.⁷ A háború után érdekes a *Budapesti Hírlap* 1920. szeptember 4-i lapszámának végkövetkeztetése: „Mennyivel kevesebbe került a propaganda, mint a hadakozás fegyverrel... és mégis mennyivel nagyobb volt a hatása! Mily nagy tanulság rejlik ebben is: a szó és a nyomtatvány ereje mennyire felülmúlja a leggyilkosabb szerszámokat is, ha népek megöléséről van szó.”⁸

---

6 I. m. 214. o.

7 I. m. 275–281. o.

8 I. m. 299. o.

A harmadik nagyobb részben az *Irodalom és háború* kapta a főszerepet. Veres Miklós Jókai Mórt és főleg *A jövő század regénye* című művét, míg Borbás Andrea Ady Endre realista és egyúttal passzív írói harcát, tevékenységét ismertette a világháborúval kapcsolatban. Ellentétben számos kortársával, *Emőd Tamás Háborús tematikájú művei a Modern Színpadon* címmel Rózsafalvi Zsuzsanna a színházi élet egy külön utas változatát mutatta be az első világháborús budapesti életben. Ugyanis a meglévő sajtócenzúra és propaganda mellett, ha árnyaltan is, de folyamatosan olyan darabokat tudtak színpadra vinni, amelyek elsősorban az egyetemes értékekről, az ellenségképről és az emberi életről való döntéshozás hatásköréről szóltak és ejtették gondolkodóba a nézőközönséget.⁹

A *Művészet és vizuális kultúra* címszó alatt összeállított tanulmányrészben a történészek különböző – művészi, propaganda, jótékony-sági – aspektusok alapján vizsgálták a fronton tudósítóként megfordult vagy a fronton ténylegesen is harcoló képzőművészek alkotásait, vagy éppenséggel a hátszországban felállított „szögelősobrok” szerepét. A könyvismertető részeként, nemcsak Murádin Jenő tanulmánya az erdélyi művészek első világháborús tapasztalatairól, hanem ifj. Bertényi Iván „szögelősobrok” című tanulmánya is külön figyelmet érdemel.

A tanulmányok sorát Samu Botond Gergő *Láncra vert gyarmatok, civakodó ebek, Szent Háború és az antant acélgyűrűje* nevű írás zárja, melyben a szerző az általános vizuális propaganda mellett felsorakoztatja az első világháború idején használt térképváltozatokat is,¹⁰ melyek egy-egy hadviselő fél érdekeit képviselték. Érdekes, hogy a demográfiai arányok bemutatásánál – a háború alatt és után is –, minden esetben a saját nemzetiségüket élénkvrös színnel emelték ki, míg a többi etnikum bemutatásakor főleg a világoskék és a világossárga árnyalatokat alkalmazták, mint kevésbé szembeszökő tónusokat.

9 I. m. 396. o.

10 Karikatúra térképek; gyarmatbirodalmi térképek; Európa nemzeti megoszlását és újrafelosztását ábrázoló térképek; villámháború általi gyors határváltozások; a békekonferenciákra készült térképek; vallási térképek stb. – I. m. 525–536. o.

OLVASÓLÁMPA

NYUSZIÉK

Ha a könyvesboltban, a polcon látom meg, teszem azt, az új kiadványok között, és futólag csak a címet olvasom el, a könyv gerincén levőt (*Nyusziék*¹), nem valószínű, hogy leveszem, és az aztán egyáltalán nem biztos, hogy kosárba is teszem. Lehet, hirtelen arra gondolok magam is akkor, mint amire a kolozsvári központi antikvárium egykori dolgozója gondolhatott a nyolcvanas évek vége felé, amikor Juhász Ferenc *Csikóellés* című verseskötetét a mezőgazdasági szakkönyvek közé helyezte, vagyis arra, hogy biztosan a gyerekkönyvek közül keveredhetett ide ez az „ismeretlen”, számomra még nem ismert Szabó Magda-könyv a „felnőtt” kiadványok közé. Noha valójában nem, mert „felnőtt” könyv, az alcímben, a borítón írja is, hogy *Naplók 1950–1958*, és Szabó Magdának ebben az időszakban keletkezett, négy füzetbe, plusz egy rövidke, pár lapos ötödikbe írt feljegyzéseit, naplójegyzeteit tartalmazza. Azonban nem könyvesboltban láttam meg a könyvet, nem valahol egy polcon, hanem kedves ismerősöm ajánlotta, mint valami ingyencséget, tudva rólam, hogy érdekelnek az ilyen „finom falatok”. És tényleg.

Nos, hogy kik is ezek a Nyusziék, és hogy miért is kerül a borítóra ez a fura cím, már a legelején kiderül. Közvetlenül a Szobotka Tiborral való házasságkötése első éveiben születnek az első naplófeljegyzések, kockás-vonalas iskolás füzetekbe, kronologikusan, tkp. a házasság és a „lángoló” szerelem első éveiben. Hogy a férj, avagy mindkettőjük számára, esetleg pusztán csak az új házások napjainak, a futó idő megörökítésére készültek-e a jegyzetek, erre is már rögtön a legelején fény derül. („Egy esztendeje írom ezt a naplót, ami nem is az, hanem a szerelmünk története.” 69. o.) Vagyis: rögzíteni mindent, vagy majdnem mindent ebből a boldogságból, a házasság legelső éveiből! Hogy ne múljon el semmi nyomtalanul! (Egyébként a férje halála utáni időszakot *Liber Mortis* címmel szintén megörökíti Szabó Magda; a két könyv szorosan össze is függ, utóbbi 2011-ben jelent meg az Európa

---

1 Szabó Magda: *Nyusziék. Naplók 1950–1958*. Budapest, 2017, Jaffa Kiadó.

Könyvkiadónál, és ennek a házasságnak/szerelemnek a férj halála utáni feljegyzéseit tartalmazza, a kettőjük közötti „beszélgetéseket”, mintegy azt is bizonyítandó, hogy a halál sem állhat az útjába egy ilyen kivételesen nagy-nagy érzelemnek). Felhőtlen öröm, boldogság, játék, viháncolás, titkos, közösen kialakított, csak egymás számára elérhető és érthető nyelv, és ennek a nyelvnek a kívülálló számára mégis „érthető” szavai, kifejezései. Innen a cím is, a közös becenév, a Nyusziék. De ige is született ebből a főnévből: nyuszizunk, nyusziztunk stb. És újabb főnév, főnévi igenév, nyilván: nyuszizás, nyuszizni stb. Ami egyszerűen a testek „beszélgetését” jelenti, ilyen finoman, bájosan, majdhogynem gyereknyelvien kifejezve, hiszen rendkívül szemérmes a szerző a feljegyzésekben („csak azért nem zuhantunk egymásba, mert délután hat volt”, „Végig érzem a bőrömön, a gerincemen, a mellemen a türelmetlenséget, hogy feküdjünk, hogy megint”, „...nem is csak a vad ölelések – minden van bennünk, dac, düh, lázadás –, hanem az utánuk jövő fellazulás, béke, álomba-olvasás”, „Folyton vadabbak vagyunk. Ma reggel, pihenten és jóllakottan, milyen rettenetes szomjúság dobott össze megint. Egy heti absztinencia, nem nekünk találták ki” „...egyszerre olyan vad erővel kezdtük kívánni egymást, hogy üvöltöni kellett volna”, „Mindig nyusziznál, pedig folyton azt csináljuk...”, „...oly hevesen örültünk újra megtalált testünknek, hogy Poc meg is sebesült...”, „Mostanában mindig lánydagit csókolod. »Olyan jó veled kotázni« – mondd”, „Ahogy befúrod az orrod a mellembe, ahogy megfogsz dagikával, s nyűgösen, éhesen megpróbálsz, nem lehetne-e mégis Archangélához közeledni”, „Tegnap megint egész nap dögönyöztük és harapdáltuk egymást. Azt mondtad, Poc táncolt, ki-be rohángált, aztán elszédült és hányt”). A Nyuszipark maga a (női) test, a nyuszitej az, ami mindent gyógyít, az egymásnak adott nevek pedig becézések, szeretet- és szerelemkifejezők ebben a féktelen, nagyszerű kétszemélyes szerelmi játékban („Óránként más nevet adsz”): Snupi, Bumszi, Nyúl, Topuka, Rubi, Pirostalpú, Sunyóka, Gilibaba, Császárfka, Gagó, Gubóka, Súlyomka, Apámja, Aranka nevű lánycica, Tündér, Tündérlány, Tündérmese-lány, Bohócka, Fövényke, Kagylóka, Daru Dénes, Csáboska, Bimbóka, Fülmilchike, Cicafülű, Bumfordi Cica, Gácsér Rudolf, Szent Nyuszi, Vörösbegy, Cinege, Cincér, Dotter Cica,

Fifi, Ciróka, Májuska, Pudlika, Fekete Pudlika, Husi, Galambfickó, Pézsmapatkány, Misike, Gyönyörke, Kis istenem, kicsinyuszi). Na és itt van Maga a Poc neve, az előbb már volt szó róla (igen: az, arra gondoltak!), a tornászó, aminek „gomb van a fején”, „a zseblámpa”; ott van aztán a topu, a megtopuztatás, „a tejgyár mögött”, meg ott vannak a „dramatizált” játékok: a Zsófi-játék, a kérdezés-játék, „Te lánycsirke vagy, Kotának hívnak. Én a sólyomszárnyammal verdesek, megfoglak a nyakadnál és felviszlek a fészkembe”. „A testi bizalmaságnak különben eljutottunk arra a fokára, amelynél nincs már nagyobb.”

Mindez az ötvenes évek légkörében, abban a fekete-fehér világban, ahol középiskolai tanárként dolgozik Sz. M., igen kevés pénzért, és korrektorként tevékenykedik, máskor munkanélküliként tengődik a férj, Sz. T. [„Annyi bajunk van, s milyen boldogok vagyunk”, „Enyém vagy. Meg tudlak vigasztalni. (Ez a legtöbb, ami történhetik egy emberrel!)]”, „Olyan undok hét jön ránk, annyi minden, de egy egészen együtt töltött nap erőt ad a további napokra”. Igaz, a külvilág ki van szinte teljesen zárva („régén összeroppantunk volna már, hogyha nem szeretnénk annyira egymást, ha nem várna otthon, a négy falunk közt, egy más, magunk-teremtette világ, s ha nem éreznénk magunkat olyan jól ebben a világban, hogy a kedvéért türelemmel és mosolyogva elviseljük még a kinti, némileg kedélytelenebb világot is”). A kétszemélyes közös játék ebben a teremtett világban az, ami segít a túlélésben, túllendít a mindenféle nehézségeken („A múltkor összeszedtük, ki mit szeret legjobban. Azt mondtad: »1. Nyuszizni, Veled. 2. Úszni, nagy vízben. 3. Enni. 4. Olvasni. 5. Utazni.« Én legjobban nyuszi után melletted husizni”).

A dikció, legalábbis az első két füzeté olyan, mint Esterházy *Egy nőjéé*. Szép, pörgő, érzékletes, árnyalt, összetett. A 3. füzettől pedig nagy-nagy zökkenés, más hang, szenvtelenebb, szikárabb, szárazabb; nem az a lelkes, mint az előző kettőben. Intrikák, szeretői viszonyok, iskola, sokkal bővebben, részletezőbben; jelzésszerűen, vázlatosabban odavetett mondatok, nincs már az a kidolgozottság, mint amott; a szép, egyenletesen áramló erő hiányzik éppen ez utóbbiakból. A régi naplók hangja már csak a részletekben jelenik meg, a férjről

is kevés, egyre kevesebb, de akkor viszont ugyanolyan hévvel. És egyre hiányosabb, lóugrásosan odavetett jegyzetek többnyire az első két füzet után, immár egészen a kötet végéig. És még egy érdekesség, amit kijegyeztem magamnak az iskolával kapcsolatosan, amire az olvasó is felkap(hat)ja a fejét (sötét ötvenes évek!): „a XIII. kerületben a lányosztály 5%-a terhes”. De a legvégére marad az igazi Sz. M.: „Ma egész nap sírtam, nem tudom, miért. Pedig milyen boldog vagyok.” (*Fekete Vince*)

MÁR MEGINT AZ „ERDÉLYI” MAGYAR IRODALOMRÓL

Íróként mindent az „indiaiségének” köszönhet – nyilatkozta tizenakárhány évvel ezelőtt Salman Rushdie, én meg azóta is azon gondolkodom (nem egyfolytában, persze), hogy vajon mire gondolhatott idézett nyilatkozatában az angol nyelven író, Angliában élő Salman Rushdie. Hiszen India mégiscsak kontinensnyi ország, több mint egymilliárd lakossal, mi lehet tehát az a specifikum, ami megkülönbözteti őt – íróként! – a többi angol nyelvű írótól?

Mindez arról jutott eszembe, hogy elolvastam Elek Tibor *Párbeszéd-ben a kortárs „erdélyi” magyar irodalommal* című interjúkötetét (Budapest, 2017, KMTG), amelyben épp az „erdélyiség”, illetve az „erdélyi” magyar íráság a legfontosabb dilemmák (figyelem: két különálló problémáról van szó!; aki nem hiszi, olvassa el a Bodor Ádámmal készült interjút!). Vagy ahogy maga Elek Tibor fogalmaz előljáróban: „Ki is számít erdélyi költőnek, írónak napjainkban? Számít-e valamilyen az ő »erdélyisége«? (...) Vannak-e az erdélyiségnek esztétikai, poétikai ismérvei?” (5. o.)

Nos, Elek interjúkötetében kategorikus választ éppúgy olvashatni („Én erdélyi magyar költő vagyok” – Király László, 127. o.; „csak magyarul író magyar költők vannak, és a jó Csokonai óta ők a szegény bolondok, Magyarországon is, ők a magyar poéták, a csak magyarul költő magyar költők” – Kovács András Ferenc, 159. o.), mint bizonytalant („Mivel az erdélyi helyzet más, mint az anyaországi, valószínűleg az erdélyi költő beszédmódja, sőt közérzete is más, mint a magyarországiaké” – Markó Béla, 115. o.). Elek Tibor – mikor a kötet végén őt hívják tetemre – szintén bizonytalan: szerinte a kérdésre (hogyan van-e

erdélyi magyar irodalom) csak paradoxonokban adható válasz: „Természetesen nincs határon túli irodalom, miközben látjuk, hogy van” (203. o.)...

Mitől tehát ez a (fogalmi) bizonytalanság bennünk? Egyáltalán: mitől „közös” egy irodalom? Elek Tibortól kölcsönözve a definíciót: a közös nyelvtől, a közös történelmi és kulturális hagyományrendszerrel (211. o.). Ha viszont ez így van, akkor máris sorolhatók a problémák. Eldönthetjük önkényesen, hogy elég a közös nyelv, de az hétszentség, hogy az amerikai Délről író Faulkner és a szudáni (angol nyelven író) Tajjib Szálih nem sorolható közös irodalomba (mert más a történelmi hagyomány). És vajon értem-e én *maradéktalanul* (!) az „egységes” magyar irodalmat? Konkrétan: a kilencvenes évek elején szinte egyszerre olvastam Grendel Lajos *Thészeusz és a fekete özvegy* című kötetét a Kundera-regényekkel, s – tetszik, nem teszük – olyasmiről volt szó ezekben a könyvekben, amihez nekem nem sok közöm lehetett (egészen pontosan: a csehszlovákiai – magyar és/vagy cseh – értelmiség útkereséséről). Megértettem-e vajon (*maradéktalanul*!) a magyar nyelven író Grendel Lajost, dekódolni tudtam-e a nyelv mögötti világot? Vagy: megértettem-e (*maradéktalanul*!) a vajdasági Danyi Zoltán *A dögeltakarító* című regényét? Értem-e Terék Anna – szintén a jugoszláv polgárháborút tematizáló – verseit? Mert ha nem értem-érezem minden rezdülését, minden utalását (miközben egy odavalósi – pusztán csak attól, mert fején történt – érti-érzi), akkor igenis beszélhetünk külön felvidéki és vajdasági irodalomról is. S hogy még bonyolultabb legyen a helyzet: vajon mit értett meg egy „nyugati” német a bánáti Herta Müllerből? Lehet, hogy – tágabb perspektívából nézve – kelet-közép-európai irodalom is van? Más-más nyelven ugyan, de közös „nyomorúsággal”? Sőt, urambocsá’ – még tágabb perspektívából nézve – közös „nyugati” irodalom is van? Csak azért, mert egy-egy szövegnek közös esztétikai, poétikai ismérvei vannak? Ez azért már durva lenne. Vagy nem? (*Lövétei Lázár László*)

Hantz Lám Irén

BÚCSÚ A CSÍKSZENTIMREI BÜDÖSTŐL

*„...Mi ez tulajdonképpen? Tó, pocsolya, barlang? Kérek pontos leírást és helyrajzi tájékoztatást. Írd meg a helynek pontos nevét és ottani szállásokat címét, mert esetleg oda is írok majd neked, és ugye bajosan címezhetném meg így: Lám Béla, a »Büdösben«, Románia.”
(Mannsberg Arvéd¹ levele, Budapest, 1968. VII. 14.)*

2017-ben viszontagságos út után érkeztünk fel a Büdösbe – hármásban Annákával². Kirándulni, gombászni nem tudok már, fáj a lábam és szédülök. Üldögélek a kertben az asztalnál, és nézelődöm. Arra gondoltam, hogy én vagyok az utolsó a családban, aki tudja ennek a háznak és a benne valóknak a történetét.

Nem mindennapi történet, ezért le kellene írni. Tíz nap alatt betelt egy nagy füzet – a leírást emlékek, tréfás kis történetek egészítik ki emberekről, állatokról.

Házat senki sem tud egyedül építeni – tartja egy mondás, és így igaz. Ez a ház is családi és baráti összefogás eredménye.

A szeretetnek sokféle megnyilvánulási formája van – egy emeletes ágy, felhasogatott aprófa, egy kép, egy terítő.

Ez az írás az alkotó szeretet története.

HOGY KERÜLT A LÁM CSALÁD A BÜDÖSBE?

Szüleim annak idején a Bucegi-be, a Fogarasi- és a Szebeni-havasokba kirándultak. Gyermekkorom nyaralásaira visszagondolva, csak a Hohe Rinnére (Szebenjuharos, Páltiniş) emlékszem, és egy kolibicaira (1943, Észak-Erdély visszacsatolása után, amikor határ választotta el Kolozsvárt a Déli-Kárpátoktól).

---

1 Lám Béla és Reményik Sándor közös jó barátja. Közgazdász és ornitológus.
2 Annaka – leányom, Hantz Anna.

Amikor a Kőkert utcában laktunk, minden vasárnap kirándultunk édesapámmal és Ilikével³ a Bükkben. Amikor a Huba vezér (George Enescu) utcába költöztünk, a Bács-torok környéke volt közelebb hozzánk, oda járogattunk. Édesanyám artrózissal szenvedett és visszeres is volt a lába. Egy alkalommal konzultációra ment Fazakas ortopéd professzorhoz, aki csíki származású lévén, ajánlotta a székelyföldi mofettákat, Tusnádót és a szentimrei Búdöst. Szüleim 1963-ben jöttek fel először. A magánvillákat államosították, működött egy kávéházi napi három étkezésre, és egy üzlet, amiben tulajdonképpen ugyanúgy semmit sem lehetett kapni, mint a városban. A telepen nem volt villany, volt ellenben egy mofetta és meleg ásványvizes kádfürdő. A víz kéntartalma miatt volt gyógyhatású.

Akkoriban az volt a kormányzat álláspontja, hogy az ország „önellátó” legyen. Fellendült a bányáipar, a balánbányai rézkitermelés, és elkezdődött a cinnobaritnak (higanyércnek) a kutatása is. Feltételezték, hogy a Búdös területén egy törésvonal mentén lencse formájában található az érc. Erre alapozták a kitermelést. Úgyahogy megcsinálták az utat, az üdülőtelep, mint olyan, megszűnt, külszíni fejtést indítottak Moldvából hozott bányászokkal, akik a szezon lejártával kirabolták a hátramaradt üres házakat.

A telep szentkirályi oldalán, ahol ma az üzlet van, működött abányavállalatnak egy kávéházi, mi is onnan vettük a kosztot. Volt a vállalatnak egy generátora, amelytől lehetett áramot kapni, de nem állandó jelleggel. A vidék szép, szelíd, Anyukának megtetszett, talán segített a mofetta is az elején, a lényeg az, hogy 1965-ben leelőlegeztek egy telket az öreg Merzától, aki azt állította, hogy az ő területét nem államosították.

Ma is csodálom azt az optimizmust és akaratot, amivel szüleim idős koruk ellenére lehetetlen körülmények között házépítésbe fogtak.

Szüleim a harmincas években Ausztriában sieltek. A búdösi házat a kitzbütcheli panziók mintájára tervezték. A menasági építőknek édesanyám nem tudott fényképet mutatni. Nézeteltérés a tető felhúzásakor lett. Az osztrák házak ereszei szélesebbek a nálunk megszokottnál. Az

---

3 Zsizsmann Ilona – osztálytársam, barátnőm.

épületeknek a tetők adják meg a jellegét. A menaságiak az Istennek sem akarták ennyire kihúzni a tetőt. Ők ilyen „csúfságot” nem csinálnak. A végén valahogy kiegyeztek, a homlokzat összhatása harmonikusra sikerült. A család örömeire 1970 őszére felépült a cseréptetővel fedett, kőalapon álló, kétszintes gerendaház a Büdösben.

A gerendaház lakhatóvá tételére ajtóra, ablakokra, bútorzatra volt szükség. 1970-től elkezdődött a családon belül és a baráti körben a belső „építés”, a berendezés beszerzése, ami tulajdonképpen mind a mai napig tart.

Az alábbiakban elmesélem a házban található érdekesebb tárgyak, faldíszek, képek, festmények történetét.

A veranda üveges ajtaján belépve, rögtön jobb kézre egy *pléh ler* található. Édesanyám hozatta fel kb. 40 évvel ezelőtt egy megépítendő kályha számára. A kályhát egy más méretű lerrel építettük meg – így ez megmaradt, de fontos funkciót tölt be napjainkban is. Ő lett a büdösi „Harács” (kolozsvári lakásunk kis kamrájának adta ezt a megnevezést egy barátom jó humorú lánya, aki a felvételi alatt nálunk lakott, mikor egyszer látta, hogy takarítok benne és rendezgetem a sorbanállásokkal szerzett tartós élelmiszert, amit sikerült „összehirácsolni” a nyolcvanas évek kolozsvári boltjaiban a család különböző tagjainak). A „Harács” „egérbiztos” – van benne liszt, cukor, makaróni, pudingpor –, a váratlanul ideérkező 1-2 napig nem hal éhen.

A jobb oldali fal mentén *felhasogatott fa, tűzgyújtó lécek* – a gondoskodó szeretet bizonyítékai. Aki elmegy, aprófával gondoskodik az utána jövőről.

Az ellentétes oldalon a XXI. század szerzeménye, a *jégszekrény* nélkülözhetetlen, különösen az utóbbi évek meleg nyarai miatt. Felhozatala annak idején az útviszonyok miatt „megért egy misét” – ahogy mondani szokás. Csoda, hogy kibírta a Volkswagen.

A kicsiszobában évekig szolgált fekvőhelyül a családtagok részére az 1930-as évekből a Lám családtól visszamaradt, világháborút, pesti ostromot átvészelt, összezsukható sodronyos pléh-támlás, ún. „cseléd-ágy”. Valami berendezéstörténeti múzeumba kellett volna adjam (ha annak idején lett volna ilyen) – a szomszédoknak szükségük volt rá, helyét egy új emeletes ágy foglalta el.

A falakon három említésre méltó tárgy látható. *Egy textília* – képzőművész nővérem, Koszinka⁴ ajándéka. *Egy panno* – 2008 karácsonyán készítettem a családunkról, *A Búdös története képekben* címmel, egyedi felvételek szüleimről, akik létrehozták ezt a házat, és az évek folyamán itt nyaraló család aprajáról és nagyjáról. *Egy könyvespolc*, három nyelvű könyveivel. Itt van édesapám, Lám Béla *A körön kívül* című regényes életrajza, magyar és német meséskönyvek azt unokáim részére, és orosz nyelvű irodalom, Goncsarov, Tolsztoj, Kuprin művei. Ezeket én olvasom. Hozzátartozik a bűdösi napokhoz, és egyben édesanyám⁵ emlékét is őrzik.

A konyharésszel kibővített nagyszoba falain is vannak kedves emlékeket idéző tárgyak, képek.

A bejárati ajtótól rögtön balra látható berámázva Samsi⁶ unokám egy rajza (6 éves lehetett, amikor készítette), különböző színű gombok különleges elrendezésben. Nővérem megállapítása szerint művészi érzékkel készült rajz – de orvos lesz belőle, nem grafikus.

Egy fenyőgyökér-kombináció és egy fenyőkéregből készített fakanál-tartó (Péter fiam alkotásai). Egyedi darabok.

Nővérem, Jeney Lám Erzsébet akvarellje – bűdösi erdőrészlet – üveg alatt, berámázva, halála után felhoztam, hogy lélekben mindig velünk legyen.

A legtarkábbak és legérdekesebb származásúak a konyhafelszerelés tárgyai. A nagy porcelántálak és egy nagy laskaszűrő a schellinbergi Klamer háztartásból valók. Anyatársam hat személyre kellett tálaljon mindennap. A család kivándorolt Németországba – a tálak és a laskaszűrő maradtak a Búdösben.

Változatos képet mutatnak az evőeszközök. Van itt az 1930-as évekből maradt alpakka villa, a moszkvai GUM-áruházból való (1965) műanyag nyelvű villák, kések, rosszul kinéző, de kellemes fogású alumínium nagykanalak. Andris⁷ vette őket egy alkalommal Borzești-en. Olyanok is szegények!

---

4 Jeney Lám Erzsébet

5 Édesanyám, Kassiad Erzsébet orosz származású.

6 Klamer Sámuel

7 Hantz András

Rendezgetés közben, 2017-ben rábukkantam egy 1930-as évekből származó rugós habverőre! Édesanyám háztartásából való – tartozott még hozzá egy sárgaréz üstöcske, ez elveszett. Nagyon megörvendtem a habverőnek, emlékeztem a fogására, magam előtt látom a készülő habot, a születésnap torták alapanyagát.

A lépcsőházban két említésre méltó tárgy van – illetőleg függ a falon. Egy *pléhből készült kürtőskalács-sütő* a '70-es évekből, a szomszédék sütőjének mintájára készítettem. Fából faragottat akkor még nem lehetett kapni. Van egy újabb, fából faragott is – Péter fiam vette. Ő tudományosan is elmélyült a kürtőskalács-problémában, könyvet is írt róla. Kisült, hogy mindenféle változata van a dorongon sütött tésztának. Nekem két-három évre volt szükségem, hogy a készítés titkait megtanuljam. Ma már az egész család süti, Heidelbergben is nagy sikere van.

Harcsafűrész. Kiment a divatból, de annak idején édesanyám sok pénzt fizetett érte. K. Gergely barátunkat 40 évvel ezelőtt úgy ismertem meg, hogy átmentem a szomszédba valakit hívni a fűrész másik oldalára, ugyanis egy ember harcsával nem fűrészelt. Gergely vállalkozott rá, hogy „besegít”, ahogy itt mondják. A fát felfűrészeltük, közös erővel a barátságot is megkötöttük sok évre.

A teraszon kapott helyet a kárpitozott kis szék háttámlával. Mondják, kényelmetlen a rajta ülőnek, kinyomja a veséjét. Én szeretem, nekem kényelmes. A történetét is ismerem. Ez is világháborút, a pesti ostromot megjárt portéka. 1945-ben nővérem, Koszinka iskolaszéke volt. A Református Leánygimnáziumban 1945 tavaszán már megindult a tanítás, csak a bútorzat volt hiányos. A tanulók otthonról kellett vigyenek maguknak széket. A nővérem az érettségi diplomával a székét is hazavihette. Most annyi fontos helyről a Büdösbe került szegény. Történetét rajtam kívül senki sem tudja. A fiatal, új tulajdonosok majd kiszuperálják. A tárgyaknak is megvan a maguk sorsa.

A KERT

Az eltelt ötven év alatt talán a kert változott leginkább. Az évek folyamán fenyőket és nyírfákat ültettünk és vágunk ki, évelő virágtövekkel díszítettük a szép kis tisztást. Annak idején édesanyám a bejárat elé 2-2 kis fenyőt ültetett. Egy-két évig szép volt, de aztán a fenyőcskék

elkezdtek nőni, míg anyuka ki nem szedte őket. Az utca felé dupla fenyősor volt, 1987-ben nővéremmel a belső sort kivágattuk, a külső soron lévő fenyőknek levágattuk a csúcsát, hogy besüssön a nap a nagyszobába. A fenyőnyírást 2-3 évenként meg kell ismételni. 2016-ban sikerült egyet megejteni. 2017-ben nem láttam szükségét.

A ház elé a szomszéd Kerekes bácsi szerzett anyukának egy kis nyírfacsemetét. Orosz nosztalgia! Ez 2000-re óriásira nőtt, és letört a csúcsa. Ki kellett vágatni. Nem akartam nyírfa nélkül maradni, de a Búdösben nagyon ritka a csemete. A végén Lacika, a juhász, aki minden héten Erdőfűléről jött a sajttal, hozott nekem egyet, és be is ásta. A Szabó úr oldalán is van két fácska. Az egyiket Tata⁸ és Samsi⁹ hozták valahonnan a Búdösből, egészen kicsike volt, most, 2017-ben 6 méter magas.

A kert harmadik nyírfácskája csak embermagasságú, nem tudom, ki hozta és ültette. Októberben mindig ide gondolok. A nyírfácskák levelei aransárgára színeződnek. A sötétzöld fenyő alapon szép lehet, de október végén soha nem sikerült feljönnöm a Búdösbe. Most, szeptemberben a levelecskék minden kis szellőre megremegnek és csillognak a napsütésben.

Édesanyám fenyőcsemetékkel ültette körül a telket. A fő ültető kunoaöcsém kollégái voltak. A fenyők gyorsan nőttek, ágaik elzárták a kilátását, a ház környéke árnyékos lett és komor külsőt kapott. Ekkor elkezdtük a sorozatos ritkítást. Kerítésoszlopok lettek belőlük és el is tüzeltük egy részüket.

A ház melletti nagy fenyő az évek során kezdett mind terebélyesebb lenni. Egyik ága már a kis szoba ablakát is eltakarta. 2010-ben vettem észre, hogy kezd kiszáradni a csúcsa. Ez a fenyő elhalásának a jele. Nem akar tovább nőni. Sok utánajárásába került, míg a végén egy szentimrei vállalkozó kivágta. Pusztá lett a hely, még nem szoktuk meg a hiányát, de látva a 2017-es vihar kárait, talán mégis jól tettük, hogy kivágattuk.

Elöl, a kert jobb oldalára Andris ültetett két ezüstoffenyőcskét. A Kismedvéből¹⁰ hoztuk őket. Az egyiket ellopták! A másikat sajnos

---

8 Tata – a nagytata Hantz András.

9 Klamer Sámuel, idősebb unokám.

10 Egy irtás családban használatos neve.

megütötte a 2017-es vihar, de él, csak a csúcsa sebesült meg. A nyugati oldalán hátul van egy mogyoróbokor, Kolozsvárról hoztuk. Szépen fejlődik, ősszel rozsdabarna lesz, de sajnos nem terem. Kanmogyoró, ahogy Hantz nagytata mondaná. Nem tudok a mogyorófákról semmit. Tényleg van termő és nem termő bokor? Akármilyen, nem vágjuk ki, mert szép és színt hoz a fenyők közé.

Hátulról egy sor 60-80 éves fenyő zárja a telket. A középső nagynak egy évben sikerült egy vállalkozó fiatalemberrel levágtatni az alsó ágait. Talán ezt a sort is meg kéne ritkítani, hogy világosabb legyen a kert. A hátsó részre is ültettünk két kis ezüstoffenyőt. A csemetéket K. Gergely erdejéből hoztuk. Az egyik csodaszép, szimmetrikus ágakkal, a másik nem akar nőni.

Az édesanyám által állíttatott WC helyén vadrózsa nő! Mi 2000-ben csináltattunk egy újat, háttal az országútnak. Tágas, elegáns. A fedelet Sami¹¹ csinálta meg a maradék linóleummal, Andris festette le spenőtzöld és türkizes színekkel – minden maradék festéket fel kell használni jelszóval.

2010-ben, márciusban jöttünk fel, a csíkszeredai piacon árultak orgonacsemetéket. Vettem egyet, és a budi sarkára ültettem, remélve, hogy majd megnő és a virágai illatozni fognak. Az orgonácskáról egy-két évig el is feledkeztem, 2016-ban látom, hogy nagyon satnya szegényke. A fenyők miatt árnyékos a hely, és nem kap elég napot. Előre ültettük a ház sarkához. 2017-re nem pusztult el, de gyengécske. Talán nem bírja a hideg teleket.

Régi fényképeken látni, hogy függőágy volt felállítva a bejárattal szemben. Unokaöcsém hozta valamikor a hetvenes évek elején. Két cövek közé feszítettük ki. A bejárattal szembeni dombon nőtt két kicsi fenyő. Alsó ágait levágtuk, a két törzset meghagytuk és hintát csináltattunk belőle. Tomi¹² rengeteget hintázott annak idején.

Virágok közül csak encián és a margaréta nő a ház körül. Egy nagy enciánbokor van a kert alsó sarkában, egy másik volt az asztal melletti nyírfa aljában. Ezt 2017-ben lekaszálták. A tűzhely melletti oldalba mi ültettünk enciánt. Megmaradtak, pedig nem a legideálisabb hely. Az enciánt nehéz gyökerestől kiszedni, és vízigényes is. A legszebb

---

11 Vejem, Klamer Samuel.

12 Klamer Thomas Áron – kisebbik unokám.

enciának a „Hiroshima”¹³ aljában, a patak közelében nőnek. Augusztus végén kék a hely.

A ház melletti margaréták kolozsvári kertemből valók. Úgy látom, itt szeretik a helyet, 2017 szeptemberében virágozva találtam őket. Említettem már, hogy 2010-ben, márciusban voltunk tatával fent a Büdösben. Krókusz és anemóna virágozik a kertben. Gyönyörű. Katri¹⁴ a nyolcvanas évek végén egy mászókát csináltatott a lányok számára. Ez később futball-kapuvá minősült a fiúknál, aztán egy évben összedől. A fiúk-lányok megnőttek, nem csináltattuk újra.

A Büdösbeli társasélet központja a külső, 2 méter hosszú asztal. Egyszerű deszkalap falábakkal. Az évek során ezeket már kétszer cseréltük, utoljára 2014-ben javítottuk. A deszkalapot linóleummal borítottuk, én erre mindig vászonterítőt tettem. Egy évben Eszter¹⁵ azzal lepett meg, hogy hozott egy szép margarétás terítőt. Biztos, Pesten vette, mert Romániában szép linóleumos asztalterítőt nem lehet kapni. Minél többen üljük körül, annál boldogabb vagyok. Ebédek, vacsorák, csendes esti kintlét helyszíne.

A telket az utca felé léckerítés védi. Betonba állított vasrudak közé kerültek a kb. 1 méter magas lécek. Két évig készült, többrendbéli vállalkozóval. Hol megloptak, hol becsaptak. A végén csak elkészült. Fáradt olajjal Andris festette le. 2017-ben kis javítást kellett rajta eszközölni.

HOVA LEHET KIRÁNDULNI A BÜDÖSBŐL?

A Kakukkhegy. A Büdös és Tusnád között fekvő 1400 méteres szubvulkán. A Büdösből indulva le kell ereszkedni a Bányapatakára, vagy meg kell kerülni ezt. Átmenve a Fekete-pusztán, egy ritkás erdőbe jutunk, ahonnan már látszik a csúcs. Én csak egyszer voltam a Kakukkhegyen egy nagyobb társasággal, egyedül meg sem kapnám az utat. Szép a kilátás onnan az egész Olt völgyére, főleg Tusnádra és a Várhegyre, de ilyen szép kilátás van a sokkal közelebbi Nagykilátóról is. A medvék miatt egyedül, de még kettesben sem ajánlatos túra.

---

13 Egy irtás neve családi használatra, a kidöntött erdő állapotára utalva.

14 Unokahúgom, Pozsony Katalin Rita.

15 Dancsulyné Fodor Eszter

A Bányapataka. Szűk, V alakú völgy. A patak nem olyan bővizű, mint a Retyezát vagy a Szebeni-havasok patakjai. Sűrű fenyőerdő borítja a völgy mindkét oldalát. Ezért a hely egy kicsit félelmetes. A felfele vezető út jobb oldalán van egy beomlott bányabejárat. Feljebb, a völgyben látható a „madártemető”, egy széndioxid-kénhidrogén gázkeverék kitörési helye – ha véletlenül túl alacsonyan repülnek felette a madarak, megöli őket a gáz. A patak bal oldalán, kb. a Büdös magasságában 2007-ben egy vihar kidöntötte az erdőt a hegyoldal jó részén. Az évek folyamán az irtás málnássá szelídült, egy időben ide jártunk málnászni. Samsi és Julia 2016-ban itt láttak medvét. Csendben mentek, a medve ijedtében két lábra állt, és elbődült. Persze, nagyon megijedtek, visszafelé vették az irányt, Samsi le is rajzolta a medvét a vendégkönyvbe. A német leánykának nagy élmény lehetett, de rosszabbra is fordulhatott volna. A Bányapatakáról meredek hegyi ösvények vezetnek fel a telepre.

A Kis- és a Nagy-Medvés. Két irtás. A „Medvés” jelzöt mi adtuk, térképen nem szerepel. A magasfeszültségű oszlopok irányába kell menni. Leereszkedünk a telepről a Nagypusztáig. A Pusztá bal sarkából egy út vezet egy erdősávon át az ún. Kis-Medvésig. Ez egy hajdani irtás sziklás hegyoldallal. A sziklák között nő a legszebb málna. Egy kedves jelenet jut eszembe, amikor Kis-Medvésre gondolok. Én Annákaival a sziklák közt málnászom, Samsi alszik egy pokrócon a málnatövek alatt (3 éves lehetett), a nagyapa őrzi Samsit, hogy el ne vigye a medve. A Nagy-Medvés tulajdonképpen a Kis-Medvés folytatása. Szentkirály felé ereszkedő meredek hegyoldalon húzódó irtás. Nagyon rég nem jártam arra, most már biztos fiatal erdő borítja.

Gesztenapuszta. Útjára rögtön a telepet jelző táblánál kell betérni, árokszerű szekérút. Annáka, Katri és Anja (az akkori finn egyetemi lektor) itt láttak medvéket. Kettőt. Az árok felett az egyik fel is állt két lábra, de úgy látszik, nem találták a három csajt veszélyesnek. A lányok szétfutottak, a medvék békésen elcammogtak a helyről. Nem tudom, Anja látott-e medvét Finnországban.

Az út kissé emelkedik, majd leereszkedik egy patak völgybe, majd ismét emelkedik és kiér a Pusztára. Itt mindig eszténa van, vigyázni kell a kutyákra. A Pusztát balról megkerülhetjük, majd egy erdősávon

átmenve szép fenyves-bükkös erdőrészhez érünk. Itt sok szép málna van, az úton gomba, gyakran szoktunk erre járni.

A Gesztenapusztához két történet kötődik, egy medvés és egy őzikés.

Itt láttam életemben először medvét a vadonban. Már visszafelé tartottunk Petivel (Péter fiam 6-8 éves lehetett), a medve keresztezte az utunkat. Kutya kergették fel a hegyoldalon. Én csak a döngő földet észleltem és a medve hátulját láttam, ahogy fut felfelé. Szerencsére Petit nem rohanták le, sem a medve, sem a kutya. Kissé megijedtünk, de olyan pillanatok alatt történt az egész, hogy nem is volt időnk felfogni a veszélyt.

Az őzikés történet már sokkal szelídebb. Délután mentünk fel hármasan: Andris, Peti és én a Pusztára tejért. Az eszténa közelébe érve egy kis fiatal őzike futott elénk, engedte magát megsimogatni, fényképezni. *Az irisórai szarvas* jutott eszembe, Áprily verse:

„Gáncsot vető boróka-rengetegben
Akadtak rá a csorda-pásztorok.”

Ezt is valahol az erdőben találták a pásztorok. Nem mindenkinek adatik meg, hogy egy versben megírt történetet eleven valóságban megláthasson!

A Nagykilátó. Környékét már szinte egészen beépítették. A kilátót már nagyon régen lebontották. A légifotózás idejében már nincs szükség háromszögelési pontokra. Most valami radarállomás van a helyén. Autóval járható út vezet fel hozzá. A radar épülete mögött megmaradt a szikla, ahonnan szép kilátás nyílik a sűrű erdővel borított völgyre és a Hargitára. Itt támadták meg Petit és Samsit a darazsak – szerencsére nem esett bajuk, noha a darázs csipése veszélyes.

ELTÉVEDÉSEK

A Büdösben nincs turistajelzés. Akik ott kirándulnak, általában „öslakók”, az újoncok szájhagyományra alapoznak. A családban három eltévedés története ismeretes.

Az egyik Andrissal történt, egy délután, a hároméves Annákaival a nyakában. Akkor még az állami villákban laktunk a telepen. Andris a házzal szembeni erdőszélre akart csak menni, de úgy elkavarodott, hogy egy adott pillanatban nem találta az irányt a telep felé. Nagyon megijedt, mert már kezdett sötétedni. Végül valami hangokat hallott,

kisült, hogy nagyon közel volt a házakhoz, de az erdőben nehéz az irányt tartani. Hazatérve persze nem szólt semmit, csak hetek múlva derült ki a történet.

A második eltévedés velem és Péter fiammal esett meg. Története a következő: járt a Büdösbe egy Herta nevű szász hölgy Kolozsvárról. Hallottuk, hogy minden évben meglátogatja a német katonák sírját. Engem különösebben nem érdekelt a dolog, nem volt időm ezzel foglalkozni, de Petinek felkeltette az érdeklődését, és egy alkalommal mi is elindultunk megkeresni a sírokat. Az útbaigazítás úgy szólt, hogy valahol a Gesztenapuszta mögött találhatóak az erdőben. Állítólag az 1944-es visszavonuláskor szakadtak le a csapattól, és itt bújkáltak. Remélték, hogy hamarosan vége lesz a háborúnak, félték feladni magukat? Nem lehet tudni. Talán lelőtték őket, talán öngyilkosok lettek. A sírok felett se kereszt, se fejfa, csak három kis halom. Peti talán írt a német hadifoglyokkal foglalkozó társaságnak valahová Németországba, de azok nem mutattak nagy érdeklődést, úgy emlékszem. Három anya évekig várhatta a fiait. Hány ilyen névtelen sír van még Erdély-szerte! Torockó határában egy honvéd sírról beszéltek az öregek. Tudtommal az is feltáratlan. A sírkereséssel úgy eltévedtünk, hogy nem találtuk meg az irányt a Gesztenapuszta felé. Végül Peti – mint a mesékben – felmászott egy fára, noha sűrű erdőben levő fenyőre nagyon nehéz felmászni, mert nincsenek alsó ágai – és meglátta, hogy nem vagyunk messze a nagy úttól, ami a Büdösbe visz. A telepre 4-5 kilométert kellett visszagyalogolnunk.

A harmadik eltévedés szintén Andrissal történt 1999 nyarán. Hatan: Andris, jómagam és a négy gyerek (Viola¹⁶, Bori¹⁷, Samsi, Tomi) elindultunk málnászni és gombászni a „Hirosima” felé. Én a gyerekekkel fenn maradtam az irtás szélén, a gombászás és málnászás csak ürügy volt egy délutáni sétára, Andris egy nagy fehér vödörrel elindult gombászni. Úgy tervezte, hogy körbejárja az irtást és visszajön értünk. Én nem izgultam, gyerek nem volt velem, majd csak hazajön, gombával vagy anélkül. Amikor már esteledett, és se híre, se hamva nem volt, kezdtem aggódni. Nem vártam rá, a gyerekekkel hazamentem. Egyszer úgy 10 óra felé betoppant, kissé elfáradva, üres vederral. Kisült, hogy

---

16 Pozsony Viola – unokahúgom.

17 Pozsony Borbála – unokahúgom.

eltévedt, nem találta meg felfelé az ösvényt, elhatározta, hogy toronyiránt elindul lefelé, valahol csak kiköt Szentimre vagy Szentkirály határában. Úgy is lett, a nagy úton aztán felvette egy autó és hazakerült. Jó, hogy 20 évvel ezelőtt még nem volt annyi medve a környéken, mint manapság.

ÁLLATOK, AKIKKEL A BÜDÖSBEN TALÁLKOZTUNK

A medvét és az őzikét már említettem. Nem meséltem a vaddisznóról, aki K. Gergely tisztása felé menet keresztezte az utunkat. Most is Péter ment elől, én utána vagy 10 méterrel, és a vaddisznó most is, akár a medve, Peti orra előtt rohant el. K. Gergely tisztásának alsó végében van egy mocsaras hely, amit nagyon szeretnek a vaddisznók.

Némelykor megjelent teljesen magányosan egy nagy, szürkésbarna vadnyuszi. 2014-ben még láttam, 2017-ben már nem jelentkezett. Elpusztult volna a nyuszi? Különben a fenyves nem a vadnyúl hazája.

Büdösi állandó kedves látogatóink a mókusok, Picur és társai. Volt esztendő, amikor három rozsdabarna és két sötétbarna mókus is jött. Végtelenül kedves kis állatok. Minden évben viszek fel diót, hol diófával rendelkező baráti adományt, hol drága dióbelet a szeredai piacról. Nem félnek az emberektől, kicsi, hideg lábacskaikkal rámásznak a kezedre és onnan veszik el a diót. Olyan is volt, hogy az asztal mellett ültem, és éreztem, hogy a mókus ráugrott a vállamra.

A telepen híre ment, hogy hozzánk járnak mókusok. Egy reggel egy férfi jelenik meg a kertben, egy kislánnyal kézenfogva, a leánykánál zsákocská néhány szem dióval. Mókust jöttek etetni. Elmagyaráztam, hogy a mókusok nem laknak nálunk, csak enni jönnek meghatározhatatlan időben, és nem hívhatom őket, mert nem hallgatnak a hívó szóra. Javasoltam, üljenek le a kertben, és várjanak csendben, hátha megjönnek Picurék. Hát pont aznap csak délután jelentek meg a haszontalanok, a kis pesti leányka meg csalódottan ment el.

Sajnos, nem ismerem eléggé a madarakat. Pedig Béldi Miklós ornitológus barátom volt, megvan a könyve is, de nem vettem a fáradságot, talán időm sem volt a madarak tüzetesebb megfigyelésére, sem a kolozsvári kertemben, sem a Búdösben. Tavasszal csak egyszer voltunk a Búdösben, 2010 áprilisában. Végtelen sok madár énekelt reggeltől estig. Ez a párválasztás, fészekrakás időszaka. Ahogy megér-

keztünk, hátramentem kinyitni egy ablaktámlát. A villanyóráról nagy ricsajjal egy rigóforma madár szállt fel. A villanyóra az eresz alatt van, a madárka biztos védett helynek gondolta fészekrakásra. Megzavartuk. Három-négy napig körbejártuk a házat, hogy hátramehessünk, de a madárka nem jött vissza. Szeptemberben madárdal nincs a Büdösben, de madárlátogatóink voltak – egy szajkópár. Rájártak a mókusoknak kitett dióra. Egykettőre felhabzsolták és eltűntek. A mókusoknak egy másik adagot kellett kitenni. A kis diómorzsákat felszedték a cinkék.

Télen biztos fenyőmagot esznek a cinkék, itt sok a tobozos fenyő.

A kutyák. Éveig csak juháskutyákat láttunk az esztenák környékén. Kutyá nem volt a közelünkben. Tíz-tizenöt évvel ezelőtt a felső szomszéd lovasszekeket hozott fel, fa- és kőhordással foglalkozott, az istállója elé pedig kutyát kötött ki. Éveig nem figyeltem fel se a szomszédra, se a kutyáira, míg egy évben, talán 2002-ben egy siralmas kinézetű, csimbókos, kedves kis pofájú, fehér-fekete, hosszú szőrű kutyus kezdett hozzánk átjárni. Kisült, hogy a felső szomszédé, nincs megkötve, háza sincs, enni se adnak neki. Egy székelykeresztúri hölgy eteti, aki a szomszédunkban lakik. Andris és Annáka látták, hogy szeptember eleje lévén, a szomszéd szekereztől, lovastól lemegy a faluba, a kutyus futott utánuk, de ők visszakergették. A kutyá ottmaradt, étlen-szomjan, gazda nélkül. A székelykeresztúriak tömbházban laktak, nem vihették magukkal. Rémes kinézése miatt ők keresztelték el Csufinak. Andris és Annáka kérésére beleegyeztem, hogy mi vigyük haza. Csufi kolozsvári „buletint” kapott a Bolintineanu utcába. Dr. Madaras Péter 3-4 évesnek saccolta és március 15-ét írta be születésnapjának az igazolványába. A normális kosztozástól rendesen kinőtt a szőre, járt kutyafodrászatba, nyaranta le kellett vágatni a szőrét. Az udvaron, a veranda alatt volt a háza, kiláthatott az utcára, de soha sem ment ki, ha nyitva felejtettük a kaput, akkor se. Talán félt, hogy nem engedjük vissza? Megtanulta a jobb mancsát emelni, ha kellett neki valami. Hideg, esős időben bent aludt az előszobában. Utálta a bicikliseket, imádta a kekszet. Egyszer Medgyesen járva (akkor még volt ott pár szász család), a házak kapuján háromnyelvű feliratot láttunk: *Bissiger Hund – Câine rău – Harapós kutya*. Egy karácsonyra Csufi portréjával Könczey Elemér elkészített egy ilyen táblácskát és kitettük a kapura. Csufi különben közkedvelt lett, volt, aki csak

társalogni állt le vele, volt, aki kekszet hozott. Két-három évvel ezelőtt valami furcsa allergiát kapott, a végén kortizonnal kezeltük, de nem javult az állapota. Szeptember végére lebénult a két hátsó lába, nem bírt felállni. Egy szőnyeggel huzigáltuk, fekvé próbáltuk etetni, nehezen ment. Az orvos tanácsára, hogy ne szenvedjen, mert jobban már nem lesz, szeptember végén elaltattuk. Kutyakorban ő is nyolcvan felé járt, mint a gazdája. A kertben a spirea bokor alá temettük.

Már 2014-ben Annáka észrevette, hogy ez a bizonyos felső szomszéd rövid láncon tart egy kutyát, nincs háza és ezt sem nagyon etetik. 2017-ben ugyanez a helyzet, az istálló elé kikötve, rövid láncon egy nagytermetű kutya, szelíd, egyik füle megcsonkítva. Annáka eteti, a gazda most is napokra lemegy a faluba, a kutya étlen-szomjan, megkötve, az istálló előtt – tulajdonképpen halálra volt ítélve. Annáka nem bírta elviselni a gondolatot, hogy ha mi elmegyünk, az állat elpusztul. Lement a faluba, megvette a kutyát, és egy barátja autóval hozta Kolozsvárra. Ruzsdi – mert így hívják – szelíd, hálás, ragaszkodó. Először a terv az volt, hogy itt beadjuk egy kutyamenhelyre. De hova? Annáka egy hét alatt annyira megszerette, hogy elhatározta, hazaviszi Heidelbergbe. Ruzsdi német kutyapolgár lett. Micsoda karrier! A Búdösből egyenesen Heidelbergbe! Katri szerint, mert ő is ügködött Ruzsdi sorsa felett, a kutyának megváltozott a karmája.

Különben büdösi kutyasors! 2016-ban volt egy kutyás száma a *Korunk*nak, sokan írtak bele kutyatörténeteket, többek között a Csikszeredai Állatvédő Egyesület elnöke, egy hölgy. Arról a tarthatatlan helyzetről ír, hogy állítólag a pásztorok, amikor bejönnek a nyájjal a faluba, a kutyák egy részét otthagyják, mert nem akarják őket télen etetni. Hogy igaz-e vagy sem, és milyen mértékben, nem tudom, tény, hogy 2012 telén Annáka fent járt a Búdösben. Az autójukat pillanatok alatt körülvette vagy öt kutya, féltek kiszállni. A végén három napig mást se csinált, mint főzte a puliszkát a kiéhezett kutyáknak.

Farkasról, rókáról a Búdösben nem hallottam.

A BÜDÖS NEVEZETESSÉGEI

A Búdös nevezetességét, nevét és fürdői mivoltát a mofettáinak (utóvulkáni működés, gázömlés) köszönheti. Kettő is van belőle. Egy „nagy”, amit úgy húsz évvel ezelőtt javítottak, bővítettek. Mostanra

elhasználódott, falait összefirkálták, de megmaradt a társadalmi kapcsolatok kialakítási helyének. Általában csak 10-20 percig szoktak bent állni a betegek, mégis, a suttogó hangú beszélgetésekből, 3-4 nap alatt mindenkiről mindent meg lehet tudni. Vannak a gödörnek „állandó jellegű” látogatói, akik rendszeresen, kúraszerűen, naponta kétszer járnak, és vannak rendszertelenül látogatók, vagy csak kíváncsiságból benézők.

A „kismofetta” az eredeti. A régi bányabejárat mellett egy ajtó nélküli kis kamrának tűnik, általában csak két-három öregasszony kuporog benne. Én csak kíváncsiságból szoktam benézni. A kis mofetta mellett van egy lábáztató is, 1 méter mély gödör, amelyben kb. térdmagasságig bugyborékoló ásványvíz van. Állítólag jótékony hatású a visszeres lábra – én nem próbáltam ki.

A régi kismofetta mellett, az „átkos” idejében volt egy kádfürdő. Amikor hidegebbre és esősebbre fordult az idő, mindig elmentünk a fürdőbe. Ez 1989 után megszűnt, hogy miért, azt nem lehet tudni. Azóta az épület is összeomlott. Aztán láss csodát! 2012-ben vagy 2013-ban egy év alatt felépült egy szépen megtervezett fürdőhelyiség, földig érő termopán ablakokkal. 2016-ban a csoda elhagyatva, az egyik ezreket érő ablaka elrepedve, a belseje befejezetlen. 2017-ben ugyanez a helyzet. Ki felel ezért? Rossz volt a számítás, többbe kerül, mint amire számítottak, vagy a dolgoknak lába kelt? Kár.

Más nevezetessége a Büdösnek az új aszfaltút végén, a „terra finitá”-n épült szépen megtervezett színpad, egy hely, ahol zenekarok, kórusok léphetnek fel. A nagyérdemű a színpaddal szemben padokon foglal helyet. A terület egy kissé lejt, ezért a padon ülők lent érzik magukat, de seba, lehet cukorvattát kapni, sört, kürtöst és főtt kukoricát. Hála a hangosításnak, még a Feketepusztáról is lehet követni a műsort. Szerencsére csak évente egyszer-kétszer. Hogy mit szólnak hozzá a medvék? Nem kérdezték őket. A hangosítást kéne szabályozni, de végeredményben az ötlet nem rossz.

2017 viharos esztendejében történt a házzal az első komoly baj. Tornádó pusztított a Büdösben, a házra a déli oldalról rázuhant két fenyő. Leverte a ház bal sarkát, eltört egy csomó cserép, újra kellett csináltatni a tető egy részét. Szerencsére a felső szomszéd tudta a Pozsony Feri¹⁸ telefonszámát, ő éppen Zabolán volt, fel tudott jönni.

Megbízta a szomszédot a javítással, és megkérte egy barátját, hogy Kézdivásárhelyről nézzen utána a munkálatoknak. Hála a gyors közbenjárásnak, júliusra a ház működésképes lett. A Pozsony családnak sikerült a nyár folyamán két napra felmennie a Búdösbe.

Mi csak szeptember elején tudtunk felmenni. A házban rend volt, csak a kicsi szobában látszottak a vihar nyomai. Andris tiltakozásom ellenére letisztította és lemeszelte a beázott falrészét (íme, mire jó a muzeális értékű pamacs és más egyebek). Jó, hogy a nedves falon a pótolhatatlan fényképes összeállítás nem ment tönkre!

EMLÉKKÉPEK

(Nagyon sok van. Ötven év nagy idő, ezekből válogatok.)

Nyári késő délután. Én egy nappal hamarabb érkeztem, mint Annakáék, a takarítástól fáradtan ülök a ház lépcsőjén. Egyszer csak nyílik a kertajtó, Samsi áll az ajtóban. Előrefutott. Nem vett észre, én ellenben elkaptam a tekintetét, ahogy végignézett a „birtokon”. Egy pillantásával számbavett mindent. A házat, a fenyőket, a virágokat, mindent, ami hozzátartozik, ami az övé. Talán hétéves lehetett.

Ebéd utáni szieszta. Minden elcsendesedik. Van, aki olvas, van, aki szundizik, vagy fekszik a függőágyban, és nézi a felhőket. Felfigyeltem, hogy napok óta Samsi és Tomi egy vizesüveggel eltűnnek egy kis időre. Nem féltettem őket, mert Samsi már jól tájékozódott és ismerte is a helyet, de egyszer megkérdeztem, hova mennek? Öntözni, Mamó – volt a válasz. Öntözni, mit? A gombát. Száraz, meleg nyár volt, kevés volt a gomba. Felfedeztek valahol egyet, mohával letakarták, hogy más ne vegye észre, és öntözték, hogy nőjön!

A tej beszerzése. A hetvenes-nyolcvanas évek Romániájában nem lehetett tejterméket kapni. Városon végeláthatatlan sorok álltak a tejesüzletek előtt. Aki szerencsés volt, olyan lakónegyedben lakott, ahol kihordták a családonkénti 1 liter tejet. A kihordást külön meg kellett fizetni. Falun sem volt jobb a helyzet. A teheneiket be kellett adni a kollektívbe. A családok, hogy tejük legyen, inkább kecskéket tartottak, mert kecske után nem volt kötelező kvóta-leadás.

Egész nyáron fent voltunk a gyerekekkel, kellett a tej. Egy bűdösi „állandó lakos”, Sz. Béla tartott fenn két tehenet, tőle lehetett kapni. A baj csak az volt, hogy a gazda reggel elengedte a teheneket. Azok szabadon kószáltak, és nem tartották be az órarendet, sötétedésre nem mindig jöttek haza. Ilyenkor a gazda egy hosszú bottal a kezében elindult keresni őket, irtásban, erdőben, sokszor késő estig. A kuncsaftok várakoztak. Sokszor több volt a vevő, mint a tej. Ilyenkor szólt a gazda, hogy „csak az tegye le az edényét, aki rendesen bé van szegődve”. Mi a „rendesekhez” tartoztunk, névjegykártyánk a 2 literes alumíniumkondér volt. Formájával, méretével tiszteletet parancsoló, a gazda mindig megtöltötte.

Még egy tejes emlék. A tejet este hoztuk a Gesztenapusztáról. Már nem akartuk felfőzni, kiöntöttük egy lábosba és fedetlenül betettük a kiskamrába. Előre örvendtünk a másnapi tejeskávénak. De, ó, borzalom! Reggel, amikor ki akarom venni a lábost, a tejben egy egér úszik. Az egereket „szárazon” is utálok, nem tudom, miért, nekem az egerek semmi rosszat nem tettek, sőt, gyermekkorom egyik legkedvesebb könyve egy egércsaládról szól! De ez a tej–egér kombináció rettenetes volt. A drága két liter tejet ki kellett önteni. Napokig ózdkodtunk a tejtől.

A pisztrángok és a telihold. Gergely szédíti a nyolcéves Petit. A napokban telihold lesz – érted jövök és elmegyünk pisztrángászni a Bányapatakára. Szabad kézzel fogjuk a pisztrángokat! Egész éjjel vártuk K. Gergelyt, mikor a Hold lement és virradni kezdett, feladtuk. Mai napig sem néztem utána, tényleg van-e valami összefüggés a holdvilág és a pisztrángok járása között, vagy csak hiedelem, mert így érdekesebb. Azt hallottam, hogy szabad kézzel is lehet pisztrángászni, ügyesség és tapasztalat kell hozzá. Nem tudom, hogy most, 65 évesen K. Gergely vállalkozna-e rá?

Mária néni. Éveken át Budapestről jött nyaralni a Bűdösbe. Ötven év körüli lehetett, mindig egyedült volt és a Merza-villában vett ki szobát. Ami nekem feltűnt, hogy minden alkalommal gyakran és sokat mosott, és nemcsak a személyes ruháit, hanem ágyneműt, lepedőket. A ruhákat a forrás vizében tisztálta. Egyszer találkoztunk a forrásnál,

és nem bírtam megállni, hogy meg ne kérdezzem tőle, miért kell ennyit mosnia? Mert a büdösi forrásvíztől gyönyörű fehér lesz a ruha – mondta. Mi ez, gondoltam, talán a honvágó furcsa megnyilatkozása? Talán csíki származású és a világháború idején szakadt Pestre? Vezekel? Vagy így éli meg az otthon érzését? A nyolcvanas években már nem láttam Mária nénit.

A hírközlés és a Búdös. 1968-ban a Búdösben nem volt villany, táskarádió, telefon, távol volt tőlünk a világ, eseményeivel együtt. Nem tudtunk Csehszlovákia lerohanásáról, se a bukaresti nagygyűlésről. Augusztus 22-én reggel váratlanul megjött Koszinka egy teli hátizsákkal. A hírek hallatán megrémült, hogy kitör a háború és a család fenn van a Búdösben minden élelemtartalék nélkül. Megtömte a hátizsákját makarónival (más tartós ételmelet nem kapott az üzletben) és felhozta, hogy átvészeljük a harmadik világháborút. Az eset tragikomikus. Az események megdöbbentettek. A makarónis, aggódó szeretet-megnyilvánítástól meghatódtunk.

***

A kolozsváriak szépen beszélnek magyarul, de a nyelv „zamatára” a Székelyföldön figyeltem fel. Ebédétől, vacsorától felállva *Köszönöm a részemet* mondanak. F. Zsuzsa barátnőjéről, akivel vasárnaponként gyakran jött fel, megtudtuk, hogy *suhogó* egyedül él, se családja, se élettársa. El is neveztük magunk közt *Suhogónak*. A rendes nevére már nem is emlékszem (Mária?, Márta?), csak arra, hogy ő a *Suhogó*.

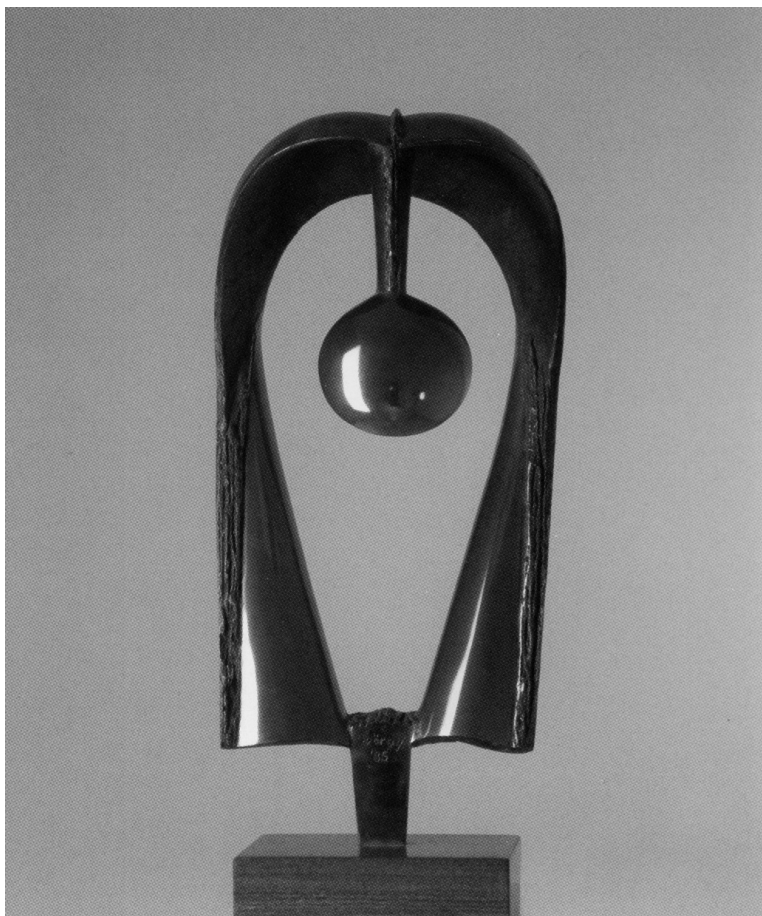
A busz Szentgyörgyről Kézdire megy. Sokat kellett várjunk, nagy volt a tumultus. Szidták a sofőrt, miért nem jött pontosan, mert már szinte *elfonnyadtak* a sorban.

Autóval vagyunk Szovátánál, tájékoztatást kérünk az útirányról. „Mennek előre vagy 100 métert, majd *jobbra felfordulnak*” – szól a kedves válasz.

Kolozsváron az emberek magányosak, jobbra kanyarodnak, elfáradnak a várakozásban és az egész ebédet megköszönik, nemcsak a részüket.

***

Ez az írás visszaemlékezés, de egyben befejezése is egy negyvenéves alkotómunkának. Öröm volt minden évben ültetni, javítani, vagy hozni valamit, amitől kedvesebb, melegebb lesz ez a havasi otthon. Az utódok feladata megóvni, vagy ha tehernek érzik, szép emlékét megőrizni és eladni.

Tükör (1983, bronz)

A Székelyföld előfizetőinek és állandó támogatóinak névsora

Románia

MAGÁNSZEMÉLYEK

- Dr. Ábrám Zoltán – Marosvásárhely
Abrán Tünde – Székelyudvarhely
Albert Ernő – Sepsiszentgyörgy
Albert Géza – Székelyudvarhely
Dr. Ambrus József – Székelyudvarhely
Andrási Ilona – Alsósófalva
András Pál – Bukarest
Antal Attila – Csíkszereda
Antal Dénes – Csikmadaras
Dr. Antal Erzsébet – Csíkszentdomokos
Antal István – Székelyudvarhely
Br. Apor Csaba – Marosvásárhely
Dr. Aross Melinda – Székelyudvarhely
Árvay Katalin – Sepsiszentgyörgy
Asztalos István – Székelyudvarhely
Bács Károly – Csíkszereda
Bajkó István – Csíkszentmárton
Bajna György – Gyergyószentmiklós
Bakk-Dávid Enikő – Kézdivásárhely
Bakk Pál – Szentkatolna
Balázs Dénes – Csíkrákos
Dr. Balázs Lajos – Csíkszereda
Balázsi-Pál Etel – Csíkszereda
Bán Kata – Székelyudvarhely
Barabás Imre – Gyergyóremete
Bara Béla – Csíkszereda
Baracsi Levente – Arad
Bárányi Ferenc – Temesvár
Baricz Lajos – Marossszentgyörgy
Bartha Árpád – Kászonújfalva
Bartha György – Csíkszereda
Bartha Imre – Székelyudvarhely
Bartók Melinda – Kézdivásárhely
Bartos Jenő – Jászvásár
Bege Károly – Gyergyócsomafalva
Benkő Levente – Magyarvista
Bernád Ilona – Marosvásárhely
Berszán Lajos – Gyimesfelsőlok
Berze Imre – Székelyudvarhely
Bethlen Anikó – Marosvásárhely
Bíró Ambrus Lenke – Székelyudvarhely
Bíró Gábor – Csikmadaras
Dr. Bíró Gábor – Kézdivásárhely
Bíró Géza – Gyergyószentmiklós
Bíró László – Kalotaszentkirály
Bíró Levente-Tibor – Kézdivásárhely
Bíró Réka – Barót
Bocskay Vince – Szováta
Bodó István – Csíkszereda
Bodor Attila – Sepsiszentgyörgy
Bogdán László – Sepsiszentgyörgy
Bogdán Zsolt – Kolozsvár
Bojtor Attila – Gyulafehérvár
Borbáth Erzsébet – Csíkszereda
Borbély László – Csíkszereda
Borbély Tamás – Marosvásárhely
Borbély Zsolt Attila – Arad
Borboly Csaba – Csíkszereda
Dr. Borboly István – Gyergyócsomafalva
Dr. Borcsa János – Kézdivásárhely
Borsa István – Csíkszereda
Botár István – Csíkszereda
Bölöni Domokos – Marosvásárhely
Burus János Botond – Csíkszereda
Czellecz Jenő – Marosvásárhely
Czikó László – Búzásbesenyő
Czipa Attila – Kézdivásárhely
Czoppelt Julianna – Kovászna
Császár Vilmos – Csíkrákos
Csatlós Mihály Levente – Kézdivásárhely
Cseke Péter – Kolozsvár
Ft. Mgr. Csíki Dénes – Nyáradköszvényes
Csiki Zoltán – Parajd
Dr. Csizsár Anna – Marosvásárhely

- Csiszer Imre Csaba - Csíkszereda
Csúcs Mária - Csíkszereda
Daczó Katalin - Csíkszépvíz
Dánél Sándor - Csíkszereda
Damó Csaba - Kézdivásárhely
Darkó Béla - Marosvásárhely
Daróczi Béla - Marosvásárhely
Ft. Darvas-Kozma József -
Csíkszereda
Darvas Mária - Gyergyóalfalu
Dávid Gyula - Kolozsvár
Dávid Katalin - Székelyudvarhely
Dávid Zoltán - Kolozsvár
Deák Ferenc - Csernáton
Deme László - Csernáton
Demeter Edit - Kézdiszentlélek
Dénes Emőke - Homoródalmás
Dénes Erzsébet - Homoródszentpál
Dénes László - Nagyvárad
Dézsi Zoltán - Gyergyószentmiklós
Diénes Gábor - Nagybánya
Dimény Attila - Kézdivásárhely
Dimény Haszmann Orsolya -
Csernáton
Dobos Sándor - Nagyvárad
Dr. Dóczy Annamária - Marosvásárhely
Dr. Dombi Csaba Ábel - Felsőbánya
Domokos Éva - Arad
Ft. Drócsa László - Nyárádszereda
Duma András - Klézse
Egyed Emese - Kolozsvár
Egyed Ufó Zoltán - Küküllőkemény-
falva
Eigel Tibor - Csíkszereda
Dr. Elek Sándor - Csíkszereda
Elekes András - Csíkpálfalva
Elekes Antal - Temesvár
Elekes István - Gyergyóújfalu
Elekes Károly - Sepsiszentgyörgy
Elekes Péter - Kászonalház
Farkas Ambrus - Sepsiszentgyörgy
Farkas Antal - Székelyudvarhely
Farkas László - Gyergyócsomafalva
Farkas Miklós - Segesvár
Farkas Réka - Sepsiszentgyörgy
Dr. Fehér István - Székelyudvarhely
Fekete Albert - Csíkszereda
Ferencz Éva - Kézdivásárhely
Ferencz Gizella - Kézdivásárhely
Dr. Ferencz László - Marosvásár-
hely
Fischer Alfréd - Székelyudvarhely
Fodor György - Székelyudvarhely
Fodor Levente - Csíkszögöd
Dr. Fodor István - Csíkszereda
Fodor István - Sepsiszentgyörgy
Fodor Pál - Sepsiszentgyörgy
Forró László - Bukarest
Fuják Gyula - Csíkszereda (2 darab
egyéves előfizetés)
Funariu Éva - Szeben
Fülöp Géza - Marosvásárhely
Fülöp Lajos - Székelykeresztúr
Fülöp Sándor - Gyergyóalfalu
Fülöp-Török Réka - Kézdivásárhely
Gajdó Albert - Csernáton
Gál Attila - Székelyudvarhely
Gáldi György - Bukarest
Gál Katalin - Gyergyóújfalu
Gáll Levente - Csíkmadaras
Gálfalvi György - Marosvásárhely
Gálfalvi Zsolt - Marosvásárhely
Dr. Garda Dezső -
Gyergyószentmiklós
Gáspár Sándor - Marosvásárhely
Gazda Árpád - Magyarfenes
Gazda József - Kovászna
Geréd Gábor - Székelyudvarhely
Gergely Borbála - Csíkszereda
Gergely Zoltán - Kolozsvár
Dr. Germán Salló Márta - Marosvá-
sárhely
Györfi Jenő - Nyárádmagyarós
Dr. Györfi Sándor - Csíkcicsó
Haáz Sándor - Székelyudvarhely
Hadnagy Géza - Farkaslaka
Hantz András - Kolozsvár
Hegedűs Enikő - Csíkszereda
Hegyi Sándor - Székelyudvarhely
Hertza Mikola - Csíkszereda

- Dr. Holló Attila – Csíkszereda
 Dr. Horváth Anna és Dr. Horváth István – Kolozsvár
 Horváth Kovács Ádám – Marosvásárhely
 Hubert Sándor – Bukarest
 Illyés Ferenc – Székelykeresztúr
 Imecs Márton – Kolozsvár
 Imre Jolán – Csíkszereda
 István Adrian – Székelyderzs
 Istvánffy Katalin – Torda
 Izsák Balázs Árpád – Marosvásárhely
 Jakab Attila Árpád – Székelyudvarhely
 Jancsó Miklós – Kolozsvár
 János Ágnes – Csíkszereda
 János Julianna – Csíkszereda
 Jánosi Bertalan – Csíkszereda
 Jánosi Csaba – Csíkszereda
 Joikits Attila – Szilágysomlyó
 József Álmos – Sepsiszentgyörgy
 Juhász B. Tünde – Csíkszereda
 Kakas Zoltán – Sepsiszentgyörgy
 Káli Király István – Marosvásárhely
 Gróf Kálnoky Tibor – Sepsikőröspatak
 Kánya József – Csíkszereda
 Kassay Vilmos – Csíkszereda
 Katona Lajos – Kolozsvár
 Kedves Béla – Gyimesközéplek
 Kémenes Bernadette – Gyergyószentmiklós
 Kerekes Ágnes – Nagyvárad
 Dr. Kerekes Jenő – Maksa
 Keresztes Péter és Kedves Emőke – Temesvár
 Dr. Kikeli Pál István – Marosvásárhely
 Király László és Edit – Nagyenyed
 Király Zoltán – Kolozsvár
 Kiss Jenő – Sepsiszentgyörgy
 Kiss Lázárné Éva – Kézdivásárhely
 Kiss Lóránd – Marosvásárhely
 Kocsis László – Marosvásárhely
 Kolbert Tünde – Borszék
 Kolumbán-Antal József – Zetelaka
 Kolumbán Gábor – Énlaka
 Kolumbán László – Székelyudvarhely
 Koncsag László – Szentegyháza
 Kónsa Vilmos – Sepsiszentgyörgy
 Kónya-Hamar Zsuzsanna és Dr. Kónya-Hamar Sándor – Kolozsvár
 Koszta Gabriella – Marosvásárhely
 Dr. Kovács Albert – Bukarest
 Kovács Barna – Marosvásárhely
 Kovács Béla – Érmihályfalva
 Kovács Emil Lajos – Szatmárnémeti
 Kovács Katalin – Csíkszereda
 Kovács Mária – Székelyudvarhely
 Kovács Piroska – Méréfalva
 Kovács Zsuzsanna – Bukarest
 Dr. Kozma Dezső – Kolozsvár
 Kozma-Péter Dénes – Zetelaka
 Köllő Félix – Csíkszereda
 Kőszegi Enikő – Csíkszereda
 Dr. Kuna Tibor – Csíkszereda
 Dr. Kurkó János – Székelyudvarhely
 Kristó Boróka – Csíkszereda
 Kürti Miklós – Kolozsvár
 Laczkó-Albert Elemér – Gyergyóremete
 Laczkó Anita – Gyergyóremete
 Laczkó György – Székelyudvarhely
 Laczkó Szentmiklósi Endre – Gyergyóremete
 László Attila – Jászvásár
 Lászlófy Pál István – Csíkszereda
 László György – Maroskeresztúr
 Dr. László Ilona – Marosvásárhely
 Lázár Lilla – Csíkszereda
 Lázár Pál – Marosvásárhely
 Lehoczky Ferenc – Arad
 Léstyán Dénes – Csíkszereda
 Léstyán Sándor – Kézdivásárhely
 Loghin Gizella – Brassó
 Lörentz Éva-Noémi – Brassó
 Lőrincz Ágnes – Marosvásárhely
 Lőrincz József – Székelyudvarhely
 Madaras Lázár – Brassó
 Mag István – Lövete
 Dr. Major Zoltán Zsigmond – Kolozsvár

- Dr. Makai Magoss Csaba -
Felsőbánya
- Markó Béla - Marosszentkirály
- Márk Dezső - Csíkszereda
- Dr. Marton József - Gyulafehérvár
- Márton Ferenc - Temesvár
- Márton Károly - Marosvásárhely
- Mașteriu Erzsébet - Gyergyóremete
- Dr. Máthé Dénes - Kolozsvár
- Mátyás Endre - Szováta
- Dr. Mátyus Gyula - Székelyudvarhely
- Menyhárt Edit - Székelyudvarhely
- Mester Zoltán - Szováta
- Dr. Mészáros Gergely - Csíkszereda
- Mihály András - Csíkszereda
- Mihály Csaba - Csíkszentdomokos
- Mihály János - Lövéte
- Mihály Orsolya - Kolozsvár
- Mikes Borbála - Uzon
- Miklós Imre - Csíkszereda
- Miklós Levente-József - Székely-
udvarhely
- Miklós Sándor - Csíkszentlélek
- Miklós Tamás - Marosvásárhely
- Mikó Júlia - Brassó
- Mikola Éva - Torja
- Dr. Mild Edit - Sepsiszentgyörgy
- Mincsor Erzsébet - Gyergyóremete
- Mirk László - Csíkszereda
- Molnár Endre - Marosvásárhely
- Molnár Lea - Csíkszereda
- Murádin László - Kolozsvár
- Murányi János - Székelyudvarhely
- Müller Dezső - Vámfalu
- Nádudvary György - Brassó
- Nagy Árpád - Csíkszentdomokos
- Dr. Nagy Attila - Marosvásárhely
- Dr. Nagy Béla - Székelyudvarhely
- Nagy Benedek - Csíkszereda
- Dr. Nagy Benedek - Csíkszentkirály
- Nagy József - Gyergyóremete
- Nagy Melinda - Nagyvárad
- Nagy Sándor - Székelyudvarhely
- Németh Irén - Vulkán
- Németh Szilveszter - Csikkarcfalva
- Nete Mariana - Csíkszereda
- Novák Sándor - Marosvásárhely
- Oláh Sándor - Csíkszereda
- Olti Kálmán - Csíkszereda
- Orbók Ilona - Csíkszereda
- Orendi István - Székelyudvarhely
- Dr. Ozsváth Imola - Székelyudvarhely
- Pál Zoltán - Csíkdánfalva
- Pálffy József - Csíkszereda
- Papp Zoltán - Zilah
- Péntek János - Kolozsvár
- Péter Éva - Csíkszereda
- Péter Gergely - Csíkszereda
- Péter Péter - Székelyudvarhely
- Pethő Ilona - Csíkszereda
- Petres Sándor - Csíkszereda
- Dr. Piros György - Csíkszereda
- Portik Bakai Ádám - Gyergyóremete
(7 darab egyéves előfizetés)
- Dr. Puskás Attila - Marosvásárhely
- Dr. Rác Katalin - Marosvásárhely
- Ráduly János - Kibéd
- Rákosi István - Sepsiszentgyörgy
- Rákosi Zoltán - Sepsiszentgyörgy
- Rancz Árpád - Csíkszereda
- Rancz Gyárfás Zsuzsanna -
Kézdivásárhely
- Rokaly József - Gyergyószentmiklós
- Russu Bors Tibor - Csíkszentkirály
- Sata Lóránd - Voluntari
- Sántha Emese - Marosvásárhely
- Sata Kinga Koretta - Magyarvista
- Sata Klára - Csíkszereda
- Ft. Sebestyén Péter - Marosvásárhely
- Sebestyén Rita - Kézdiszentlélek
- Seprődi József - Dicsőszentmárton
- Silye Béla - Székelyudvarhely
- Siklódi Olga - Székelyudvarhely
- Sipos László - Felvinc
- Sőbester Klára - Marosvásárhely
- Sófalvi László - Székelyudvarhely
- Sógor Árpád - Kolozsvár
- Sógor Csaba - Csíkvacsárcsi
- Sógor Géza - Kányád
- Sógor Gyula - Aranyosgyéres

- Dr. Soós Szabó Klára - Csíkszereda
 Straub Etelka - Borosjenő
 Szabados Béla - Csíkszereda
 Szabó Andor - Bukarest
 Szabó Attila - Nagygalambfalva
 Szabó Ferenc - Gyergyóditró
 Szabó Judit - Kézdivásárhely
 Szabó Magdolna - Csikcsicsó
 Szabó M. Barna - Székelyudvarhely
 Szabó Nándor - Marosvásárhely
 Szabó Noémi - Csíkszereda
 Szabó Piroska - Nagyvárad
 Szabó Sándor - Homoródalmás
 Dr. Szabó Sándor - Székelyudvarhely
 Szász-Bertalan Anna - Csíkszereda
 Dr. Szász Éva - Gyergyóalfalu
 Szász Katalin - Bukarest
 Szász Kinga - Kézdivásárhely
 Szász Zoltán - Székelyudvarhely
 Szatmári József - Marosvásárhely
 Szathmáry János - Gyergyószentmiklós
 Szatmáry Margit - Gyergyószentmiklós
 Dr. Szatmári Sebestyén - Csíkszereda
 Dr. Szatmári Szabolcs - Marosvásárhely
 Szávai Márton - Énlaka
 Szekeres Adorján - Csíkszereda
 Székely Ágnes - Balánbánya
 Székely Ferenc - Vadasd
 Székely Levente - Csíkszereda
 Székely Szabó Zoltán - Marosvásárhely
 Széll (Horváth) Anna - Kolozsvár
 Szén Olga - Datk
 Szén Sándor - Siménfalva
 Dr. Szentannai Dénes - Székely-
 udvarhely
 Szilágyi Németh Éva - Kolozsvár
 Dr. Szilveszter László Szilárd -
 Sáromberke
 Szócs István - Szentegyháza
 Szócs Viktor - Kovászna
 Tamás Béla - Csíkszereda
 Tamás Géza - Székelyudvarhely
 Tamás Huba - Homoródkarácsonyfalva
 Tamás Klára - Csíkszereda
 Tamás József - Csíkszereda
 Tánzos Vilmos - Kolozsvár
 Tankó Gyula - Gyimesközéplak
 Tapodi Zsuzsa - Sepsiszentgyörgy
 Tiboldi István - Csíkszereda
 Tódor Béla - Kézdiálbis
 Tódor Gábor - Homoródalmás
 Tófalvi Zoltán - Marosvásárhely
 Tóth Mária - Arad
 Tőke Mária Magdolna - Csíkszereda
 Tötös Katalin - Zilah
 Török Áron - Sepsiszentgyörgy
 Török József - Lövete
 Török István - Koronka
 Dr. Török Sándor - Kovászna
 Tövissi Zsolt - Csíkszereda
 Tulit Ferenc - Csíkszereda
 Vajda József - Csíkszereda
 Vántsa László - Marosvásárhely
 Ványolós A. István - Székely-
 udvarhely
 Varga Edit - Gyergyóremete
 Vass Mária - Csíktaploca
 Vén Ferenc - Kézdiálbis
 Veres István - Szatmárnémeti
 Dr. Veress István - Szilágysomlyó
 Veress János - Kovászna
 Vetró András - Kézdivásárhely
 Vitályos Réka - Marosvásárhely
 Vitos László - Csíkszereda
 Vorzsák János - Csíkszereda
 Vorzsák Margit - Csíkszereda
 Dr. Waczel Attila - Csikkarcfalva
 Zágoni Elemér - Karcfalva
 Zonda Csaba - Csíkszereda
 Zöld János - Salamás
 Zsigmond Margit - Székelyudvarhely
 Zsók László - Sepsiszentgyörgy

INTÉZMÉNYEK

- Általános Iskola - Bélafalva
 Általános Iskola - Csomortán
 Általános Iskola - Csikmenaság
 Általános Iskola - Csikrákos
 Általános Iskola - Dálnok

- Általános Iskola - Esztelnek
 Általános Iskola - Felsőrások
 Általános Iskola - Futásfalva
 Általános Iskola - Gyergyószárhegy
 Általános Iskola - Gyergyóremete
 Általános Iskola - Imecsfalva
 Általános Iskola - Kézdiálbis
 Általános Iskola - Kézdiálmás
 Általános Iskola - Kézdikővár
 Általános Iskola - Középpajta
 Általános Iskola - Málnás
 Általános Iskola - Nagyalambfalva
 Általános Iskola - Nyárádmagyarós
 Általános Iskola - Nyujtóđ
 Általános Iskola - Ozsdola
 Általános Iskola - Sepsibükszád
 Általános Iskola - Szentkatolna
 Általános Iskola - Torja
 Általános Iskola - Uzon
 Általános Iskola - Vargyas
 Általános Iskola - Zabola
 Általános Iskola - Zágon
 Apáczai Csere János Pedagógusok
 Háza - Csíkszereda
 Dr. Balás Gábor Községi Könyvtár
 - Gyergyóremete
 Baróti Szabó Dávid Líceum - Barót
 Benedek Elek Tanítóképző Líceum
 - Székelyudvarhely
 Bernády Közművelődési Egylet -
 Szováta
 Cristo Consult Kft. - Csíkszereda
 Csíki Székely Múzeum - Csíkszereda
 Csíkszépvízi Öregotthon - Csíkszépvíz
 Derex Com Kft. - Bukarest
 Dokumentációs Könyvtár -
 Székelyudvarhely
 Exa-Trade Kft. - Székelyudvarhely
 Gyulafehérvári Római Katolikus Érsek-
 ség Csíkszeredai Segédpüspöksége
 Hargita Megyei Tanfelügyelőség -
 Csíkszereda
 Hargita Megyei Szociális és Gyerekvé-
 delmi Igazgatóság - Csíkszereda
 Iskolai Könyvtár - Szárazajta
 Iskolai Könyvtár - Székelyszáldobos
 Kájoni János Megyei Könyvtár -
 Csíkszereda (2 db. egyéves előfi-
 zetés)
 Keramika Kft. - Csíkszereda
 Kézdivásárhelyi Múzeum -
 Kézdivásárhely
 Kontur Kft. - Csíkszereda (5 db.
 egyéves előfizetés)
 Kovászna Megyei Alkotóközpont -
 Sepsiszentgyörgy
 Kovászna Megyei Könyvtár - Sepsi-
 szentgyörgy (2 db. egyéves előfi-
 zetés)
 Kovászna Megyei Tanács - Sepsi-
 szentgyörgy
 Kőrösi Csoma Sándor Líceum -
 Kovászna
 Községi Könyvtár - Balánbánya
 Községi Könyvtár - Barátos
 Községi Könyvtár - Bardoc
 Községi Könyvtár - Bereck
 Községi Könyvtár - Bögöz
 Községi Könyvtár - Bölön
 Községi Könyvtár - Csernáton
 Községi Könyvtár - Csíkdánfalva
 Községi Könyvtár - Csíkkozmás
 Községi Könyvtár - Csíkmadéfalva
 Községi Könyvtár - Csíkpálfalva
 Községi Könyvtár - Csíkszentdomokos
 Községi Könyvtár - Csíkszentgyörgy
 Községi Könyvtár - Csíkszentmárton
 Községi Könyvtár - Csíkszentmihály
 Községi Könyvtár - Csíkszentsimon
 Községi Könyvtár - Csíkszépvíz
 Községi Könyvtár - Etéd
 Községi Könyvtár - Felsőboldogfalva
 Községi Könyvtár - Fenyéd
 Községi Könyvtár - Galócás
 Községi Könyvtár - Gelence
 Községi Könyvtár - Gidófalva
 Községi Könyvtár - Gyergyóalfalu
 Községi Könyvtár - Gyergyócsomafalva
 Községi Könyvtár - Gyergyóditró

- Községi Könyvtár – Gyergyószárhegy
 Községi Könyvtár – Gyergyóremete
 Községi Könyvtár – Gyergyóújfalu
 Községi Könyvtár – Gyimesfelsőlok
 Községi Könyvtár – Gyimesközélpok
 Községi Könyvtár – Hídvég
 Községi Könyvtár – Homoródalmás
 Községi Könyvtár – Homoródszentmárton
 Községi Könyvtár – Kányád
 Községi Könyvtár – Kápolnásfalva
 Községi Könyvtár – Karcfalva
 Községi Könyvtár – Kászon
 Községi Könyvtár – Kézdiipolyán
 Községi Könyvtár – Kézdiszentlélek
 Községi Könyvtár – Kommandó
 Községi Könyvtár – Korond
 Községi Könyvtár – Kökös
 Községi Könyvtár – Lemhény
 Községi Könyvtár – Lövete
 Községi Könyvtár – Maksa
 Községi Könyvtár – Mikóújfalu
 Községi Könyvtár – Nagyajta
 Községi Könyvtár – Nagybacon
 Községi Könyvtár – Nyáradmagyarós
 Községi Könyvtár – Oklánd
 Községi Könyvtár – Oroszhegy
 Községi Könyvtár – Ozsdola
 Községi Könyvtár – Parajd
 Községi Könyvtár – Réty
 Községi Könyvtár – Románandrásfalva
 Községi Könyvtár – Sepsibodok
 Községi Könyvtár – Sepsikőröspatak
 Községi Könyvtár – Siménfalva
 Községi Könyvtár – Székelyderzs
 Községi Könyvtár – Székelyvarság
 Községi Könyvtár – Szentábrahám
 Községi Könyvtár – Szenterzsébet
 Községi Könyvtár – Torja
 Községi Könyvtár – Újszékely
 Községi Könyvtár – Uzon
 Községi Könyvtár – Váralja
 Községi Könyvtár – Vargyas
 Községi Könyvtár – Zabola
 Községi Könyvtár – Zágon
 Községi Könyvtár – Zetelaka
 Kulturális Központ – Gyergyószentmiklós
 Magyarország Főkonzulátusa – Csíkszereda
 Manpres Distribution Kft. – Bukarest
 Mix KFT – Csíkszereda
 Nagy István Művészeti Líceum – Csíkszereda
 Németh Géza Egyesület – Csíkszereda
 Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kolozsvár
 Nemzeti Színház – Marosvásárhely
 Orbán Balázs Általános Iskola – Székelyudvarhely
 Orbán Balázs Gimnázium – Székelykeresztúr
 Petőfi Sándor Általános Iskola – Székelykeresztúr
 Polgármesteri Hivatal – Csíkdánfalva
 Polgármesteri Hivatal – Csíkszereda(5 db. egyéves előfizetés)
 Polgármesteri Hivatal – Gyergyószárhegy
 Polgármesteri Hivatal – Illyefalva
 Polgármesteri Hivatal – Ozsdola
 Református Parókia – Angyalos
 Református Parókia – Árkos
 Református Parókia – Bikfalva
 Református Parókia – Erdőfüle
 Református Parókia – Felsőcsernáton
 Református Parókia – Ikafalva
 Református Parókia – Karatna
 Református Parókia – Kiskászon
 Református Parókia – Kézdimartonfalva
 Református Parókia – Kézdimárkosfalva
 Református Parókia – Kisbacon
 Református Parókia – Komolló
 Református Parókia – Lisznyó

- Református Parókia – Magyarhermány
 Református Parókia – Nagybacon
 Református Parókia – Olasztelek
 Református Parókia – Oltszem
 Református Parókia – Orbaitelek
 Református Parókia – Páké
 Református Parókia – Papolc
 Református Parókia – Sepsimagyarós
 Református Parókia – Székelyszáldobos
 Református Parókia – Szotyor
 Református Parókia – Szörcse
 Református Parókia – Zabola
 Református Parókia – Zalán
 RMDSZ – Elnöki Kabinet – Marosvásárhely
 Római Katolikus Plébánia – Alsótorja
 Római Katolikus Plébánia – Csíkdelne
 Római Katolikus Plébánia – Kézdikővár
 Római Katolikus Plébánia – Majlátfalva
 Római Katolikus Plébánia – Ozsdola
 Római Katolikus Plébánia – Szentivánlaborfalva
 Római Katolikus Plébánia – Szentkatolna
 Római Katolikus Plébánia – Túr
 Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége – Csíkszereda
 Salamon Ernő Líceum – Gyergyószentmiklós
 Sapientia Alapítvány – Kolozsvár
 Sapientia Egyetem Könyvtára – Csíkszereda
 Simó Megsegítő Egyesület – Zetelaka
 Székely Károly Szakközépiskola – Csíkszereda
 Székely Nemzeti Múzeum – Sepsiszentgyörgy
 Szent Erzsébet Öregotthon – Gyergyószentmiklós
 Tamási Áron Gimnázium – Székelyudvarhely
 Tamási Áron Színház – Sepsiszentgyörgy
 Tarisznyás Márton Múzeum – Gyergyószentmiklós
 Tortoma Kft. – Barót
 Unitárius Parókia – Árkos
 Unitárius Parókia – Firtosmartonos
 Unitárius Parókia – Homoródalmás
 Unitárius Parókia – Kálnok
 Unitárius Parókia – Marosvásárhely
 Unitárius Parókia – Sepsiszentkirály
 Unitárius Parókia – Vargyas
 Városi Könyvtár – Barót
 Városi Könyvtár – Borszék
 Városi Könyvtár – Gyergyószentmiklós
 Városi Könyvtár – Kézdivásárhely
 Városi Könyvtár – Kovászna
 Városi Könyvtár – Maroshévíz
 Városi Könyvtár – Székelyudvarhely
 Városi Könyvtár – Szentegyháza
 Városi Könyvtár – Tusnádfürdő
 Városi Művelődési Ház – Barót
 Br. Wesselényi Miklós Városi Könyvtár – Kézdivásárhely

Magyarország

MAGÁNSZEMÉLYEK

- Ágh István – Budapest
 Dr. Antal Balázs – Budapest
 Bakos József – Budapest
 Dr. Balássy Péter – Szombathely
 Bálint Gábor – Dabas
 Barta László – Budapest
 Dr. Bartók Gergely – Budapest
 Báthori Csaba – Budapest
 Beke Mihály András – Budapest
 Bereczky Gábor – Budapest
 Bertha Zoltán – Debrecen
 Bíró Miklós – Budapest
 Birtalan Ferenc – Budapest
 Dr. Botz Lajos – Pécs
 Bodor Ádám – Budapest
 Borbás János – Veszprém
 Dr. Borboly István – Budapest
 Bozó Zoltán – Szentes

- Bőjte-Petneházy Réka – Győr
 Burján Pál – Pécs
 Czákó Gábor – Budapest
 Császár Zoltán – Budapest
 Csenger Levente – Üröm
 Csontó Lajos – Pilisborosjenő
 Dávid Ferenc – Szentés
 Dávid Gyula – Szigetszentmiklós
 Dr. Demeter Béla – Kemece
 Dr. Dobos László – Budapest
 Dobozi Eszter – Kecskemét
 Dömötör Zoltán – Csömör
 Dr. Erdei Antal – Gyöngyössolymos
 Farkas Zoltán – Veszprém
 Fazekas Edit – Cegléd
 Dr. Fázsy Szabolcs – Budapest
 Fejér Istvánné – Szentés
 Fekete Béláné – Budapest
 Fekete Miklós – Szeged
 Ferenz Ernő – Páty
 Dr. Ferenczi Tibor – Budapest
 Dr. Ferencz Csaba – Budapest
 Ferencz I. Szabolcs – Budapest
 Dr. Füleky György – Budapest
 Fürjesi Csaba – Budapest
 Fúzi Michael Stephan – Budapest
 Dr. Gál József – Budapest
 Gálffy Attila – Budapest
 Gátay István – Devecser
 Dr. Gottwald Péter – Győr
 Guba Pál – Miskolc
 György Tünde – Budapest
 Hankó Zoltán – Kistarcsa
 Harmath Ilona – Baja
 Dr. Hartványi Tamás – Győr
 Hayek Ibolya – Budapest
 Herman Levente – Budapest
 Horváth Zoltán és Imecs Emese –
 Budapest
 Iliá Mihály – Szeged
 Dr. Iszlai Sándor – Berettyóújfalu
 Iancu Laura – Velence
 Grófné Jancsó Zsuzsanna – Kalocsa
 Ifj. Jancsó Gyula – Budapest
 Jancsó Gyula – Dunapataj
 Jancsó Klára Katalin – Biatorbágy
 Dr. Jánosi Ildikó Kinga – Szeged
 Jánosiné Dandui Gyöngyi – Budapest
 Kántor József – Baja
 Kányádi Sándor – Budapest
 Kádár Tibor – Veszprém
 Karap Ágnes – Budapest
 Dr. Kata Mihály – Szeged
 Keppel Gyula – Budapest
 Keresztes Éva – Brassó
 Király István – Mezőkovácsháza
 Dr. Kiss András – Pócsmegyer
 Kiss Anna – Budapest
 Kiss Bálint – Budapest
 Dr. Kiss Ferenc – Cserszegtomaj
 Kis Krisztián Bálint – Szolnok
 Kisslaki László – Kéthely
 Kósa Csaba – Budapest
 Kósa Lajos – Debrecen
 Kovács Árpád – Ugod
 Dr. Kovács Klára – Császár
 Kökényessy Szilárd – Budapest
 Kófalvi Magdolna – Budapest
 Dr. Kőrös Erzsébet – Győr
 Dr. Kukorelly Pál – Keszthely
 Kulcsár Júlia – Budapest
 Dr. Kussinszky Péter – Budapest
 Láng Gusztáv – Táplánszentkereszt
 László János – Debrecen
 Lezsák Sándor – Budapest
 Lezsák Tibor – Budapest
 Dr. Lukács Csaba – Fonyód
 Dr. Lukácsy József – Székesfehérvár
 Maczkó Gergő – Pogány
 Makai Judit – Budapest
 Márkus Béla – Debrecen
 Máriás József – Nyíregyháza
 Márton Lajos – Érd
 Dr. Medgyessy István – Debrecen
 Mészáros János – Gödöllő
 Miklós András – Keszthely
 Dr. Milován Orsolya – Budapest
 Dr. Molnár Jenő – Budapest
 Molnár Sándor – Balatonfüred
 Murányi Sándor Olivér – Budapest

- Dr. Nám Lóránt – Szombathely
 Németh Zsolt – Budapest
 Dr. Nyakasné Lázár Anna – Budapest
 Dr. Obrusánszky Borbála – Mende
 Dr. Oszoly Tamás – Budapest
 Pálfi Sándorné – Berettyóújfalu
 Pappné Németh Andrea – Eger
 Pappné Pongrácz Csilla – Dunabogdány
 Papp Péter – Budapest
 Pataki Gábor Zsolt – Budapest
 Paulovics Tamás – Szentés (4 darab egyéves előfizetés)
 Péterfy Lajos – Bakonyszücs
 Péter László – Szeged
 Dr. Pocsay Gábor – Gyula
 Polóny Levente – Budapest
 Pomogáts Béla – Budapest
 Dr. Porcza Antal – Mosonmagyaróvár
 Prohászka Géza – Balatonfüred
 Dr. Sándor Pál – Simontornya
 Serdült Benke Éva – Paks
 Silay Ferenc – Szeged
 Simai László – Veszprém
 Sokoray László – Pápa
 Dr. Szabó Béla – Göd
 Dr. Szabó László – Pécs
 Szakolczay Lajos – Budapest
 Szarka Gábor – Pomáz
 Szarvas László – Tura
 Szathmári István – Zsadány
 Szász-Fejér István és Katalin – Mosonmagyaróvár
 Dr. Székely András Bertalan – Isaszeg
 Székely László – Budapest
 Szeles András – Encs
 Szepesi Attila – Budapest
 Szepessy Béla – Nyíregyháza
 Szigeti Lajos – Budapest
 Dr. Tekes Kornélia – Budapest
 Térey János – Budapest
 Tiffán Zsolt – Villány
 Tomán Sándor – Szegvár
 Tóth Erzsébet – Budapest
 Tóth Wessely László – Budapest
- Tornai József – Érde
 Tók János – Kecskemét
 Dr. Varga István – Orosháza
 Dr. Varga Péter Pál – Budapest
 Vargha György – Tápióbcse
 Dr. Várszegi László – Pécs
 Vásárhelyi Péter – Budapest
 Dr. Vass Ágnes – Budapest
 Vass Szabolcs – Parád
 Dr. Veress Gábor – Balatonfüred
 Vincze Gábor – Deszk
 Vitályos Ágnes – Budapest
 Vörös István – Budapest
 Zsolnai József – Hernád
 Zsigmond Aranka – Budapest
- INTÉZMÉNYEK*
- Algyói Faluház és Könyvtár
 – Algyó
 Baka István Alapítvány – Szeged
 Bouchal Kft. – Budapest
 Erdély Barátainak Köre Kulturális
 Egyesület – Szolnok
 Írók Boltja (8 db. egyéves előfizetés)
 – Budapest
 Könyvtárellátó Kht. – Budapest
 Magyar Földgáztároló Zrt., Fritsch
 László – Budapest
 Magyar Katolikus Rádió ZRT – Budapest
 MTA Társadalomtudományi Köz-
 pont – Budapest
 Mogyoróssy János Városi Könyvtár
 – Gyula
 Móra Ferenc Népszínház Közhasznú
 Egyesület – Algyó
 Országgyűlés Hivatala – Budapest
 – 2 db. egyéves előfizetés
 Országos Nyugdíjbiztosítási Főigaz-
 gatóság – Budapest
 Ötágú Síp Kulturális Egyesület – Szeged
 Paksi Közművelődési Nonprofit Kft.
 – Paks
 Páholy Irodalmi Egyesület – Pécs
 Péterház Panzió – Szentés
 Révai Miklós Gimnázium – Győr

Robinson Tours Kft. – Balatonfüred
 Szegedi Tudományegyetem Egyete-
 mi Könyvtára – Szeged
 Dr. Varga Péter Pál Országos Gerinc-
 gyógyászati Központ – Budapest

Amerikai Egyesült Államok

Borbély Melinda – Laguna Beach
 Farkas Szabolcs – Milwaukee
 Fodor Albert – New York
 Kirják Attila – New York
 Kiss István – Hawley
 Kovács Árpád – Maryland

Anglia

Sárközi Mátyás – London

Ausztrália

Leontine von Rheinberg – Melbourne

Ausztria

Dr. Bartók Miklós – Leopoldsdorf
 Csipkó László – Bécs
 Csutak Magda – Bécs
 Dr. Forbáth Klára – Bécs
 Gellérd Andor – Bécs

Finnország

Petteri Laihonen – Jyväskylä

Franciaország

Langrand-Escure Tünde – St. Pèray
 Nagy Pál – Montrouge
 Párizsi Magyar Intézet – Párizs

Izrael

Lichtenegger Vera – Neshet

Hollandia

Hollandiai Mikes Kelemen Kör

Kanada

Füzéry Géza – Oshawa
 Gábor Zsófia – Ottawa

Németország

Dr. Dobó Attila – Rheine
 Dr. Dobó Tibor – Demmin
 Gaál Julianna – Aaten
 Juliana Johrend – Buchen
 Kisslaki László – Steinbach

Schultz Orsolya – Rostock
 Szakács-Konnerth Mihály –
 Friedrichshafen
 Száva Péter – Krefeld
 Dr. Wieser Györgyi – Starnberg

Svájc

Molnár Attila – Frick

Svédország

Antal Imre – Ljungby
 Csata Attila – Västra Frölunda
 Molnár-Veress Pál & Szilágyi Enikő
 – Tangagärde
 Szentkirályi Csaga – Vällingby
 Török Ernő – Vällingby

Szerbia

Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium
 és Kollégium – Zenta
 Fekete J. József – Zombor
 Jovan Jovanovic Zmaj Általános Is-
 kola – Magyarkanizsa
 Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó
 Nyelvi Gimnázium – Szabadka
 Nagybecskereki Gimnázium –
 Nagybecskerek
 Rancz Károly – Pancsova
 Tari István – Óbecse

Szingapúr

Marosi Gábor – Szingapúr

Szlovákia

Fehér István – Komárom
 Kiss Mónika – Órös
 Pallér Péter – Komárom
 Selye János Gimnázium – Komárom

Olaszország

György Alfréd – Róma
 Kovács Gergely – Róma

Oroszország

Dr. Fazekas Márta – Moszkva

Ukrajna

Vári Fábrián László – Mezővári

SZÉKELY KÖNYVTÁR

111MD30 0301

1. <i>Székely népballadák</i>	35,00 lej
2. Mikes Kelemen: <i>Törökországi levevek</i>	35,00 lej
3. Tamási Áron: <i>Ábel a rengetegben</i>	35,00 lej
4. Böződi György: <i>Székely bánja</i>	35,00 lej
5. Kányádi Sándor: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
6. Apor Péter: <i>Metamorphosis Transylvaniae</i>	35,00 lej
7. Benedek Elek: <i>Székely népmesék</i>	35,00 lej
8. Tamási Áron: <i>Ábel az országban</i>	35,00 lej
9. Zsögödi Nagy Imre: <i>Följegyzések</i>	35,00 lej
10. Farkas Árpád: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
11. Hermányi Dienes József: <i>Nagynyedi Demokritus</i>	35,00 lej
12. Tomcsa Sándor: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
13. Tamási Áron: <i>Ábel Amerikában</i>	35,00 lej
14. Balázs Ferenc: <i>A rög alatt</i>	35,00 lej
15. Király László: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
16. <i>Székely népdalok</i>	35,00 lej
17. Kóváry László: <i>Székelyhonról</i>	35,00 lej
18. Márton Áron: <i>Válogatott írások és beszédek</i>	35,00 lej
19. Szabó Gyula: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
20. Páll Lajos: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
21. Cserei Mihály: <i>Erdély históriája I.</i>	35,00 lej
22. Cserei Mihály: <i>Erdély históriája II.</i>	35,00 lej
23. Tompa László: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
24. Tamási Áron: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
25. Vári Attila: <i>Volt egyszer egy város</i>	35,00 lej
26. <i>Régi székely költők</i>	35,00 lej
27. Kriza János: <i>Székely népmesék</i>	35,00 lej
28. Petelei István: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
29. Tamási Áron: <i>Hazai tükrök</i>	35,00 lej
30. Ferenczes István: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
31. Bod Péter: <i>Szent Hilárius</i>	35,00 lej
32. Jancsó Benedek: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
33. Szabédi László: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
34. Cseres Tibor: <i>Fokszanyi szoros</i>	35,00 lej
35. Csiki László: <i>Titkos fegyverek</i>	35,00 lej
36. <i>Székely népi imádságok</i>	35,00 lej
37. Tamási Áron: <i>Publicisztikai írások</i>	35,00 lej
38. Horváth István: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
39. Kurkó Gyárfás: <i>Nehéz kenyér</i>	35,00 lej
40. Bogdán László: <i>Az ördög Háromszéken</i>	35,00 lej

41. Bölöni Farkas Sándor: <i>Utazás Észak-Amerikában</i>	35,00 lej
42. Sánta Ferenc: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
43. Fodor Sándor: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
44. Székely János: <i>A nyugati hadtest</i>	35,00 lej
45. Szócs Géza: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
46. Tivai Nagy Imre: <i>Cirkálások szeredai emlékeimből</i>	35,00 lej
47. Tamási Áron: <i>Szülőföldem</i>	35,00 lej
48. Kemény János: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
49. Ignác Rózsa: <i>Torockói gyász</i>	35,00 lej
50. Markó Béla: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
50+ Siklódy Ferenc: <i>Könyvjegyek I.</i>	35,00 lej
51. Szentkatolnai Bálint Gábor: <i>Válogatott művek</i>	35,00 lej
52. Benedek Elek: <i>Édes anyaföldem! I.</i>	35,00 lej
53. Benedek Elek: <i>Édes anyaföldem! II.</i>	35,00 lej
54. Bözödi György: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
55. Czegó Zoltán: <i>Katonabogár</i>	35,00 lej
56. <i>Régi székely írók</i>	35,00 lej
57. Nagybaczoni Nagy Vilmos: <i>Végzetes esztendők</i>	35,00 lej
58. Domokos Pál Péter: <i>Moldvai útjaim</i>	35,00 lej
59. Szemlér Ferenc: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
60. Györffi Kálmán: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej

A könyvek megvásárolhatók vagy megrendelhetők
a *Székelyföld* szerkesztőségében.
Címünk: 530170 Csíkszereda, Tudor Vladimirescu u. 5.
Telefon: 0266-311026, Mobil: 0746-195413

Magyarországon a *Székelyföld* folyóirat
a *Magyar Napló* szerkesztőségében rendelhető meg:
1092 Budapest, Ferenc krt. 14 sz., postán: 1450 Budapest, Pf. 77.

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

CSALÁDFA

A Székelyföld folyóirat pályázata középiskolások számára

Harghita Megye Tanácsa

*„Már egy hete csak a mamára gondolok...”
(József Attila)*

*„Hej, búbánat, keserűség,
Még a testvér is ellenség,
Hát idegen hogyan volna,
Mikor testvér sincsen jóba...”
(Népdal)*

Apa, anya, testvér, szülő, nagyszülő, felmenők és oldalágiak, rokonok és családtagok, mit jelent neked a család, mit jelent a családfa? Mit adnak, mivel látnak el, mivel tarisználnak fel, és mit hozok ebből magammal, mit viszek egy életen keresztül? Majd hogyan adom ezt tovább, illetve tovább adom-e? Mit adok tovább és mennyit? A viszonyaink egymáshoz, a vérségi kapcsolatok, szeretet, odaadás, tisztelet, függés, hiány, harag, bármi. Le lehet-e, le tudunk-e, le kell-e válni vajon? Hogyan lehetek önmagam? Miben segít a család? Miben akadályoz?

Ha felültjük a Bibliát, vagy elkezdjük olvasni a régi görögök irodalmát, rögtön azzal szembesülünk, hogy kultúránk egyik legfontosabb, folyton visszatérő témája a *család*. S így van ez ma, a XXI. század elején is. Tavalyi diákpályázatunk nyertesei például azt javasolták, hogy ideai pályázatunk témája a CSALÁD legyen. Szülő-gyermek kapcsolat, testvér-testvér (avagy a nagyszülőkkel, dédszülőkkel való) viszony, mit kezdünk ma, felgyorsult világunkban ezzel az örökséggel: csupa olyan kérdés, amely – főleg kamaszodó fiatalok esetében – valóban „megér egy misét”. Arra kérünk tehát benneteket, mai középiskolásokat, hogy írjatok ezekről a kérdésekről: miért fontos nektek (ha fontos egyáltalán) a család, örömforrás-e, vagy inkább megoldandó probléma, stb. Ami fontos, hogy mindenképp a Tietek legyen az élmény: versben, prózában, akár esszében.

Verseket (maximum két-három verset, de 60 sornál nem többet) és prózai szövegeket (maximum 10 000 karakternyit) várunk töletek, a mai 14–18 évesektől (IX–XII. osztályos diákoktól) a *Székelyföld* folyóirat postacímére (530 170 Csíkszereda, T. Vladimirescu u. 5. sz.), avagy a szekelyfold@hargitamegye.ro címre. A borítékra kérjük ráírni: Pályázat: CSALÁDFA. Beküldési határidő: 2018. október 31.

A pályázat díjai:

I. díj: 1000

II. díj: 750 lej

III. díj: 500 lej

Eredményhirdetés 2018 decemberében.

A díjazott művek közzéadási jogát a *Székelyföld* folyóirat fenntartja.